CLAUDIA ENE

forme ale intersubiectivității în LIMBAJUL FILOZOFIC ROMÂNESC

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

CLAUDIA ENE

forme ale intersubiectivității în LIMBAJUL FILOZOFIC ROMÂNESC

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

CLAUDIA ENE

rme ale intersubiectivității în LIMBAJUL FILOZOFIC ROMÂNESC

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
2004

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREŞTI
OTA II 311941

11100/04

B.C.U. Bucuresti
C20047108

© Editura Universităţii din Bucureşti
Şos. Panduri, 90–92, Bucureşti – 050663; Telefon/Fax: 410.23.84
E-mail: editura@unibuc.ro
Internet: www.editura.unibuc.ro

Tehnoredactare computerizată: ***Victoria Iacob***

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ENE, CLAUDIA
Forme ale intersubiectivităţii în limbajul filozofic românesc / Claudia Ene – Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2004
236 p.
Bibliogr.
ISBN 973-575-936-5

1

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

INTRODUCERE

Lucrarea de față reprezintă o analiză a limbajului filozofic românesc (LFR) și, implicit, o abordare a specificului filozofiei ca limbaj, ca modalitate distinctă de uz lingvistic.

Am început această cercetare din dorința de a realiza o **analiză a limbajului filozofic**, așa cum s-a făcut și pentru alte limbaje specializate (limbajul artistic sau cel științific, limbajul juridic sau al criticii literare etc.), dar, pe parcursul investigării, am constatat că nu există lucrări care să acorde limbajului filozofic un statut de-sine-stătător și, de aceea, am considerat că problema cea mai importantă care se pune, înaintea unei cercetări propriu-zise a LFR, constă în delimitarea și definirea filozofiei ca limbaj cu o individualitate distinctă. În consecință, am reorientat cercetarea noastră spre **delimitarea limbajului filozofic ca modalitate de folosire a limbajului** distinctă de alte modalități de uz lingvistic cu care este în general asimilat, și spre identificarea a ceea ce este specific discursului filozofic ca mod de folosire a limbajului. Astfel, fără să renunțăm la proiectul inițial, am așezat în prim-planul investigației noastre, pe de o parte, obiectivul **stabilirii specificului limbajului filozofic** și pe de altă parte, obiectivul identificării unei **metode de analiză care să surprindă acest specific**.

În general, limbajele specializate sunt abordate în lucrări care oferă fie analize terminologice, fie analize ale particularităților

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

lingvistice, sistematizate după principiile stilisticii funcționale sau după cele ale tripartiției semiotice: semantică, sintaxă, pragmatică, și, de aceea, trebuie să precizăm de la început că cercetarea noastră nu-și propune simpla caracterizare a LFR prin identificarea diferitelor particularități lingvistice, manifestate la diverse niveluri, ci o **abordare a specificului limbajului filozofic ca modalitate distinctă de utilizare a limbajului**, alături de alte modalități cum sunt limbajul artistic, științific sau curent. Demersul nostru este de altă natură decât tipurile de cercetări menționate, în primul rând pentru că, în cazul limbajului filozofic, analiza detaliată trebuie să fie precedată de răspunsul la întrebarea dacă există sau nu un limbaj filozofic distinct de limbajul artistic sau de cel științific (cu care este în general asimilat) și de determinarea specificului acestui tip de limbaj. Drept urmare, analiza LFR va fi subsumată unui obiectiv preponderent teoretic, și anume identificarea unor tipare textuale care exprimă specificul limbajului filozofic și care îl disting ca un limbaj particular, iar lucrarea va avea **structura unei construcții teoretice**, care își propune următoarele obiective:

a) delimitarea teoretică a limbajului filozofic
b) identificarea unei perspective din care se poate surprinde și analiza specificul acestui limbaj
c) stabilirea de criterii pentru a distinge structurile textuale care exprimă acest specific
d) tabloul structurilor celor mai importante în limbajul filozofic românesc

Demersul este prezentat în două părți distincte: **I. Individualitatea limbajului filozofic**, în care sunt discutate aspecte legate de specificul limbajului filozofic și de cercetarea filozofiei ca limbaj, și **II. Forme ale intersubiectivității în limbajul filozofic românesc**, unde sunt identificate și analizate structurile textuale specifice LFR.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Am fixat ca limită cronologică pentru selectarea corpusului a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe de o parte, pentru că nu se poate vorbi de un limbaj filozofic românesc mai devreme de anul 1830, şi pe de altă parte, pentru că demersul nostru, preponderent teoretic, nu a fost conceput ca o analiză propriu-zisă a LFR, ci ca o **analiză a specificului limbajului filozofic**, aplicată unui corpus românesc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

partea I

INDIVIDUALITATEA LIMBAJULUI FILOZOFIC

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

CERCETAREA FILOZOFIEI CA LIMBAJ

În principiu, limbajul filozofic (LF) intră în atenția stilisticii funcționale doar ca variantă a stilului științific și, de aceea, nu există, până în acest moment, o descriere a filozofiei ca tip limbaj, ca modalitate distinctă de uz lingvistic.

În anii '90, interesul pentru LF se înscrie în preocuparea mai generală pentru studierea limbajelor specializate, cărora, în ultimii 20 de ani, li s-au consacrat numeroase analize[1], dar studiile dedicate limbajului filozofic sunt extrem de puțin numeroase, deoarece, pe de o parte, filozofia nu admite cu ușurință o abordare exterioară, situată complet în afara fenomenului filozofic, iar pe de altă parte, mijloacele lingvistice de cercetare pot părea insuficiente pentru a delimita LF și pentru a-i surprinde specificul (cf. și Cossutta, 1995).

Analize lexicologice

Până în anii '90, studiul filozofiei ca limbaj a avut în vedere mai ales aspectul lexical al textului filozofic, analizat, însă, doar din perspectiva filozofilor. La începutul anilor '70, se inițiază două programe de cercetare lexicologică a textelor filozofice, care interesează, în primul rând, istoria filozofiei și istoria doctrinelor.

[1] Cf. Stoichițoiu-Ichim, 2001, pentru limbajul juridic, Rovența-Frumușani, 1988, pentru limbajul științific, Vlad, 1982, pentru limbajul criticii literare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Primul program, condus de **J. Gauvin,** (cf. Cossutta, 1995) abordează corpusul hegelian din perspectiva istoriei filozofiei, iar cel de-al doilea, desfăşurat sub auspiciile CIRPHO (Centre International de Recherches Philosophique par Ordinateur), fundat de **André Robinet,** constituie un studiu de lexicologie asistată de calculator asupra textelor lui Malebranche, Descartes, Leibniz şi Rousseau, util în cercetarea aprofundată a textelor din perspectiva istoriei filozofiei.

Tot în categoria analizelor lexicologice trebuie menţionat şi studiul semantic al lui **Lyons** (1968) asupra câmpurilor lexicale ***techné***, ***epistemé*** şi ***sophia*** în opera lui Platon, dar lucrarea, deşi are un obiectiv lingvistic, este de fapt o cercetare în domeniul semanticii, în care opera lui Platon constituie doar un corpus tratat lingvistic, cu rezultate pentru semantică şi nu pentru analiza limbajului filozofic.

Acestui tip de analize i se reproşează, în general, faptul că reduce filozofia la dimensiunea expresiei sale, ocupându-se de un singur aspect al textului, când de fapt ar trebui avută în vedere întreaga complexitate a acestuia. De asemenea, se consideră că studierea din această perspectivă reduce chiar şi dimensiunea expresiei doar la una dintre componentele sale, dat fiind că, în fapt, nici această dimensiune nu este studiată în ansamblul său, ci se alege întotdeauna numai un anumit fenomen particular al textului filozofic, în funcţie de curentul lingvistic de la care se revendică autorul cercetării. Ca urmare, textele filozofiei reprezintă doar corpusuri analizate în scopul elaborării unui model lingvistic sau în scopul verificării unui asemenea model deja construit în afara textului filozofic, or, pentru a realiza o analiză a discursului de acest tip nu este niciodată suficientă aplicarea unei metode lingvistice oarecare, fără a ţine seama de specificul discursului avut în vedere (cf. Cossutta, 1995: 12-23).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Analiza discursului

În anii '90, dat fiind că activitatea lingvistică este concepută ca dependentă de situația de comunicare, interesul lingvisticii se deplasează către studiul limbii în context, punându-se în evidență dimensiunile argumentative sau dialogice ale sensului și proprietățile enunțiative și pragmatice ale discursului. Metodele lingvistice se diversifică și se dezvoltă o teorie a discursului preocupată de relația dintre structurile discursive și structurile sociale, iar în ceea ce privește analiza discursului filozofic, se inițiază un proiect de cercetare în cadrul Colegiului Internațional de Filozofie (Collège International de Philosophie) cu sediul la Paris, care adună lingviști și filozofi de diferite orientări teoretice. Scopul acestor cercetări îl constituie **analiza filozofiei ca activitate discursivă** și, în consecință, sunt studiate aspectele enunțiative, pragmatice și semiotice ale textului filozofic, punându-se în evidență relația dintre doctrina filozofică, expresia ei și contextul realizării acesteia.

În cadrul proiectului condus de Frédéric Cossutta, se remarcă două direcții de cercetare, pe de o parte, analiza discursului filozofic din perspectiva unei **teorii generale a discursivității**, iar pe de altă parte, analiza modului în care se constituie sensurile filozofice, plecând de la o **teorie generală a sensului** și studiind constrângerile semiotice care acționează asupra discursului filozofic. Articolele, publicate în *Langages*, 119, 1995 și în volumul colectiv *Structures de l'argumentation philosophique* (v. Cossutta, 1996), pot interesa atât specialistul în istoria doctrinelor filozofice, cât și lingvistul, și în ceea ce ne privește, am reținut, mai ales, maniera în care acest grup concepe **analiza discursului filozofic.**

Dominique Maingueneau consideră că, pentru o analiză adecvată a textului filozofic, este nevoie de o teorie generală a

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

discursivității și, ca urmare, elaborează o construcție teoretică în acest sens, pe care o aplică, într-o primă fază, discursului literar (v. Maingueneau, 1993), iar apoi o transpune asupra discursului filozofic, în studiul *L'énonciation philosophique comme institution discursive* (v. Maingueneau, 1995). Acest articol are o intenție preponderent teoretică și arată că filozofia, deși este un **discurs auto-constituant** (care își precizează condițiile de constituire), depinde, ca orice discurs, de situația de comunicare, și de aceea, sensul unei filozofii nu poate fi studiat fără a ține seama de condițiile sale de enunțare. Cercetarea se înscrie în direcția lingvisticii enunțiative, dat fiind că încearcă să stabilească **particularitățile enunțării filozofice**, în funcție de axele dispozitivului comunicațional, alcătuit din autor (bio/grafia acestuia), public, suportul material al textului și genul în care poate fi încadrat, iar rezultatele ei pot fi sistematizate după cum urmează:

(1) **creația filozofică** nu apare ca un proces linear, constituit din momente succesive (1. intenția de a se exprima, 2. conceperea unui sens, 3. alegerea unui suport și a unui gen, 4. redactarea unui text, 5. identificarea unei comunități în care textul poate fi difuzat, 6. întâlnirea ipotetică cu un destinatar), ci reprezintă rezultatul **interacțiunii elementelor dispozitivului comunicațional**, care intervin în toate momentele producerii și existenței operei;

(2) filozoful se definește în raport cu normele "câmpului filozofic", plasat undeva într-un spațiu numit **paratopie**: nici în interiorul societății, nici în exteriorul ei, deoarece contextul operei nu este alcătuit de societate în ansamblul ei, ci constituie un "câmp" care ascultă de reguli specifice, numit – pentru a arăta reversibilitatea relației dintre creator și receptor –, **comunitate discursivă**, iar doctrinele filozofice apar, astfel, indisolubil legate de modalitățile lor de existență socială;

(3) **bio/grafia** (cuvântul scris în acest mod sugerează subtila întrepătrundere dintre operă și viață) are un rol bine determinat în

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

constituirea doctrinei, opera neputând fi situată în exteriorul contextului său biografic;

(4) **genurile** discursului nu reprezintă simple mijloace de transmitere a doctrinei, ci fac parte din mesajul propriu-zis;

(5) **situația de enunțare** trebuie interpretată ca o scenă a vorbirii, amenajată printr-o **scenografie**, care adaptează la o operă particulară scena **înglobantă** (filozofia), conferindu-i un cadru pragmatic minimal, prin asocierea unui autor și a unui public dotați cu rațiune, și care, de asemenea, adaptează scena **generică** (genul), impunând anumite roluri participanților la situația de comunicare;

(6) **raportul operei cu limba** nu constituie o relație între conținut și vehicul; nu există pe de o parte un conținut și pe de altă parte o limbă neutră care permite vehicularea lui, ci doar modul în care opera administrează limbajul. Operele filozofice nu sunt deci constrânse de o limbă completă și autarhică, exterioară lor, ci "intră în jocul de tensiuni" specifice utilizării limbajului.

Un alt membru al grupului, **J. F. Bordron**, consideră că analiza discursului filozofic trebuie să se preocupe, plecând de la o teorie generală a sensului, de modul în care se constituie sensurile filozofice în discurs, și, în consecință, în articolul *Signification et subjectivité* (v. Bordron, 1995), studiază textul filozofic din punctul de vedere al construcției sensului său, încercând să pună în evidență **natura relației dintre semnificație și subiectivitate** în opera lui Descartes[2].

În sfârșit, **F. Cossutta**, coordonatorul grupului, propune o direcție de cercetare care sintetizează cele două perspective

[2] Într-o altă lucrare consacrată tot lui Descartes, Bordron încearcă să determine constrângerile semiotice impuse gândirii discursive (v. Bordron, 1987), iar în articolul *Schématisme et signification* (v. Bordron, 1995) arată că discursul filozofic se organizează în structuri semio-narative care dublează schemele speculative specifice filozofiei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

prezentate, autorul fiind interesat mai ales de precizarea **condițiilor** în care se poate face o **analiză adecvată a discursului filozofic**. Se consideră că o astfel de analiză trebuie să coreleze studiul lingvistic al operațiilor discursive și studiul de ansamblu al constrângerilor discursive, prin raportarea schemelor speculative la schemele expresive și prin raportarea condițiilor **instituirii** discursive a filozofiei la condițiile **instaurării** doctrinale prin intermediul constrângerilor enunțiative. Analiza trebuie să abordeze studiul operațiilor care constrâng constituirea discursivă a filozofiei, cu mijloacele puse la dispoziție de o teorie generală a discursului și, de asemenea, trebuie să se constituie într-o cercetare detaliată a operațiilor de limbaj care concură la elaborarea sensului, cu mijloacele puse la dispoziție de o teorie generală a sensului.

Obiectivele unei astfel de analize ar fi următoarele:

(1) să-și propună un studiu al operațiilor discursive în texte;

(2) să observe cum sunt efectuate montajele în interiorul discursului, decupând secvențe de semnificație și punând în evidență operațiile discursive;

(3) să elaboreze categorii metadiscursive care permit schematizarea procesului de constituire și de receptare a sensului enunțurilor filozofice, făcând posibilă înțelegerea modului cum au fost obținute semnificațiile;

(4) să preia teorii concepute pentru alte tipuri de discurs, pentru a constata specificul discursului filozofic față de alte tipuri discursive și să se subordoneze deci unei teorii generale a discursului, derivată dintr-o teorie lingvistică generală. Se poate pleca de la lingvistica lui A.Culioli, pentru a transpune elemente ale acesteia (analiza detaliată a mecanismelor limbii, reprezentarea fenomenelor de limbă ca operații etc.) la nivelul unei lingvistici a discursului, urmărind mai ales dezideratul lingvisticii lui Culioli, trecerea de la o lingvistică a stărilor la o lingvistică a operațiilor,

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

pornind de la ideea că limba reprezintă în mod esențial o punere în relație prin predicație, enunțare;

(5) în sfârșit, să pună în evidență dublul aspect al constituirii filozofiei: condițiile de instituire discursivă (raportul între operă și context) și cele de instaurare discursivă (raportul între formele de expresie și schemele speculative).

Cercetările din cadrul grupului, care aplică aceste principii la analiza discursului, își propun să delimiteze operațiile discursive evidente în text, prin studierea marcatorilor lingvistici ai acestora, cu ajutorul metodelor constituite plecând de la lingvistica generală. Ele nu vizează construirea unei teorii autonome a discursului filozofic, ci își propun să identifice structurile sau operațiile discursive manifestate în textul filozofic.

A. Ali Bouacha (v. Bouacha, 1995), de exemplu, pleacă de la o lingvistică a operațiilor de tipul celei propuse de A.Culioli, pune textul în relație cu activitatea discursivă la care acesta trimite și arată modul în care operațiile enunțiative sunt legate de cele discursive, studiind statutul persoanei I în lucrarea lui Descartes, *Meditații metafizice*. În aceeași ordine de idei, **G. Philippe** (v. Philippe, 1995) studiază tot statutul persoanei I, în *Ființa și neantul* a lui J. P. Sartre, punând în evidență funcționarea lingvistică a acestei persoane în opera studiată.

Într-o altă direcție, studiul lui **K. Ehlich** (v. Ehlich, 1995) își propune analiza detaliată a fenomenelor de limbaj care intervin în structurarea procesului discursiv, referindu-se în special la constrângerile pe care necesitatea receptării exacte a textului le impune formei structurilor conceptuale în opera lui Hegel. Autorul arată cum folosirea persoanei a III-a facilitează receptarea textului și urmărirea structurării interne a procesului de gândire filozofică.

În cele din urmă, concluziile acestor cercetări sunt sistematizate de F.Cossutta după cum urmează:

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(1) **expresia filozofică poate modifica utilizările limbii dincolo de câmpul său**, aşa cum reiese din studiile lui A.Ali Bouacha şi G.Philippe, care arată că regimul enunţiativ al textului la persoana I este modificat de statutul filozofic al persoanei I;

(2) **dimensiunea conceptuală şi cea a expresiei sunt intercondiţionate** şi de aceea lingvistul trebuie să pună în evidenţă acest lucru, studiind modul în care schemele speculative modifică utilizarea formelor lingvistice în momentul constituirii în discurs a filozofiei;

(3) pentru a surprinde particularităţile constituirii filozofiei în discurs, **este necesară o cercetare interdisciplinară** care să nu sacrifice nici studiul dimensiunii lingvistice, atunci când sunt avute în vedere conţinuturile filozofice, nici studiul dimensiunii filozofice, atunci când sunt analizate operaţiile lingvistice de constituire a discursului.

Bibliografia românească

În ceea ce priveşte, bibliografia românească asupra limbajului filozofic, aceasta este relativ redusă şi practic nu există studii consacrate limbajului filozofic ca tip de limbaj, ci doar analize ale limbajului filozofic românesc, urmărind un aspect sau altul al acestuia. Studiile pot fi grupate, în funcţie de **obiectivul** lor, astfel:

(1) analiza terminologiei filozofice din perspectiva istoriei limbii române literare; cercetarea formării terminologiei filozofice româneşti;

(2) inventarierea conceptelor-cuvinte şi a definiţiilor acestora în textele filozofice româneşti;

(3) studierea caracteristicilor stilistice ale textelor şi analiza imaginii în stilul ştiinţific, unde apare încadrat şi limbajul filozofiei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Prima categorie de studii este reprezentată de lucrările lui **G. Ivănescu** şi I.Oprea. Cel dintâi analizează, într-o lucrare rămasă în manuscris (cf. Oprea, 1996), formele terminologiei filozofice din epoca veche până la 1830, iar într-o altă lucrare din 1956 (v. Ivănescu, 1956), cercetează trăsăturile generale ale procesului de formare a terminologiei filozofice româneşti moderne, pe baza unor texte din secolul al XIX-lea, după ce identifică două faze în formarea terminologiei filozofice româneşti: una veche, cuprinsă între 1780 şi 1830, şi una modernă, începând cu 1830. Un alt studiu dedicat terminologiei filozofice şi politice a lui C.Dobrogeanu-Gherea (v. Ivănescu, 1988), urmăreşte modul în care un scriitor transpune în limba română terminologia specifică unei anumite teorii, în cazul de faţă cea marxistă. Autorul pune în evidenţă mijloacele întrebuinţate pentru introducerea termenilor şi semnificaţiilor în limbă şi discută formele cuvintelor şi relaţia dintre forme şi sensuri, urmărind în ce măsură această relaţie se păstrează până astăzi.

Cea mai extinsă cercetare asupra procesului de formare a terminologiei filozofice româneşti moderne o constituie lucrarea lui **I. Oprea**, *Terminologia filozofică românească modernă. Studiu asupra epocii de formare* (v. Oprea, 1996). Autorul studiază probleme legate de crearea şi evoluţia mijloacelor lexicale menite să semnifice noţiunile filozofiei, fără să investigheze aspectele contextuale, ci doar acumulările şi disocierile produse la nivelul lexicului românesc în vederea realizării discursului filozofic. Obiectivul fundamental al lucrării îl constituie urmărirea modului în care s-a realizat terminologia standard a filozofiei, prin investigarea cadrelor isorice, culturale şi lingvistice ale realizării nucleelor terminologiei filozofice. Sunt reliefate momentele importante ale formării terminologiei filozofice româneşti, personalităţile care au contribuit la crearea ei, din ce limbi au fost

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

împrumutați termenii filozofici, care este raportul între fondul autohton de cuvinte și cel al elementelor împrumutate, cum se prezintă această terminologie după faza de formare și care sunt resursele ei de dezvoltare (cf. și Oprea, 1984). Terminologia este studiată sub aspectul formelor: originea cuvintelor (preluarea cuvintelor vechi de către terminologia filozofică, sursele împrumuturilor, creațiile neologice pe terenul limbii române, constituirea sistemelor derivaționale), diferitele forme ale termenilor, circulația și sensurile lor. O astfel de cercetare se dovedește în mod special utilă editării textelor filozofice.

Cealaltă direcție în studierea terminologiei filozofice constă în identificarea "conceptelor-cuvinte" ale filozofiei, în funcție de autori și de opere, cu scopul stabilirii definiției lor (v. Cucerzan, 1985; 1987a; 1987b; Oprea, 1996). Aceste studii sunt interesate de inventarul conceptelor-cuvinte, de sensurile lor, de contextele în care apar, de relația dintre sensurile generale ale cuvântului și cele filozofice ale aceluiași cuvânt (Uschersohn, 1975; 1980), dar și de proveniența principalilor termeni filozofici ai operei unui anumit autor, maniera în care sunt creați, fie prin valorificarea experienței lingvistice autohtone, fie prin recursul la prototipul universal (Cucerzan, 1985).

Particularitățile **stilistice** ale textelor filozofice românești sunt și ele studiate, însă doar în cadrul analizei stilului textelor științifice, cu care limbajul filozofic apare asimilat, pe baza criteriilor stilisticii funcționale de delimitare a limbajelor sau stilurilor. Bibliografia în acest sens este totuși extrem de redusă, neputând fi menționate decât două lucrări: articolul dedicat stilului textelor filozofice românești în perioada 1640-1780, aparținând lui Gh.Chivu (v. Chivu, 1981), și volumul colectiv *Stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea. Structura imaginii în stilul științific* (v. Berca, Bercea, Dascălu, 1982), unde, în analizele

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

întreprinse, sunt discutate și exemple din textele filozofice românești din perioada avută în vedere.

Lucrarea lui **Gh.Chivu** studiază caracteristicile stilistice ale textelor din perioada 1640–1780, cu scopul de a identifica elementele distinctive ale acestor texte, asimilabile trăsăturilor textelor științifice contemporane, și constată o serie de note caracteristice ale vechilor texte filozofice românești spre deosebire de celelalte scrieri științifice alcătuite în limba română în aceeași perioadă, note care definesc o variantă deosebită a stilului științific al limbii literare românești:

(1) textele nu sunt individualizate prin terminologie, ci prin anumite structuri logico-sintactice: comentariul, paralelismul sintactic, silogismul, construcțiile incidente;

(2) apare o anumită organizare a materiei (existența capitolelor, explicarea anumitor idei prin note), determinată de atitudinea autorilor față de problemele tratate;

(3) terminologia este mult mai puțin dezvoltată decât terminologia altor științe din epocă;

(4) nivelul morfologic se individualizează, în special, prin folosirea pluralului autorului.

În ceea ce privește volumul dedicat **structurii imaginii** în stilul științific al limbii române literare în secolul al XIX-lea, acesta nu se referă de fapt la limbajul filozofic românesc din acea perioadă, dar prin încadrarea LF în stilul științific, conține exemple extrase din textele filozofice românești din perioada considerată. Volumul conține analiza formală și semantică a metaforei, a comparației, a epitetului și analiza figurilor sintactice detectabile în stilul științific.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Capitolul 2

INDIVIDUALITATEA LIMBAJULUI FILOZOFIC

Majoritatea încercărilor de a delimita filozofia o descriu ca pe un **produs hibrid**, situat undeva între ştiinţă şi literatură, sau o subordonează pur şi simplu unuia dintre cele două domenii culturale. Filozofia apare sistematic pusă în relaţie atât cu ştiinţa, cât şi cu literatura, cu scopul de a sublinia asemănările şi deosebirile acesteia faţă de cele două tipuri de discurs cultural, dar tentativele de a circumscrie filozofia au pus în evidenţă mai degrabă înrudirea acesteia cu alte discursuri culturale, decât individualitatea ei.

Filozofia ca formă de literatură

În general, plecând de la constatarea că filozofia dispune de o libertate discursivă mult mai mare decât ştiinţa, majoritatea lucrărilor metafilozofice încearcă să prezinte activitatea filozofică în calitate de cunoaştere distinctă de cunoaşterea ştiinţifică şi, de aceea, o apropie deseori de literatură, considerând că discursul filozofic constituie de fapt un **discurs de tip literar**, o activitate discursivă înrudită cu cea artistică.

În studiile *Filosofie şi poezie* şi *Filosofia ca poezie* (v. Vianu, 1971), unde se poate regăsi o sistematizare a modului în care a fost percepută această înrudire dintre filozofie şi poezie de-a lungul timpului, Vianu precizează că, în principiu, cele două discursuri culturale sunt văzute ca pornind dintr-un "**temei comun**", dar urmând **căi diferite** şi **finalităţi proprii**. Înrudirea dintre filozofie şi artă

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

constă fie în **identitatea conținutului** lor (modelele eterne ale lucrurilor, un fel de idei platoniciene, emanații directe ale absolutului) – deși **formele manifestării** acestora rămân **diferite** (pentru artă, intuiția sensibilă, iar pentru filozofie, cugetarea liberă) –, fie în **relația de condiționare** existentă între ele (filozofia putând constitui principiul dinamic și spiritual al artei) (Vianu, 1971: 17–28, 57–68).

Aceasta este viziunea esteticienilor metafizicieni, ca Schopenhauer sau Hegel, împărtășită și de Vianu, dar există și opinii conform cărora filozofia **se identifică** într-un anumit sens cu arta, ca o **formă** a acesteia sau ca un **gen** al ei. Dacă se au în vedere argumente precum multiplicitatea sistemelor filozofice și faptul că acestea "par a valora mai mult prin subiectivitatea pe care o exprimă decât prin conținutul de adevăruri impuse tuturor minților omenești" (idem: 57), discursul filozofic poate fi înțeles ca o **formă a poeziei**, iar, în cele din urmă, se poate considera că **poezia** reprezintă, de fapt, **forma cea mai înaltă a cunoașterii filozofice**, fiind de altfel și forma cea mai veche a acesteia[1].

Alte moduri de a vedea filozofia ajung la concluzia că ea reprezintă chiar o formă de **artă pură**, câtă vreme "Cugetătorul lucrează cu legi ale gândirii și cu fapte științifice, în același fel în care compozitorul operează cu sunete. El trebuie să găsească acorduri, să închipuie suite și să ordoneze părțile în întreguri după relații necesare... De aceea, problema filozofiei este o problemă formală, ca aceea a oricărei arte", iar "Valoarea unei concepții despre lume este o problemă de stil" (H. Keyserling, apud Vianu, 1971: 59).

Totuși, după cum se observă, aceste perspective asupra filozofiei, departe de a obține o individualizare a ei, nu fac decât să stabilească analogii cu creația artistică și să diferențieze filozofia doar de știință, plecând de la constatarea că "opțiunea subiectivă

[1] Novalis, de exemplu, apreciază că funcțiunile poetice ale spiritului sunt și funcțiunile lui filozofice superioare, cunoașterea filozofică și intuiția poetică devenind același lucru (apud Vianu, 1971: 59).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

pentru o anumită soluție" și "acțiunea de stabilire a întregului" nu sunt determinate de fapte și metode obiective, așa cum se întâmplă în știință; "Ceea ce devine un sistem filozofic, până la urmă, urcă din profunzimi ale individualității și dintr-o aspirație către totalitate și necondiționat, care însuflețește și pe poet" și "Fără spirit poetic, speculația filozofică n-ar ajunge niciodată la termenul ei" (Vianu, 1971: 65).

Lucrări mai recente consideră că filozofia poate fi înțeleasă și ca un **gen literar**, mai precis ca un discurs care a evoluat de la o formă a științei spre o formă a literaturii. Aceasta este ideea susținută de Aurel Codoban în lucrarea *Filosofia ca gen literar* (v. Codoban, 1992), unde autorul prezintă o istorie a evoluției filozofiei de la identificarea acesteia cu știința, la asimilarea ei cu literatura.

Autorul amintește că filozofia "se află într-o **simbioză de întemeiere și existență cu știința**", așa cum se vede din opera lui Platon și Aristotel, unde activitatea filozofică este simultan și știință, din operele lui Descartes și Leibniz, a căror fizică nu este separată de filozofia lor, și din opera lui Hegel și a idealismului german, unde filozofia este sinonimă cu știința absolutului (Codoban 1992: 7). Discursul filozofic, însă, subminat de evoluția științei și sub "seducția literaturii și artei", devine în cele din urmă **artă de a gândi**, în care nu mai contează atât cunoașterea în sine, cât mai ales "pozițiile individuale de gândire" și singularitatea perspectivei". Discursul filozofic ajunge deci să "aspire la un discurs de gen literar", iar astăzi poate "trece drept **una din speciile literaturii contemporane**[2]".

[2] "O dată cu disoluția marii sinteze hegeliene, filozofia nu va mai putea fi 'știință a absolutului'. Nemaifiind cunoaștere absolută, filozofia nu-și va mai putea sprijini din interior pretențiile la totalitatea nelimitată a lumii și la universalitatea absolută a enunțurilor. Incapabilă să mai susțină fundamentul logic al universalului, care făcea din gândul filozofic idee iar din filozofemă partea unui sistem filozofic, filozofia se angajează pe cărările particularului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

A. Codoban precizează că filozoful literat nu este totuşi o figură nouă, el fiind de fapt consacrat de oratoria Antichităţii, unde tehnicile retorice presupun o mare libertate în specularea semnificaţiilor şi utilizarea procedeelor logice. Evoluţia filozofiei spre formele literaturii începe deci chiar din Antichitatea latină, iar în Renaştere, filozofia devine deja un discurs de gen literar, caracterizat prin refuzul deducţiei din principii prestabilite, apetenţa pentru noutate şi invenţie, opţiunea pentru inducţie. Discursul filozofic se deplasează acum "spre o analiză a subiectivităţii, spre o investigare spontană şi nelimitată a acţiunilor, pasiunilor şi stărilor de constiinţă" (idem: 48), îndreptându-se dinspre cunoaşterea ştiinţifică a naturii spre cunoaşterea omului. Astfel, filozofia renunţă la ideea de adevăr absolut şi acceptă conceptele de adevăruri paralele şi de valoare. Dar, o dată dezvoltate ştiinţele omului, discursul filozofic renunţă chiar să mai fie un discurs al cunoaşterii şi ajunge să îndeplinească doar o funcţie expresivă, uneori poetică (idem: 61), iar accentul, în filozofie, va cădea în cele din urmă pe stil şi nu pe cunoaştere. Autorul constată că singura filozofie rămasă astăzi este cea de gen literar, care renunţă la căutarea sensului în schimbul etalării unei ambiguităţi artistice apropiate textului literar

---

Cunoaşterea ia adesea forma neriguroasă a meditaţiei; discursul deductiv moştenit de la raţionalitatea matematicilor greceşti este abandonat pentru fulguraţiile aforismului şi ale gândirii poetice; totalitatea lumii este părăsită în vastitatea ei, ontologiile devenind regionale, locul sistemelor filozofice fiind luat de poziţiile individuale de gândire la care preţuim în primul rând singularitatea perspectivei. Respinsă de ştiinţă, părăsind singură drumul mare şi rectiliniu al categoriilor abstracte, filozofia se angajează pe aceste cărări particulare şi sub seducţia literaturii şi artei, care la rândul lor, au devenit mai reflexive, mai categoriale, mai abstracte. Ca analitică existenţială în imersiune în curentul vieţii cotidiene sau ca modalitate de a gândi autentic singularitatea şi unicitatea tragică a existenţei – dar atunci artă de a gândi, mai degrabă decât modalitate riguroasă, logic-deductivă –, filozofia poate foarte bine să treacă drept una din speciile literaturii contemporane" (Codoban, 1992:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(idem: 65). Filozofia devine un "discurs de gen literar al unei gândiri poetice", o "meditație asupra semnificațiilor existenței individuale" (idem: 82).

În aceeași ordine de idei, poate fi menționat și demersul lui M. Dessoir, care găsește chiar o **relație** între **genurile poetice** și **direcțiile în care se dezvoltă filozofia**. Dessoir consideră că preocupările filozofice se pot grupa în trei categorii, anume cercetarea absolutului, profesarea unei doctrine despre natură și societate și edificarea omului, iar formele de cristalizare a acestor preocupări sunt cele trei mari genuri poetice, drama, eposul și lirica: cercetarea absolutului presupune formularea problemei, adică întrebare, apoi dezbatere cu sine însuși sau cu altă persoană (ceea ce conduce la forma monologului sau a dialogului filozofic), profesarea unei doctrine ia forma poemei didactice, și, în fine, filozofii care urmăresc influențarea atitudinii omului recurg la forma exprimării lirice (apud Vianu, 1971: 63).

Cu toate acestea, filozofia pare să rămână distinctă de literatură și să **nu** fie **subordonată** acesteia în nici unul dintre modurile menționate mai sus. Abandonarea pretențiilor științifice sau de cunoaștere a absolutului, mutarea accentului dinspre exterior spre interior și folosirea imaginii poetice nu sunt motive suficiente pentru a putea vorbi despre filozofie ca despre un discurs literar.

În lucrarea *Pour la connaissance philosophique* (v. Granger, 1988), epistemologul Gilles-Gaston Granger, abordând filozofia ca modalitate de cunoaștere, arată, printre altele, care sunt în principiu diferențele dintre filozofie și literatură, considerate ca maniere de a folosi limbajul cu scopuri diferite. Plecând de la constatarea că arta vizează în mod esențial crearea unor obiecte concrete pe un suport sensibil de orice natură, autorul observă că **genurile literare** folosesc limbajul pentru a crea **expresia unei forme de existență** produsă sau reprodusă, în vreme ce filozofia utilizează limbajul pentru a produce direct concepte; ea nu-și

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

propune să creeze obiecte, iar intenția filozofului rămâne aceea de a crea un text care nu reprezintă **expresia unei experințe produse** sau **reproduse**, cum se întâmplă în cazul artistului, ci a **sensului** acestei experiențe, a ceea ce ea semnifică. Din acest punct de vedere, poezia și romanul furnizează doar **reprezentări ale unei lumi pregătite pentru a fi apoi prelucrată filozofic** și, în acest sens, creația artistului se dovedește omogenă formelor realității, ea nefăcând decât să arate asupra a ce trebuie să intervină prelucrarea filozofică; artistul, în calitate de creator de obiecte cu materiale împrumutate experienței, face, deci, doar să apară semnificații pe care ulterior filozoful le transpune în termenii abstracțiilor conceptuale (cf. Granger, 1988).

Filozofia între literatură și știință

Majoritatea studiilor consideră, însă, că filozofia – și deci și limbajul acesteia – se situează undeva între literatură și știință, iar, ca exemplu, citățm aici lucrarea lui Adrian-Paul Iliescu, *Filosofia limbajului și limbajul filosofiei – O investigație privind identitatea și autenticitatea filosofiei* (v. Iliescu, 1989).

Volumul constituie o încercare de a circumscrie filozofia în sfera actelor cognitive, iar principiul investigației îl reprezintă teza conform căreia actele de cunoaștere trebuie nu numai să realizeze o ordine intelectuală, ci și să asigure validarea, justificarea sau legitimarea acesteia. Se disting astfel două tipuri de parcursuri cognitive, și anume unul prin care se instaurează o ordine epistemică relevantă, numit demers **monstrativ** sau **constructiv**, și altul prin care se validează această ordine, numit demers **demonstrativ** sau **argumentativ**. Ulterior, pe baza comparației sistematice între aceste două tipuri de cunoaștere, se urmărește stabilirea profilului filozofiei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

În esență, demersul monstrativ constă în indicarea unei ordini epistemice, arătând caracteristicile a ceea ce urmează să fie cunoscut, iar demersul demonstrativ este cel prin care se argumentează în favoarea sau în defavoarea unui produs cognitiv, prin care se justifică o concluzie, se confirmă sau se infirmă valabilitatea unei cunoștințe (Iliescu, 1989: 60-80). Criteriul diferențierii îl constituie deci natura intereselor cognitive ale subiectului angajat într-un act de cunoaștere determinat (obiectivul epistemologic urmărit în cadrul demersului), care influențează inevitabil structura și substanța traseelor cognitive. **Construcția** se raportează preponderent la obiect, iar **argumentarea** aspiră să modifice atitudinea subiectului cunoscător față de anumite cunoștințe, raportându-se preponderent la subiect și la atitudinile sale cognitive.

Concluzia la care se ajunge poate fi formulată astfel: tipurile de cunoaștere științifică se află în vecinătatea extremității ocupate de **idealul demonstrativ**, iar literatura, mitul și celelalte forme de demers artistic se situează în vecinătatea extremității ocupate de **idealul monstrativ**; între aceste limite pot fi localizate diferite alte genuri cognitive, printre care și filozofia (idem: 89). Ca urmare, din acest punct de vedere, filozofia rămâne "un **loc în care se intersectează drumurile**" (idem: 177), un demers cognitiv "profitând de o excesivă libertate intelectuală" (idem: 171), dat fiind că "În cadrele acestui demers poate fi primit aproape orice tip de argument, orice indicație a experienței, orice mijloc de persuasiune teoretică. De la raționamentul logic strict la intuiția cea mai obscură; de la experimentul fizic la 'morala evenimentului istoric'; de la constatarea intersubiectiv controlabilă la introspecție; în sfârșit, de la teoremă la metaforă, filosofii nu și-au refuzat nici o resursă; dimpotrivă, și-au arogat toate drepturile pentru a da apoi la iveală operele cele mai diverse: de la texte secționate în axiome, teoreme și corolarii la colecțiile

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

de aforisme. Nici un domeniu cultural nu etalează o varietate metodologică şi structurală similară, iar perspectivele pentru introducerea unui 'cod unic de conduită intelectuală' nu sunt nicăieri atât de slabe ca în filosofie" (ibidem).

Lucrarea menționată realizează totuşi o individualizare a filozofiei, dar nu în funcție de distincția între cele două tipuri de demers cognitiv, ci în funcție de modul particular în care acestea sunt actualizate în discursul filozofic, iar, prin separarea demersurilor cognitive se obține de fapt doar o circumscriere a specificului artei ca discurs monstrativ, spre deosebire de filozofie şi ştiință, care au la dispoziție atât modalitatea monstrativă, cât şi cea demonstrativă de expunere a cunoaşterii.

Individualitatea filozofiei s-ar reduce, în principiu, la următoarele aspecte: spre deosebire de ştiință, rolul filozofiei constă în a crea cadre raționale, de multe ori contestându-le pe cele curente, dat fiind că ea poate pune în discuție "regulile jocului" şi poate evada dintr-o logică aparent inevitabilă, fără a renunța, însă, la logicitate (idem:186). În plus, construcția filozofică are libertatea de a-şi alege materialul şi strategiile argumentative, având o capacitate nelimitată de a absorbi experiențele cele mai variate. Cel mai important, cunoaşterea filozofică nu se exercită asupra realității, ci asupra presupozițiilor principiale ale existenței raționale şi, ca urmare, filozofia este strict dependentă de limbaj, ca mediu privilegiat în care pot fi surprinse şi captate presupozițiile. Acestea nu se pot cristaliza decât în semne şi de aceea filozofia lucrează cu limbajul aşa cum matematica lucrează cu numerele (idem: 198), iar din acest punct de vedere, cunoaşterea filozofică poate fi definită şi ca o prelucrare a limbajului cu scopul captării presupozițiilor gândirii raționale.

Rezultatele cercetărilor plasează filozofia tot undeva **între literatură şi ştiință** şi atunci când aceasta este definită ca **tip de limbaj**. În mod similar cu tipul de lucrări menționat anterior, studiile

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

de stilistică funcțională evită să definească LF ca un discurs bine individualizat, situându-l undeva între limbajul artistic și cel științific, atât prin genurile sale, cât și prin modul în care este folosit limbajul.

Se consideră în general că **în interiorul stilului științific** "se dezvoltă o serie de variante care merg de la opoziția cea mai accentuată la o apropiere maximă de stilul beletristic" și există deci "o variantă a scrisului științelor exacte (matematica, fizica, chimia, astronomia), puternic formalizată, o variantă a științelor naturii (botanica, zoologia, geografia etc.), una a științelor umaniste (istoria, istoria și teoria literară, lingvistica etc.), alta a filozofiei. Apropierea maximă o realizează scrisul criticii literare, care oscilează în permanență, în primul rând în funcție de critic, între stilul științific și cel beletristic, constituindu-se într-o variantă stilistică de tranziție (sau mixtă)" (Irimia, 1986: 111–112).

Stilistica funcțională nu putea să ajungă la o altă concluzie, câtă vreme consideră că există **două stiluri extreme**, cel științific și cel beletristic, iar toate celelalte sunt descrise și definite prin raportare la acestea (cf. Coteanu 1973: 45–87).

Astfel, nu poate fi menționată până acum, în cadrul stilisticii, o tentativă de diferențiere a LF față de limbajele cu care apare în general asimilat, deși uneori se precizează totuși că **LF** constituie un **compartiment distinct al limbii naționale**, alături de limba literaturii, a științelor sociale și a științelor exacte (Oprea, 1996: 17, 19), un compartiment al limbii literare care **a tins permanent spre realizarea unei variante stilistice prin dezvoltarea unor trăsături speciale** (idem: 52). Definiția LF pornește, însă, întotdeauna de la clasificările stilisticii funcționale și se consideră invariabil că "limba folosită pentru exprimarea filozofiei alcătuiește un **limbaj care are în cea mai mare parte trăsăturile limbajului științific, fără însă a avea toate trăsăturile acestuia**" (idem: 54). Ca urmare, în sistematica stilurilor funcționale ale limbii, limbajul filozofic apare invariabil ca o variantă sau o specie a stilului științific.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Cel mai important obstacol în delimitarea LF ca stil al limbii (şi nu ca variantă excentrică a unui stil) îl constituie premisa că **filozofia ar fi una dintre ştiinţe**, fapt care pare, totuşi, să fie contestabil.

În principiu, filozofii[3] sunt cei care nu acceptă caracterul hibrid al discursului filozofic şi, chiar dacă definesc filozofia raportând-o la ştiinţă, menţionează diferenţele care individualizează demersul filozofic de cel ştiinţific. În general, poziţia lor este unitară şi de aceea menţionăm aici, ca exemplu, doar rezultatele analizei făcute de Constantin Rădulescu-Motru asupra raporturilor filozofiei cu ştiinţa, religia şi cultura (Rădulescu-Motru, 1984). Metafizica, spune autorul, are drept scop elaborarea celei mai complete şi mai puţin relative cunoştinţe. Ea reprezintă o subsumare a rezultatelor ştiinţelor speciale într-un orizont general, cuprinzând principiile fundamentale ale ştiinţelor, pe care le armonizează, dar, în acelaşi timp, analizează şi probleme care nu intră în sfera ştiinţei. Astfel, metafizica nu se reduce la ştiinţă, ci devine efortul de sinteză creatoare, de depăşire a ştiinţelor, de cuprindere a vieţii şi a lumii în toate manifestările lor esenţiale, stabilind un orizont care să exprime cunoştinţa cu caracter absolut. Ca urmare, cunoştinţa metafizică spre deosebire de cea ştiinţifică este unitară, superioară, ordonatoare şi are funcţie valorizatoare (cf. şi Cazan, 1975: 136).

Cea mai importantă lucrare de **delimitare sistematică a filozofiei de ştiinţă** şi o **definire** a ei **ca tip de cunoaştere** o reprezintă, însă, lucrarea epistemologului **G. G. Granger**, *Pour la connaissance philosophique* (v. Granger, 1988), unde filozofia este individualizată ca mod de cunoaştere diferit de cel al ştiinţei.

---

[3] v. şi Deleuze, Guattari, 1991, care diferenţiază filozofia, arta şi ştiinţa după relaţia lor cu lumea, ca trei maniere în care creierul decupează haosul. Ele se disting prin elementele cu care operează: ştiinţa şi logica operează cu funcţii, arta cu percepţii şi afecte, iar filozofia arată care este natura creativă a conceptului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Granger își propune să arate cum filozofia poate să fie un mod valabil de cunoaștere fără să fie reductibilă la știință sau să se substituie acesteia, încercând să stabilească faptul că în filozofie **prelucrarea formei și a conținutului este de altă natură decât în gândirea științifică**. Autorul pleacă de la ipoteza că, deși cele două tipuri de cunoaștere pot fi apropiate în baza trăsăturilor pe care le au în comun (amândouă constituie moduri de cunoaștere și amândouă sunt analitice și arhitectonice), **filozofia nu poate fi considerată știință**, dat fiind că ea nu se referă la fapte, așa cum se întâmplă în cazul modului științific de cunoaștere, și nu are nici una dintre trăsăturile distinctive ale acestuia. **Știința** vizează, în mod fundamental, construirea unor modele abstracte ale fenomenelor și o definire a acestora, pretinzând să le explice, în vreme ce **filozofia** nu și-a propus niciodată modele veritabile ale fenomenelor și nici nu pretinde să explice faptele. Pentru filozofie, problema e de a ști **ce este** un fapt în general, **ce înseamnă a fi** ceva, și deci ea nu vizează organizarea faptelor, ci a semnificatelor acestora. Astfel se poate spune că filozofia nu are de fapt obiect, nu se aplică obiectelor, ci semnificatelor corespunzătoare lor și de aceea, deși nu încetează de a fi un mod de cunoaștere, nu poate fi considerată una dintre științe.

Prin urmare, deși demersul filozofic este analitic și arhitectonic, ca și cel al științei, actele de analiză și de construcție ale filozofiei nu vizează o reprezentare abstractă a faptelor, ci a semnificatelor lor, și de aceea, filozofia trebuie văzută ca un mod de cunoaștere distinct de cel științific (Granger, 1988: 9–27).

În plus, nici **noțiunea de adevăr** nu are în filozofie același statut ca în știință. Tezele filozofice nu se situează pe un plan unde adevărurile să poată fi riguros definite și controlate și de aceea, în filozofie se acceptă simultan sisteme care pot intra în contradicție. Tocmai pentru că filozofia nu se preocupă de fapte, ci de semnificațiile lor, adevărurile de acest tip sunt multiple, plurale,

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

și, practic, doar receptorul este cel care decide dacă o operă filozofică poate fi validată sau nu (ibid.).

În consecință, nu se poate vorbi nici de un **progres filozofic** așa cum se poate vorbi de progres în știință. În principiu, teoria științifică marchează o etapă superioară dacă:

(1) permite explicarea unui ansamblu de fapte din care o teorie precedentă nu explică decât o parte;

(2) răspunde normelor celor mai exigente de explicare și descriere a fenomenelor;

(3) permite înțelegerea insuficiențelor sau erorilor teoriei precedente și, de asemenea, permite evaluarea limitelor validității sale.

Opera filozofică, însă, nu poate constitui un progres față de o operă anterioară, pentru că o construcție filozofică este întotdeauna originală și închisă în sensul că terminologia cu care operează un sistem este ireductibilă la cea a altui sistem, chiar și în cazul folosirii unor concepte omonime (ibid.).

Un ultim argument pentru susținerea distincției dintre filozofie și știință îl poate constitui și **statutul metafilozofiei**, al discursului despre filozofie. Cunoașterea științifică presupune și ea o metacunoaștere care o examinează, o descrie, o critică sau o fundamentează, dar această metacunoaștere nu este de aceeași natură cu discursul-obiect, așa cum se întâmplă în cazul filozofiei, unde discursul despre filozofie apare el însuși ca filozofie (ibid.).

În ansamblu, lucrarea constituie o **caracterizare riguroasă a cunoașterii filozofice**, identificând trăsăturile distinctive ale acesteia prin comparație sistematică cu modul sau modurile științifice de cunoaștere. Comparată cu cele două modalități extreme de cunoaștere, cea sensibilă și cea matematică, filozofia se individualizează prin **natura particulară a conceptului**, prin **modul de producere a acestuia** și prin **caracteristicile argumentației**, care, spre deosebire de cea științifică, este **în același timp analitică și retorică**.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Coordonatele demersului lui Granger sunt, în esență, următoarele:

Pentru a fi cunoaștere, filozofia trebuie să lucreze cu concepte, trebuie să fie deci conceptuală, și orice concept se prezintă, în mod necesar ca reprezentare a unei experiențe într-un sistem de simboluri, legitimându-se ca o asociere cu o formă de existență. **Conceptul filozofic**, însă, nu se aplică obiectelor și deci corelatul său nu poate fi un obiect. Totuși, el **se asociază** cu o formă de existență și anume **cu experiența ca expresie și reprezentare**, și atunci, conceptul filozofic, care nu trimite la realitate în mod direct, va avea drept corelat **realitatea deja exprimată și reprezentată în limbaj**, fie în **limbajul natural**, prin concepte "naturale" ale percepției, fie în **limbajul științei și tehnicii**, prin concepte științifice.

Ca atare, în filozofie, **limbajul este luat el însuși ca realitate**, dar nu în maniera lingvisticii și nici în cea a filozofiei limbajului – având în vedere că sistemul simbolic este văzut el însuși ca o "formă de viață" construită (Granger, 1988: 151–174), ca o "realitate" – și, în esență, demersul filozofic își propune să reconstituie regulile acestei "forme de viață", punându-i în evidență presupozițiile, modul de construcție, lacunele.

În ceea ce privește conceptul filozofic, acesta se formează, ca și cel științific, pornind de la noțiunile empirice ale limbajului natural, dar, în timp ce **știința** poate transforma aceste concepte fluide în concepte științifice, prin integrarea lor explicită sau implicită într-un sistem de axiome, reducându-le astfel conținutul, **filozofia** alege o altă metodă de a trece de la vag la exactitate: în cazul științei, reducerea conținutului noțiunii empirice este într-un anume sens "decretată", impusă din exterior, ea neexprimând neapărat faptul că acel concept empiric era cu adevărat și integral reductibil la un concept exact; spre deosebire de știință, **filozofia**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

se arată interesată şi de ceea ce s-ar pierde prin reducerea unui concept empiric la unul exact, şi, departe de a-l restrânge la ceea ce are esenţial, **încearcă să-i sistematizeze** de fapt **întregul conţinut** (ibid.).

Astfel, se poate spune că, în vreme ce cunoaşterea ştiinţifică se constituie eliminând fluiditatea conceptelor naturale, cea filozofică analizează şi pune în evidenţă întreaga complexitate a acestora. Aşa se face că şi rolul definiţiilor în filozofie rămâne întotdeauna diferit faţă de ştiinţă. Reprezentând o serie de aproximări succesive, după axe multiple, în sisteme parţiale de definire care se intersectează (cf. Gauvin, 1966), definiţia de acest tip are un caracter general noncombinatoriu şi este întotdeauna parţială.

Dat fiind că nivelul la care se realizează cunoaşterea filozofică nu este cel al formelor obiectului, ci acela al **organizării existenţei ca sistem global de semnificaţii, argumentaţia filozofică** are şi ea un caracter special. În cele din urmă, filozofii comentează şi refac continuu, cu variante, propriile lor demersuri, pentru că intenţia lor nu este de a prezenta obiecte, ci de a **explicita moduri de semnificare**. În principiu, formele demonstraţiei au ca scop să stabilească proprietăţi ale obiectelor, dar cum discursul filozofic nu este un discurs despre obiecte, demersul său nu poate să se identifice cu cel al logicii formale, şi, deşi înlănţuirea conceptelor se conformează regulilor logicii, aparatul retoric şi cel analitic nu pot fi separate, dat fiind că, în acest caz, modul de exprimare a cunoaşterii nu este exterior cunoaşterii înseşi.

O **demonstraţie** presupune un sistem formal, dacă nu explicit, cel puţin subiacent, în care limbajul utilizat să fie reductibil la o unitate de simboluri recursive, univoc definite, iar enunţurile să fie obţinute prin aplicarea unor reguli de construcţie. Obiectivul, tema cercetării filozofice nu lasă, însă, posibilitatea formulării unui

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

sistem de propoziții de acest tip și enunțurile filozofice nu pot fi asimilate cu formațiile simbolice univoc construibile într-un sistem formal. Logica înlănțuirii propozițiilor este necesară raționamentului filozofic, dar nu este suficientă pentru a valida din punct de vedere filozofic înlănțuirile pe care le structurează. Cu alte cuvinte, discursul de acest tip formulează și comunică o cunoaștere conceptuală și deci trebuie să îndeplinească condiția unei corectitudini demonstrative minimale (care constă într-o anumită claritate în înlănțuirea externă a propozițiilor formulate), dar înlănțuirea conceptelor filozofice nu respectă regulile care guvernează discursul asupra obiectelor, ci reflectă, după diverse stiluri, condițiile unei organizări totale a experienței.

În consecință, nu se pot formula reguli care să decidă corectitudinea, coerența, validitatea unui raționament filozofic, ci se pot constata doar particularitățile acestei forme speciale de validare:

(a) raționamentul filozofic instituie și explorează domenii de semnificație pe care le organizează în concepte;

(b) conceptele sunt conexe, astfel încât fiecare dintre ele apare ca un "concentrat" al sistemului din care face parte.

Cunoașterea filozofică reprezintă, deci, o cunoaștere a semnificațiilor realității, așa cum apar ele în actele de semnificare, și se manifestă ca o **prelucrare a limbajului** cu ajutorul unui aparat argumentativ în același timp analitic și retoric.

Spre deosebire de toate lucrările menționate anterior, aceste delimitări din domeniul epistemologiei, prin rigoarea și prin implicațiile lor, pot constitui un punct de pornire pentru individualizarea filozofiei, nu numai în spațiul teoriei cunoașterii, ci și în spațiul teoriilor despre limbaj. Altfel spus, plecând de la individualizarea cunoașterii filozofice din domeniul epistemologiei, s-ar putea cerceta în ce măsură distincției dintre filozofie, literatură și știință, realizată în spațiul teoriei cunoașterii, îi corespunde o

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

distincție între limbajul filozofic, limbajul artistic și cel științific, în spațiul teoriei limbajului.

Nu ar fi prima tentativă de a separa net filozofia de știință și literatură la nivelul discursului, dar nici una dintre lucrările care ar putea fi invocate în acest sens nu a ajuns la o individualizare clară a filozofiei ca tip de discurs.

Una dintre primele și cele mai notabile încercări o constituie lucrările lui Chaïm Perelman și Lucie Olbrechts-Tyteca (v. Perelman, Olbrechts-Tyteca, 1958; Perelman, 1999), unde se deschide **posibilitatea încadrării LF în spațiul limbajelor argumentative**, alături de discursul politic, juridic și publicistic. Autorii evidențiază natura argumentativă a LF, considerând că în filozofie, ca și în celelalte discursuri argumentative, nu este vorba de prezentarea unor adevăruri obținute după standardele demonstrației științifice, ci despre "stabilirea a ceea ce este preferabil, acceptabil sau rațional, raționamentele nefiind deducții formale, nici inducții de la particular la general, ci argumentații de toate tipurile care vizează să obțină adeziunea receptorului la tezele prezentate" (Perelman, 1999: 15). Filozoful nu dispune, deci, asemenea omului de știință, de un ansamblu de teze filozofice universal admise și de aceea, chiar dacă este vorba de un discurs adresat unui auditoriu universal și nu particular, apare întotdeauna necesitatea dialogului asupra punctelor care ar putea fi controversate (idem: 13–39). Astfel, discursul nu se va mai desfășura după o schemă demonstrativă, ci după una argumentativă, iar scopul său nu va mai fi de a deduce consecințe din anumite premise, așa cum se întâmplă în cazul demonstrației, ci, mai ales, de a obține adeziunea auditoriului la tezele prezentate.

Această concepție are meritul fundamental de a delimita, fără echivoc, discursul filozofiei de cel al științei, dar nu ajunge la o individualizare reală a filozofiei ca discurs, câtă vreme acesta apare în aceeași categorie cu discursul politic, juridic și publicistic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

De aceea, în cele ce urmează, propunem un alt context teoretic pentru delimitarea specificului LF, încercând să-l individualizăm ca **modalitate de folosire a limbajului**, ca una dintre modalitățile de uz lingvistic, alături de limbajul artistic, cel științific și cel curent.

Cadrul stilisticii funcționale ni se pare, în continuare, singurul posibil (dat fiind că, prin tradiție, acest domeniu este cel interesat de delimitarea tipurilor de limbaj), dar considerăm că, până acum, nu a fost posibilă o definire a LF în interiorul stilisticii, mai ales din cauza faptului că instrumentele și conceptele acestui domeniu par să nu fie suficient de adecvate pentru a determina specificul unui mod de folosire a limbajului și mai ales specificul filozofiei. De aceea, pentru individualizarea unui mod de folosire a limbajului, credem că devine obligatorie revizuirea cadrelor stilisticii în următoarele direcții:

(1) reconsiderarea conceptului de **limbaj** în stilistică [având în vedere că stilistica funcțională se mulțumește doar cu o definiție de lucru a limbajului: "un sistem lingvistic mai mult ori mai puțin **specializat** în redarea conținutului de idei specifice unei activități profesionale, unuia sau mai multor domenii din viața social-culturală, cum sunt arta literaturii, știința și tehnica, filozofia, critica literară și artistică, istoria, viața familială etc., care, toate, au, ori **tind să aibă, cuvinte, expresii și reguli proprii de organizare**, rezultate din **diverse restricții impuse limbii**" (Coteanu, 1973: 45)];

(2) abandonarea conceptului de abatere, deviere, și înlocuirea lui cu conceptul de **creație lingvistică** (caracterizarea stilistică și retorică a limbajelor nu ține seama de caracterul general al creației lingvistice și acest lucru deformează justa înțelegere a specificului tipurilor de limbaj și a raportului dintre ele);

(3) mutarea discuției din planul limbii în **planul textului** și luarea în discuție a tehnicilor textuale, care, în momentul folosirii

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

limbajului, au același rol ca și tehnicile lingvistice generale (dat fiind că, guvernată de ideea abaterii față de codul limbii, stilistica lingvistică se limitează la o stilistică a limbii și nu ajunge la o stilistică a textului, care ar pune mai bine în evidență specificul unei modalități de uz lingvistic);

(4) luarea în considerare a **naturii demersului cognitiv care orientează folosirea limbajului** și transformarea ei în criteriu pentru delimitarea tipurilor de limbaj [având în vedere că, prin punerea distincției între artistic și nonartistic la baza delimitării tipurilor de limbaj, stilistica funcțională nu reușește să depășească suprafața lucrurilor (cf. Coteanu, 1973, Irimia, 1986)];

(5) și, în sfârșit, subordonarea demersului de delimitare și de analiză a oricărei modalități de uz lingvistic față de o **teorie a limbajului**, în interiorul căreia conceptele stilistice să poată fi adecvat și coerent definite.

Considerăm că un asemenea sistem de referință, ideal pentru delimitarea LF, îl constituie concepția despre limbaj a lui E. Coșeriu, care permite lingvistului să se așeze în spațiul ei, așa cum geometrul se situează în spațiul unei geometrii de un anumit tip. Aceasta se dovedește eficientă datorită faptului că reprezintă o teorie a limbajului **totalizatoare** (care ia în discuție toate coordonatele fenomenului lingvistic, extinzând teoria lingvistică și la nivelul textului), **structurantă** (pentru că identifică niveluri ale limbajului, organizând în funcție de acestea toate aspectele referitoare la limbaj puse în evidență de lingviști și filozofi ai limbajului) și **conceptuală** (deoarece, fiind în același timp filozofică și științifică, se situează la un nivel de generalitate care permite particularizări ale ei, fără să fie contrazisă de acestea). În plus, pentru demersul nostru, cadrul lingvistic menționat devine singurul posibil, dat fiind că unul dintre conceptele centrale ale acestuia este cel de intersubiectivitate, care se va dovedi important pentru surprinderea specificului LF.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Specificul limbajului filozofic

Plecând de la definiția limbajului ca formă de cunoaștere și exploatând toate valențele distincției curente între sistemul limbii și actualizarea lui, Coșeriu stabilește existența unui **limbaj primar**, care conține posibilitatea generală de a folosi limbajul, și existența unor **limbaje secundare**, care constituie folosirea propriu-zisă a acestuia.

Conceput sub aspectul său primar, limbajul este văzut ca o formă de cunoaștere ale cărei dimensiuni esențiale sunt **semnificarea** și **intersubiectivitatea**. Prin limbaj, omul traduce realitatea pentru a o cunoaște, adică o clasifică și o clarifică, o desemnează și o exprimă cu ajutorul simbolurilor[4], și, de aceea, limbajul reprezintă "**prima** formă și unica generală de care dispune omul pentru a fixa și obiectiva, dincolo de impresii și reacții imediate, cunoașterea lumii și a lui însuși", cu ajutorul **semnificării** (Coșeriu, 1962: 240). Dar, atunci când semnifică, subiectul creator de limbaj se raportează și la alți subiecți care folosesc limbajul, pentru că semnificatele și semnele nu se creează doar ca să existe, ci ca să existe și pentru ceilalți. Ca urmare, semnificarea este întotdeauna **intersubiectivă**, și numai prin această intersubiectivitate ea devine generală și obiectivă (Coșeriu, 1985: 31–33).

Intersubiectivitatea reprezintă o dimensiune esențială a limbajului, pentru că semnificarea nu urmează criterii obiective, date de lucrurile înseși, ci se constituie ca o reprezentare a realității așa cum apare ea în conștiința omului. Realitatea nu determină în mod direct procesul de semnificare, ci, dimpotrivă, acesta din urmă "determină", într-un anume sens, realitatea, modul în care ea este

[4] Cf. Cassirer, apud Coșeriu, 1985: 72–73.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

reprezentată în conştiinţa omului[5], şi, ca urmare, nu toţi vorbitorii percep şi numesc realitatea în acelaşi fel. Astfel, negocierea intersubiectivă a conceptelor semnificate devine întotdeauna necesară (Coşeriu, 1962: 235–260; 1985: 24–64; cf. şi Tonoiu, 1995: 156).

Sub aspectul său **primar**, limbajul constituie, deci, expresia unei cunoaşteri lingvistice **intersubiective**, o cuprindere mentală a realităţii din partea omului istoric, care este în acelaşi timp şi entitate socială. **Folosirea** propriu-zisă a expresiilor şi semnificatelor se situează, însă, la un nivel **secundar** faţă de limbajul primar, pentru că, deşi acesta are funcţia de a semnifica, **sensul** semnelor nu se poate actualiza decât în texte, care presupun o operaţie secundară de individualizare. Semnul lingvistic serveşte, deci, în mod **primar** pentru **a fixa semnificaţii**, iar **secundar**, printr-o folosire a limbajului orientată logic, poetic sau practic, **face posibil sensul textului**, care modifică şi depăşeşte conceptele limbajului ca atare, deoarece semnul lingvistic concret, dintr-un discurs sau text, funcţionează de fapt printr-o reţea complementară de relaţii, care face ca în jurul semnificatului conceptual să apară o serie de semnificaţii adiţionale:

1) relaţia semantică şi materială cu alte semne particulare;

---

[5] Această idee reprezintă o constantă a filozofiei limbajului, avându-şi originea în concepţia kantiană asupra realităţii: "Departe de a **imita fenomenele lumii ordonându-le** mai degrabă **după propriile lor clase**, **reinventându-le**, **generându-le *in absentia***, limbile influenţează într-o largă măsură concepţia despre lume a fiecărei comunităţi" (Hagège, 1985: 183–184, cf. şi Tonoiu, 1995: 48); "Noi **decupăm natura** urmând **căile trasate de limba noastră** maternă. **Categoriile şi tipurile** pe care le **izolăm în lumea fenomenelor nu se găsesc aici ca atare**, oferindu-se spontan percepţiei observatorului. Dimpotrivă, **lumea ni se prezintă ca un flux caleidoscopic de impresii** pe care **mintea noastră** trebuie mai întâi **să le organizeze**, şi aceasta în mare parte **graţie sistemului lingvistic** pe care l-am asimilat. Procedăm la un fel de **decupaj metodic al naturii**, o **organizăm în concepte**, îi **atribuim** cutare **semnificaţii în virtutea unei convenţii**..." (Whorf, 1969: 125–126, apud Tonoiu, 1995: 49).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

2) relația semantică și materială cu serii și grupuri de alte semne;
3) relația cu sisteme întregi de semne (diferitele limbi funcționale din interiorul unei limbi istorice);
4) relația materială cu lumea extralingvistică (funcția de reproducere și reprezentare directă, adică funcția "imitativă");
5) relația cu experiența imediată, lingvistică și nonlingvistică (contexte, situații, un ansamblu complex de circumstanțe);
6) relația cu alte texte;
7) relația cu cunoașterea empirică a lumii și cu diferitele forme de interpretare a lumii (cultura).

Din acest punct de vedere, textele constituie o determinare a limbajului primar, în funcție de o anumită orientare, care poate fi practică, logică sau poetică și, astfel, se pot distinge trei **modalități secundare de uz lingvistic**, prin care limbajul, privit sub aspectul său general, este transformat în instrument al vieții practice sau în formă de cunoaștere logică ori de creație poetică. Acestea sunt limbajul curent, arta și discursul orientat de intenția logică, adică știința și filozofia (Coșeriu, 1962: 238–240, 246–247; 1985: 45–64).

În clasificările sale, Coșeriu nu identifică, deci, LF ca modalitate distinctă de folosire a limbajului, considerând că atât știința, cât și filozofia sunt forme de cunoaștere logică, diferite de cea lingvistică, specifică limbajului primar, și, ca urmare, amândouă constituie o modalitate de uz lingvistic orientată de intenția logică (Coșeriu, 1962: 235–260; 1985: 28–30). Cu toate acestea, filozofia, spre deosebire de știință[6], nu apare ca o determinare a limbajului primar, în direcția creării unui cod cât mai lipsit de ambiguitate la nivelul conceptelor și al regulilor lor de combinare, ci ca un demers logic care se vede obligat să rămână în spațiul conceptual pus la dispoziție de limbajul primar. Cu alte cuvinte, chiar dacă limbajul filozofic, ca și cel științific, pleacă de la ceea ce este delimitat prin limbaj și trece de la o structurare lingvistică "arbitrară" a lumii la

[6] Cf. Granger, 1988.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

o structurare argumentată a semnificațiilor acesteia, "în timp ce **efortul științei** urmărește **să construiască un limbaj autonom**, care oferă o inteligibilitate de tip operator, și care generează semnificații doar prin modul său de funcționare, **efortul filozofic** este altfel orientat. El rămâne **înrădăcinat în sursele limbii uzuale**, care este metalimba universală", iar "Filozoful urmărește să articuleze o **interpretare a experienței în ansamblul ei**. El încearcă o **extindere semantică plecând de la diversele regiuni ale discursului obișnuit**", încercând "să avanseze o **interpretare coerentă și saturată a experienței grație unui ansamblu de metaconcepte interdependente**" (Jacques, 1982: 13–14, cf. și Tonoiu, 1985: 209, Granger, 1988: 14, 177–178).

În plus, în timp ce în cazul cunoașterii logice științifice, funcția de obiectivare a conținutului prin intersubiectivitate este delegată constrângerilor logice ale unui aparat formal care stabilește condițiile de obiectivare a conținuturilor[7], în cazul filozofiei, traseul și forma demersului cognitiv este dictată de intersubiectivitatea cu o comunitate de vorbitori, care astfel devine trăsătura fundamentală a textului. Spre deosebire de știință, semnificatele filozofice nu constituie rezultate necesare ale unor operații logice formale și, ca și în cazul cunoașterii lingvistice empirice, demersul cognitiv nu poate fi validat decât de alți subiecți. De aceea, în cazul filozofiei, rețeaua de semnificate, procesul constituirii ei și intersubiectivitatea cu o comunitate de vorbitori devin indisolubile.

În consecință, se poate spune că, în vreme ce știința **neutralizează** dimensiunea intersubiectivă a limbajului[8],

---

[7] Cf. și Granger, 1988; Perelman, Olbrechts-Tyteca, 1952; Perelman, Olbrechts-Tyteca, 1958; Perelman, 1977.

[8] În discursul științific, **intersubiectivitatea** specifică limbajului este **neutralizată**, pentru că, începând cu Frege se consideră că știința își construiește un limbaj **diferit** de toate **limbajele vorbite**, care nu este supus constrângerilor enunțării, chiar dacă anumiți autori, precum K. Popper insistă asupra

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

construind un limbaj care nu este supus constrângerilor enunțării, filozofia **accentuează** această dimensiune, dat fiind că, aici, așa cum se va vedea în cele ce urmează, semnificarea se construiește printr-o confruntare sistematică și explicită cu alte semnificări.

Din această perspectivă, filozofia poate fi interpretată ca un drum logic în interiorul limbajului, prin care se obține conceptul și expresia lui, și, deci, ca un proces de semnificare similar cu cel descris de Coșeriu pentru limbajul primar. Ca și în cazul limbajului primar, conceptele filozofiei sunt obiectivări intersubiective ale unor conținuturi de conștiință, iar filozofia, ca și limbajul primar, poate fi interpretată ca un traseu personal către un obiectiv impersonal, intersubiectiv, adică drumul pe care îl parcurge un subiect, cu propria personalitate, cu propriul mod de a folosi disponibilitățile limbajului pentru a obiectiva un conținut al conștiinței. Limbajul filozofiei repetă într-un anume sens, regulile de constituire a limbajului primar și, de aceea, se poate spune că, în calitate de limbaj secundar, reprezintă o **punere în evidență a dimensiunii de semnificare intersubiectivă** proprie limbajului, diferențiindu-se, astfel, de toate celelalte modalități de uz lingvistic.

Semnificarea intersubiectivă în filozofie

Filozofia se prezintă ca un discurs extrem de eterogen și poate apărea sub cele mai diverse forme discursive, de la aforism sau sentință, până la tratat ori sistem, fără să ocolească specii precum scrisoarea, meditația sau confesiunea autobiografică (cf. Liiceanu,

---

caracterului intersubiectiv al metodei în știință, susținând că 'obiectivitatea științifică' nu este un produs al imparțialității omului de știință, ci al caracterului public al metodei științifice (apud Tonoiu, 1995: 353).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

1992: 47–58; Marga, 1992: 23–45; Codoban, 1992: 118–121). Discursul filozofic integral constituit apare, însă, o dată cu specia **dialogului platonician** şi, de aceea, se poate spune că, într-un fel sau altul, acesta rămâne, **prototipul textului filozofic**[9], indiferent de specia sub care se manifestă.

Ca gen al filozofiei, dialogul socratic[10] reprezintă un procedeu dialogal de căutare a adevărului (Bahtin, 1963: 153) şi are la bază concepţia conform căreia "Mediul de formare şi formulare a adevărului nu este mintea omului izolat, ci efortul comun de căutare, procesul comunicării dialogale" (Tonoiu, 1995: 117; cf. şi Bahtin, 1963). Conştiinţa filozofului este, însă, întotdeauna dialogizată, şi, ca urmare, chiar şi textele monologice păstrează esenţa dialogală a genului filozofic prin excelenţă, construindu-se tot ca o confruntare, deşi doar implicită sau imaginată, introdusă în monologul autorului. Genurile filozofice nedialogate explicit preiau, în fapt, metodele[11] folosite de dialogul platonician pentru a dialogiza ideea, anume **sincriza** (confruntarea punctelor de vedere diferite asupra unui anume obiect) şi **anacriza** (incitarea la cuvânt

---

[9] Dialogul socratic, deşi nu s-a păstrat de-a lungul timpului în forma iniţială, **a influenţat,** în procesul declinului său, **apariţia altor genuri explicit sau implicit dialogale** (Bahtin, 1963; Tonoiu, 1995: 155). **Dialogul socratic** nu este numai **prototipul LF**, ci şi **al romanului**, în speţă al romanului polifonic, dat fiind că "introduce pentru prima oară pe eroul ideolog în istoria literaturii europene" (Bahtin, 1963: 153). De-a lungul istoriei genurilor, poate fi menţionată şi menippeea, care "absoarbe **diatriba, solilocul, simpozionul**" şi care se caracterizează prin "**dialogismul (...) interior şi exterior în abordarea vieţii şi a gândirii umane**" (idem: 165). "**Gen 'jurnalistic' al antichităţii,** menippeea (...) realizează un fel de enciclopedie a timpului în care recunoaştem **polemicile ascunse ori făţişe cu diversele şcoli, orientări şi curente filosofice, ideologice, ştiinţifice, religioase**... contemporane" (Tonoiu, 1995: 119, cf. Bahtin, 1963–166).

[10] Pentru istoria dialogului socratic, cf. Bahtin, 1963.

[11] Cf. Bahtin, 1963: 153.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

a interlocutorului pentru a-şi spune părerea), şi le transformă, pe de o parte, într-o intersubiectivitate constantă cu cititorul, iar pe de altă parte, într-o confruntare cu alte opinii aduse în text. Ca urmare, structura textului în genurile nedialogate este în esenţă aceeaşi cu a dialogului filozofic şi se poate spune că aceste genuri reprezintă, de fapt, transformări ale prototipului platonician, care conţin un **dialog implicit** sau imaginat, introdus în monologul autorului. Proza filozofică interiorizează, astfel, dialogul socratic, iar discursul, chiar dacă are aparenţa unui monolog, se constituie tot ca un text dialogic.

În esenţă, **genurile filozofice nedialogate** comportă o intersubiectivitate **implicită**, care înlocuieşte, prin forme ale dialogului interior, confruntarea personajelor din dialogul ca specie; pe de o parte, printr-un **pseudo-dialog cu cititorul**, în care acestuia i se atribuie diferite roluri (fals interlocutor, martor al confruntării cu alte demersuri de semnificare, destinatar al textului sau partener la realizarea acestuia), iar, pe de altă parte, printr-o **confruntare cu alte opinii**, posibile sau anterioare, organizate deseori ca un dialog între texte. Rezultă un discurs conceput sub forma unei confruntări generalizate, a cărui structură principală este **dialogul cu trei participanţi**, combatanţii şi martorul, reflectând astfel construcţia discursului retoric constituit pentru persuadarea auditoriului de propria soluţie, în confruntarea cu altele posibile.

În cele ce urmează, încercăm să exemplificăm acest tip de discurs cu lucrarea lui L.Blaga, ***Trilogia cunoaşterii. Eonul dogmatic***, pentru că această lucrare, ca şi dialogurile platoniciene (centrate pe definirea câte unui concept-cheie), îşi propune să delimiteze un singur concept, anume acela al **dogmei ca mod de gândire**. În opera analizată, dat fiind că dogma este un concept general-cultural deja bine precizat prin numeroase folosiri anterioare, demersul filozofic va consta în extragerea conceptului din sfera utilizărilor teologice sau culturale generale şi situarea lui

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

într-o perspectivă filozofică personală, prin sublinierea trăsăturilor care îl transformă într-un concept central în teoria cunoașterii. Așa cum se va vedea, acest fapt îi va conferi textului un puternic caracter intersubiectiv.

Primul paragraf al cărții, construit ca un fel de *captatio benevolentiae*, are în egală măsură rolul de a pregăti **semnificarea**, adresându-se cititorului, dar și de a institui o opoziție indirectă (marcată prin determinări negative: *problematică învechită; soluții inconsistente*) între diferite opinii anterioare – semnalate prin formula *mulți gânditori* – și demersul autorului, marcat în text prin sintagme de tipul: *pe noi, cercetările noastre, interesul nostru, studiul nostru*:

> "Filozofia cu sistemele ei în veșnică primenire și teologia ca sistem deplin închegat își stau **[sublinierile marchează serii de analogii adresate cititorului]** de sute de ani față în față, manifestând neslăbite tendințe de perpetuare a unor ostilități pe cât de justificate pe atât de inutile. Exploratori bine intenționați au căutat adesea istmul ipotetic, menit unei circulații folositoare și fără de risc între cele două continente. Căutarea unui acord de natură sistematică între filozofie și teologie a fost pentru **mulți gânditori [desemnarea opiniilor anterioare]**, și nu dintre cei mai neînsemnați, o problemă. **Pe noi [desemnarea demersului autorului]** aceste limanuri cu sirene răgușite nu ne pot ispiti în nici un fel. **Nu putem crede că [desemnarea demersului autorului]** rezultatele obținute în cele două domenii învrăjbite ar fi atât de stabile, încât ținta nobilă de a le împăca să merite atâta repetată trudă. **Ocolind** o problematică **învechită** și generatoare de soluții fatal **inconsistente, interesul nostru [desemnarea demersului autorului]** se îndrumă spre fapte mai puțin cercetate până acum. **Cercetările noastre [desemnarea demersului autorului]** se vor mișca însă prin aceleași tărâmuri adverse dintre care unul aparține filozofiei și celălalt teologiei. Totuși **studiul nostru [desemnarea demersului autorului]** **ține să aibă un caracter** pur filozofic, **refuzând** amestecul oricăror considerații care nu cadrează cu gândirea filozofică" (Blaga, ED: 5-6).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Într-o anumită măsură, acest prim paragraf prefigurează structura retorică a întregului text, constituit, în esență, ca un act de comunicare cu trei participanți: autorul, interlocutorul și cititorul, un fel de "proces" în care se confruntă două poziții adverse, cititorului revenindu-i sarcina de a hotărî care poziție este mai verosimilă decât cealaltă.

Din acest punct de vedere, analogiile din exemplul citat – vizând, pe de o parte, filozofia și teologia ca domenii culturale ("*Filozofia ... și teologia ... **își stau** ... **față în față**, manifestând neslăbite tendințe de perpetuare a unor **ostilități**...*"; "*cele două **domenii învrăjbite***") și, pe de altă parte, vizând demersul de cercetare cu elementele lui ("***Exploratori** bine intenționați au căutat adesea **istmul** ipotetic, menit unei **circulații** folositoare și fără de risc **între cele două continente**"; "**aceste limanuri cu sirene răguşite***") – nu constituie simple elemente de stil ale textului, ci construcții cu valoare persuasivă **adresate cititorului**.

1. Forme de intersubiectivitate cu cititorul

Se constată, în primul rând, pe tot parcursul cărții, un tip de intersubiectivitate cu cititorul, cu referire la **semnificare** sau la **structura textului**, care se deconspiră, însă, numai la nivel semantic.

În general, cititorului îi sunt precizate anumite **restricții** cu privire la **semnificare** ("*Dogma **ne interesează numai ca** tip de ideație, ca înfățișare și articulație interioară, ca structură*" – Blaga, ED: 39), sau cu referire la **demersul argumentativ** al autorului ("*Din cauza naturii, pentru omul civilizat deosebit de problematice, a ideilor magice, se impune ca în analiza structurală a formulelor dogmatice **să nu se recurgă la** formule în care intervin într-un fel sau altul elemente magice. Dogma **trebuie ilustrată prin** formule pur dogmatice*" – Blaga, ED: 113–114).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Autorul se poate adresa cititorului **motivând** anumite dezvoltări ale textului într-o direcție sau alta (de exemplu, motivarea incursiunii în domeniul gândirii primitive – Blaga, ED: 103--112: "***spre a demonstra*** *cât de nejustificată e teoria despre existența unei gândiri 'prelogice'*") sau i se poate adresa **detaliind structura argumentației**:

> (1) "Noi **ne-am așezat** dintru început în afară de creștinism, în afară de credință și, **analizând** dogmaticul pe un plan abstract, **ne-am străduit să privim** dogmaticul **numai sub latura** sa intelectuală și metafizică. **Am ocolit înadins** tot timpul dogma ca obiect în corespondență cu credința și cu hotărârea religioasă. **Rupând dogma din complexul creștin, am năzuit la** analiza ei structurală, formală, din punct de vedere pur intelectual, și i-**am arătat** firea" (Blaga, ED: 117).
>
> (2) "**Iată** cum, **pătrunzând tot mai adânc în miezul structural al** dogmei, **am izbutit s-o sublimăm** într-atât că se confundă cu o stare specială a intelectului. Cu starea din care a trebuit să ia naștere. **Sublimarea dogmei și curățirea ei succesivă de orice zgură accidentală ne-a dus la** stabilirea conceptelor de *intelect enstatic* și *intelect ecstatic*, care **alcătuiesc axa studiului nostru**. **Rămâne de acum să arătăm** că intelectul *ecstatic*, care în această formă sublimată s-a degajat de orice conținut, de orice dogmă cunoscută, creștină sau necreștină, trebuie reintegrat în toate drepturile sale" (Blaga, ED: 121).
>
> (3) "Cu aceasta **încheiem analiza** dogmei. În credința că **am izbutit**, cel puțin în parte, **să-i conturăm fizionomia, să-i scoatem în relief încheieturile și funcțiunile interioare**, precum și **să o situăm** printre celelalte tipuri de cunoaștere, **ne îndreptăm atenția spre** perspectivele ce se deschid noului dogmatism" (Blaga, ED: 153).

În aceste cazuri, **mărcile adresării textului** sunt, înainte de toate, **conținutul** (structura însești a argumentației, care mimează negocierea sensului unui concept cu cititorul), precum și sfera semantică a **elementelor de metadiscurs**. Acestea sunt mai ales **substantive care desemnează activitatea de comunicare și de gândire** (*analiză, studiu, atenție*) și **verbe** sau expresii verbale

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

din aceeaşi sferă semantică (*a demonstra, a analiza, a privi, a arăta, a încheia, a contura, a scoate în relief, a situa, a-şi îndrepta atenţia, a interesa*), dar şi structuri mai ample, cum sunt multiplele **sintagme** referitoare la **structura argumentaţiei**: *dogma ne interesează numai ca..., se impune să nu se recurgă la..., dogma trebuie ilustrată prin..., ne-am străduit să privim..., ne-am aşezat în afară de..., am ocolit înadins..., rămâne de acum să arătăm..., am izbutim să-i conturăm fizionomia....*

Şi mai evidente ca mărci ale adresării textului, deşi nu cele mai importante, sunt **formulele de atragere a atenţiei** (*iată* – foarte frecvent), dublate, în general, de folosirea **pluralului participării** (persoana I pl.) sau de utilizarea **conjunctivului** cu valoare de imperativ. Intersubiectivitatea cu cititorul are, însă, un aspect complex şi nu se limitează la utilizarea elementor de metadiscurs adresat în diferite forme, ci se exprimă, mai ales, prin **figuri retorice dialogale**, cum sunt interogaţia şi concesia, care, având o structură în doi timpi, pot fi reconstruite ca un micro-dialog cu două replici:

> "Scormonind în cenuşa istoriei, constatăm că **[sublinierile marchează elementele de metadiscurs adresat cititorului]** teologia (cea creştină, căci despre ea e vorba în primul rând) a dat naştere la o seamă de formule, care, privite mai de aproape, alcătuiesc un tip aparte de cunoaştere: dogmele. În studiul de faţă vom încerca să arătăm că dogma, în afară de faptul de a fi formulă metafizică, mai ascunde şi un sens *metodologic*, care – lucru destul de curios – până acum nu a fost remarcat îndeajuns nici de filozofi, nici de teologi. După ce ne vom fi achitat de această sarcină, vom ajunge în chip firesc să ne punem unele întrebări, care ar putea fi pline de consecinţe. Nu cumva s-ar putea deschide undeva noi perspective filozofiei prin transplantarea în ea a metodei 'dogmatice', întrebuinţate până acum aproape exclusiv numai în domeniul celălalt, asupra căruia gândirea filozofică s-a străduit să arunce tot discreditul? **[interogaţie]** **Întrebarea stârneşte îndreptăţită nedumerire [structură care poate fi interpretată ca răspuns imaginat al cititorului, evocat prin replică-**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

ecou]. În cele ce urmează ne vom sili să lămurim această problemă în tot ansamblul ei **[replica-răspuns a autorului]**. Vom releva mai întâi câteva aspecte istorice ale dogmei, vom trece la analiza amănunțită a structurii și justificării 'dogmaticului' și vom arăta, în cele din urmă, posibilitățile de reactualizare ale *metodei* dogmatice.

Ne dăm perfect seama de partea de convenție ce inevitabil intră într-o definiție **[timpul 1 al concesiei, care exprimă, în manieră implicită, o posibilă obiecție a cititorului]**, **cu toate acestea [al doilea timp al concesiei, "replică" implicită a autorului]** nu vom porni la drum cu o definiție, dată de la început, a dogmei. Am voi ca definiția dorită, mult mai complicată decât se crede, să se desprindă de la sine, încetul cu încetul, din chiar cercetările ce le întreprindem" (Blaga, ED: 6–7).

Secvența citată amintește din nou structura discursului retoric, fiind evidentă asemănarea cu pledoaria inițială pe care o fac avocații, unde menționează de la ce pleacă, ce vor încerca să demonstreze și cum, și cea mai elocventă similitudine cu discursul de acest tip o constituie pasajul: "***Vom releva mai întâi*** *câteva aspecte istorice ale dogmei* **[1]**, ***vom trece la*** *analiza amănunțită a structurii și justificării 'dogmaticului'* **[2]** *și* ***vom arăta, în cele din urmă****, posibilitățile de reactualizare ale metodei dogmatice* **[3]**", pe care retoricile antice l-ar fi catalogat drept ***distributio***. Astfel de exemple pot fi clasificate ca **secvențe de metadiscurs, în care autorul construiește în mod fictiv textul împreună cu cititorul**, iar, în cazul de față, structura intersubiectivă a textului este semnalată, în primul rând, de prezența **interogației** și a **concesiei**. Chiar dacă interogația ("*Nu cumva s-ar putea deschide undeva noi perspective filozofiei prin* ***transplantarea în ea a metodei 'dogmatice'****, întrebuințate până acum aproape exclusiv numai în domeniul celălalt, asupra căruia gândirea filozofică s-a străduit să arunce tot discreditul?*") nu indică în mod precis un dialog cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

cititorul, putând fi interpretată ca auto-interogație, deci ca un semn al dialogului cu sine, acest dialog interior mimează de fapt intersubiectivitatea cu cititorul, având în vedere că interogația este urmată de două concesii retorice, care transformă fragmentul respectiv într-un schimb de replici virtual, redat în text într-o manieră implicită:

> "(...) vom ajunge în chip firesc **să ne punem** unele **întrebări**, care ar putea fi pline de consecințe. Nu cumva s-ar putea deschide undeva noi perspective filozofiei prin transplantarea în ea a metodei 'dogmatice', întrebuințate până acum aproape exclusiv numai în domeniul celălalt, asupra căruia gândirea filozofică s-a străduit să arunce tot discreditul?**[întrebare] Întrebarea stârnește îndreptățită nedumerire [structură care poate fi interpretată ca răspuns imaginat al cititorului, evocat prin replică-ecou]**. În cele ce urmează **ne vom sili să lămurim această problemă** în tot ansamblul ei **[replica-răspuns a autorului]**. (...) **[întreaga structură este construită după formula concesiei: afirmație + rezervă + respingerea rezervei]**.
>
> **Ne dăm perfect seama de** partea de convenție ce inevitabil intră într-o definiție **[timpul 1 al celei de-a doua concesii, care exprimă, în manieră implicită, o posibilă obiecție a cititorului]**, **cu toate acestea [al doilea timp al concesiei, "replică" implicită a autorului]** nu vom porni la drum cu o definiție, dată de la început, a dogmei."

Astfel, interogația nu mai apare în mod necesar ca auto-adresare, ci ca o formă de expunere dialogată a ideii, care să dinamizeze argumentația și să-l implice pe cititor, și, în același sens, trebuie interpretată și folosirea persoanei I pl.: *constatăm, vom încerca să arătăm, vom arăta* etc., care nu reprezintă doar un plural al autorului, ci și o formă de pseudo-cooptare a cititorului ca partener în realizarea demersului filozofic argumentativ.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

2. Forme de intersubiectivitate cu alte opinii

Deseori, în pseudo-dialogul cu cititorul asupra semnificării și structurii textului **reverberează confruntarea autorului cu alte demersuri similare** și, astfel, discursul se transformă într-un **dialog imaginar al autorului cu alte opinii**, desfășurat **în fața cititorului**: "***S-a propus*** *cu impresionantă insistență* ***un cuvânt*** *deosebit de sugestiv pentru caracterizarea dogmei:* ***paradoxia****. Înadins nu l-am amintit până acum, fiindcă voiam să închinăm un întreg capitol acestei laturi a chestiunii*" (Blaga, ED: 57).

Textul comportă, în acest moment, o **dublă intersubiectivitate** și o dublă adresabilitate, **atât cu receptorul, cât și cu alte puncte de vedere aduse în text**, iar **cititorul** devine, în acest caz, **martor** al confruntării autorului cu poziții de care acesta se delimitează:

> "**În studiul de față punem problema dogmei numai din punctul de vedere al [structurile evidențiate cu aldine marchează intersubiectivitatea cu cititorul, iar structurile subliniate marchează confruntarea cu alte opinii]** intelectului și al teoriei metafizice, și **vom face abstracție de** toate complicațiile religioase ale ei. **Trebuie să izolăm dogma – nu vrem să spunem** de alterațiile de sens ce le-ar suferi ca simbol religios, dar de toate subînțelesurile cu care credința o înzestrează. **Circumscriem deci cu rigoare problema noastră la** cercetarea dogmei în structura ei pur intelectuală. **Nu trebuie să scăpăm nici un moment din vedere că** *dogma*, deși presupune într-o anume măsură, ce rămâne să fie precis determinată, o renunțare la intelect, *se formulează pe un plan tot de intelectualitate*. În consecință ea poate să fie separată în abstract, ca orice formulă metafizică, și tratată ca atare sub aspect exclusiv intelectual. Prin reducerea dogmei la aspectul pur intelectual **nu voim să spunem că** dogma, în calitate de simbol religios, n-ar avea și unele aspecte care nu sunt de natură intelectuală. **Aceste aspecte**, ținând mai ales de conținutul dogmelor și mai puțin de forma lor, **ne îngăduim să le trecem cu vederea, fiindcă orice oprire asupra lor ar îngreuia doar inutil drumul spre miezul problemei ce ne punem**" (Blaga, ED: 15–16).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Mărcile confruntării indirecte cu alte opinii sunt, în acest caz, formulările care marchează restricția, delimitarea și în general diferența (*vom face abstracție de, a izola de subînțelesuri, a circumscrie cu rigoare, a trece cu vederea*) și, mai ales, sintagmele *complicații religioase* și *alterații de sens*, care ar putea fi interpretate ca aprecieri cu nuanță negativă la adresa pozițiilor avute în vedere, dacă ținem seama de nuanțele peiorative ale substantivelor *complicație* și *alterație*. În acest exemplu, confruntarea este aluzivă și foarte puțin evidentă, dar ea are, deseori, și forme mult mai vizibile:

"Se va înțelege chiar și numai din exemplele de gândire dogmatică amintite până acum că în studiul de față **nu [negația, ca formă de confruntare] vom lua dogma nici în sensul** pe care **teologia creștină [desemnarea opiniei străine]** înțelege să-l dea cuvântului. **[1]Pentru teologi dogma e 'formulă** de credință' (unanim acceptată de Sinoadele ecumenice pe temei de pretinsă revelație), **care** face parte constitutivă din doctrina Bisericii, fie că depășește sau nu înțelegerea omenească **[desemnarea opiniei străine]**. **[2]Pentru noi 'dogmă' e** deocamdată orice **formulă** intelectuală **care**, în dezacord radical cu înțelegerea, postulează o transcendere a logicii. Indiferent în ce sistem de metafizică ar apărea formula **[desemnarea opiniei autorului]**. Precum se înțelege de la sine, **nu [negația, ca formă de confruntare] condiționăm dogma de** faptul acceptării ei fără control din partea unei comunități. Dogma, întru cât ne interesează pe **noi**, adică din punct de vedere pur intelectual, e *'dogmă'* prin structura ei lăuntrică, și **nu [negația, ca formă de confruntare]** prin atitudinea oamenilor față de ea și nici prin eventualele ei conexiuni cu o colectivitate oarecare. Dogma **nu [negația, ca formă de confruntare] se poate defini printr-un fapt exterior ei**. O dogmă s-ar putea să nu fie acceptată de nimeni în afară de autorul ei și totuși să fie o dogmă prin articulația ei. Într-o primă aproximație **nu [negația, ca formă de confruntare] delimităm dogma decât prin** natura conflictului ei cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

funcțiile obișnuite ale intelectului. Vom avea apoi ocazia să vedem **[adresarea către cititor]** dogma precizându-se încetul cu încetul și dobândind tot mai multe muchii de diferențiere față de tipuri de cunoaștere, cel puțin în aparență, asemănătoare" (Blaga, ED: 21 -22).

Aici, confruntarea cu opinii anterior exprimate este accentuată de **structura antitetică** a fragmentului (*pentru teologi... pentru noi*) și, într-un mod și mai evident, de prezența **negației**: "(...) ***nu*** *condiționăm dogma de faptul acceptării ei fără control din partea unei comunități. Dogma (...) e 'dogmă' prin structura ei lăuntrică, și* ***nu*** *prin atitudinea oamenilor față de ea și* ***nici*** *prin eventualele ei conexiuni cu o colectivitate oarecare. Dogma* ***nu se poate defini printr-un fapt exterior ei.***" Semnalul cel mai important al confruntării rămâne, însă, punerea în antiteză, prin intermediul unui paralelism sintactic, a opiniei autorului și a poziției de care acesta se delimitează: "***Pentru teologi dogma e 'formulă*** *de credință' (...),* ***care*** *(...).* ***Pentru noi 'dogmă' e*** *deocamdată orice* ***formulă*** *intelectuală* ***care*** *(...).*"

Acest tip de intersubiectivitate dublă, specific discursului persuasiv, reprezintă o constantă a textului analizat și apare chiar în primele pagini ale cărții, atunci când este justificată **necesitatea resemnificării conceptului în discuție, dogma,** justificare formulată **pentru cititor,** dar care conține **critica unor semnificări anterioare**. Conceptul filozofic adus în discuție este deja delimitat în alte sisteme teoretice și, de aceea, autorul se vede obligat să se raporteze la acestea într-un fel sau altul:

"**Filozofia**, începând cu veacuri în urmă de a mai fi **slujnica dogmei**, și-a răscumpărat libertatea de mișcare cu o **cădere într-o regretabilă prejudecată [confruntare marcată de aprecieri negative]. Filozofia a crezut că** față de dogmă nu poate avea decât două atitudini: anume sau să se dezintereseze în orice chip de soarta ei, sau să-i divulge absurditatea și să-i condamne, fără putință de apel,

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

conținutul **[desemnarea opiniei străine; confruntare evidentă din structurile care marchează aprecieri negative]**. Nu **afirmăm că** asemenea atitudini intolerante de totală negare **nu şi-ar fi avut la un moment dat îndreptățirea [confruntare cu oponent posibil, marcată de concesie; timpul 1 al concesiei]**. Din clipa **însă [al doilea timp al concesiei]** în care însăşi filozofia a intrat într-o fază de acută şi veşnic reînnoită criză, problema dogmei cere să fie tratată într-**un spirit dezbărat şi de ultimele prejudecăți**. **Până acum** problema cu atâtea fețe a dogmaticului **nu s-a pus în toată amploarea ei nici** în raport cu metafizica, **nici** în raport cu teoria cunoaşterii şi **nici** în raport cu filozofia culturii **[confruntare marcată de negație]**. Numai **istoricii şi teologii**, deopotrivă împinşi de poruncile meseriei, **s-au ocupat cu toată seriozitatea de problema dogmei [confruntare marcată de concesie; timpul 1 al concesiei]**, **dar [al doilea timp al concesiei]** atât pentru unii cât şi pentru ceilalți dogma e din capul locului dată o dată pentru totdeauna. **Pentru istorici ca** fapt al trecutului, **pentru teologi ca** formulă de credință **[organizarea unui dialog implicit între texte, prin aducerea a două opinii diferite în acelaşi context]**. **[1]Pentru istorici**, preocupați **cum sunt** în primul şi în ultimul rând de singularitatea faptelor, **dogma nu poate să fie decât** o apariție **'unică'** în cursul timpurilor **[desemnarea poziției străine aşezate în dialog]**. **[2]Pentru teologi**, sugestionați **cum sunt** de existența statică a unui adevăr presupus absolut, **dogma nu poate să fie decât** tot **'unică'**, adică o singulară revelație cu constelații fixe **[desemnarea poziției străine aşezate în dialog]**. (...) Singură **filozofia ar fi fost în stare** să smulgă dogmei virtuți creatoare, dar filozofia s-a sfiit să abordeze problema dogmaticului aşa după cum se cuvine **[planul autorului care mediază dialogul între texte]**. **[3]Filozofia**, în cazurile în care nu **s-a mărginit la critică** şi şi-a aplecat interesul în înțeles pozitiv spre dogmă, a făcut **cel mult** operă de interpretare şi de adaptare a ei la necesități de sistem. Astfel, când nu a negat dogma, filozofia **a izbutit**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

doar să o falsifice **[desemnarea poziției străine așezate în dialog; confruntare marcată de aprecieri negative]**. Se va vedea însă că **[adresarea către cititor]** dogma are și o altă noimă decât aceea pe care, în diverse variante, **gândirea filozofică actuală și din trecut** e dispusă să i-o acorde" (Blaga, ED: 7–9).

În textul lui Blaga, confruntarea cu alte opinii este întotdeauna indirectă, și, deseori, doar generală, după cum se vede și în acest caz, unde opiniile anterioare sunt desemnate numai prin termeni generici: *filozofia, istorici, teologi, gândirea filozofică actuală și din trecut*, fără nici o trimitere la un autor particular, iar confruntarea se face evidentă, ca și în exemplul anterior, mai ales prin prezența **negației** și a calificărilor negative referitoare la pozițiile menționate:

– "**Până acum** problema cu atâtea fețe a dogmaticului **nu s-a pus în toată amploarea ei nici** în raport cu metafizica, **nici** în raport cu teoria cunoașterii și **nici** în raport cu filozofia culturii **[confruntare marcată de negație]**";

– "**Filozofia**, încetând cu veacuri în urmă de a mai fi **slujnica dogmei**, și-a răscumpărat libertatea de mișcare cu o **cădere într-o regretabilă prejudecată [confruntare marcată de aprecieri negative]**";

– "**Filozofia**, în cazurile în care nu **s-a mărginit la critică** și și-a aplecat interesul în înțeles pozitiv spre dogmă, a făcut **cel mult** operă de interpretare și de adaptare a ei la necesități de sistem. Astfel, când nu a negat dogma, filozofia **a izbutit doar** să o falsifice **[confruntare marcată de aprecieri negative]**".

Efectele mărcilor confruntării sunt, în general, dublate de figuri semantice și sintactice, care conferă textului un puternic caracter persuasiv și accentuează structura de "**proces**" (de discurs care intenționează să impună cititorului o opinie în detrimentul altora) a fragmentului citat. În acest caz, un asemenea rol revine

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

metaforei depreciative, *"Filozofia ... slujnica dogmei"*, adresate cititorului, şi paralelismului sintactic: "***Pentru istorici ca*** *fapt al trecutului,* ***pentru teologi ca*** *formulă de credinţă.* ***Pentru istorici,*** *preocupaţi* ***cum sunt*** *în primul şi în ultimul rând* ***de*** *singularitatea faptelor,* ***dogma nu poate să fie decât*** *o apariţie* ***'unică'*** *în cursul timpurilor.* ***Pentru teologi,*** *sugestionaţi* ***cum sunt de*** *existenţa statică a unui adevăr presupus absolut,* ***dogma nu poate să fie decât*** *tot* ***'unică'*** (...)", care marchează confruntarea şi la nivelul structurii sintactice a textului.

În acest exemplu, ca şi în multe altele, putem semnala şi faptul că această confruntare este **multiplu direcţionată**, ea raportându-se nu numai la opinii deja exprimate, ci şi la replici posibile ale unui oponent virtual, şi se realizează, mai ales, prin intermediul **concesiei**, figură cu un puternic profil dialogal, care presupune interpretarea enunţului ca un mini-dialog imaginat, cu un oponent posibil:

> (1) "**Nu afirmăm că** asemenea atitudini intolerante de totală negare **nu şi-ar fi avut la un moment dat îndreptăţirea [confruntare cu un oponent posibil, marcată de concesie; timpul 1 al concesiei]**. Din clipa **însă [al doilea timp al concesiei]** în care însăşi filozofia a intrat într-o fază de acută şi veşnic reînnoită criză, problema dogmei cere să fie tratată într-un spirit dezbărat şi de ultimele prejudecăţi";

De asemenea, tot din acest exemplu se poate constata şi **natura complexă a intersubiectivităţii** cu alte opinii, care se manifestă deseori prin crearea unui dialog implicit multiplu stratificat, atât între autor şi fiecare opinie adusă în text, dar şi între multiplele discursuri aduse în discuţie. Deseori textul se structurează ca un dialog subînţeles, mediat de autor prin aducerea opiniilor străine într-un context care le sistematizează ca soluţii diferite la o aceeaşi chestiune:

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

"**Până acum** problema cu atâtea fețe a dogmaticului **nu s-a pus în toată amploarea ei nici** în raport cu metafizica, **nici** în raport cu teoria cunoașterii și **nici** în raport cu filozofia culturii **[confruntare a autorului cu toate opiniile anterioare, privite global, marcată de negație]**. Numai **istoricii și teologii**, deopotrivă împinși de poruncile meseriei, s-au ocupat cu toată seriozitatea de problema dogmei, **dar** atât pentru unii cât și pentru ceilalți dogma e din capul locului dată o dată pentru totdeauna. **Pentru istorici ca** fapt al trecutului, **pentru teologi ca** formulă de credință **[organizarea unui dialog implicit între texte, prin aducerea a două opinii diferite în același context]**. **[1]Pentru istorici**, preocupați **cum sunt** în primul și în ultimul rând de singularitatea faptelor, **dogma nu poate să fie decât** o apariție **'unică'** în cursul timpurilor **[desemnarea poziției străine așezate în dialog]**. **[2]Pentru teologi**, sugestionați **cum sunt** de existența statică a unui adevăr presupus absolut, **dogma nu poate să fie decât** tot **'unică'**, adică o singulară revelație cu constelații fixe **[desemnarea poziției străine așezate în dialog]**. (...) Singură **filozofia ar fi fost în stare** să smulgă dogmei virtuți creatoare, dar filozofia s-a sfiit să abordeze problema dogmaticului așa după cum se cuvine **[planul autorului care mediază dialogul între texte]**. **[3]Filozofia**, în cazurile în care nu **s-a mărginit la critică** și și-a aplecat interesul în înțeles pozitiv spre dogmă, a făcut **cel mult** operă de interpretare și de adaptare a ei la necesități de sistem. Astfel, când nu a negat dogma, filozofia **a izbutit doar** să o falsifice **[desemnarea poziției străine așezate în dialog]**. Se va vedea însă că **[adresarea către cititor]** dogma are și o altă noimă decât aceea pe care, în diverse variante, **gândirea filozofică actuală și din trecut** e dispusă să i-o acorde."

Dialogul cu alte opinii reprezintă o constantă a textului lui Blaga și – așa cum se va vedea – a discursului filozofic în general, pentru că semnificarea propusă de autor reiese în general din confruntarea cu alte opinii formulate în jurul aceluiași concept. Noua semnificare întâlnește alte poziții pe aceeași temă, cu care

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

intră în interacțiune și, în aceste situații, autorul fie se distanțează de punctul de vedere anterior, **nuanțându**-l, **criticându**-l ori **negându**-l, fie își asumă poziția anterioară, **preluând**-o sau **continuând**-o:

> (1) "Caracterizarea dogmei prin **cuvântul 'antilogic' e o definiție pur negativă** căreia **trebuie să i se arate neapărat și reversul. O caracterizare negativă e totdeauna insuficientă**; împrejurarea ar putea chiar să dea loc la o **confundare** a dogmei cu nonsensul absolut. Se cuvine în consecință să repetăm și să accentuăm că **dogma e antilogică exact în măsura în care indică și o soluție, pentru noi irealizabilă, dincolo de linia raționalului [critică, negare]**" (Blaga, ED: 48).
>
> (2) "Ținând seama de soluția pozitivă, cu toate că inaccesibilă, pe care dogma o postulează, **atributul de antilogic** ce **se** dă conținutului ei **e înlocuibil prin atributul de 'metalogic' [nuanțare, modificare]**. Monstruosul, diformul dogmatic se vădește, în lipsa sa de sens, plin de *alt* sens, cu care nu putem avea nici un contact mintal. *O antinomie (transfigurată sau nu), deși din punct de vedere logic reprezintă un zero, un nimic, poate să joace uneori în cadrul operațiilor intelectului și un alt rol decât rolul unui nimic*; o antinomie poate să reprezinte și echivalentul intelectual al unui mister. ***Acest lucru l-a ghicit mai întâi filozofia patristică** în toată profunzimea sa, și acest lucru trebuie ridicat din nou în conștiința filozofică a timpului* **[preluare, continuare]** (Blaga, ED: 51).

Ca o concluzie la cele de mai sus, se poate spune că formula generală a confruntării în volumul analizat este cea a dialogului cu trei participanți (combatanții și martorul), creat cu intenția persuadării cititorului de soluția autorului în confruntarea cu altele posibile sau anterior formulate. Autorul realizează, deseori, un istoric al delimitărilor conceptelor care îl interesează, pe de o parte, pentru a contura evoluția semnificării acestora, iar pe de altă parte, pentru a construi propria semnificare în raport cu poziții exprimate anterior, dar, de fiecare dată discursul este organizat sub forma

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

unui **dialog cu cititorul asupra altor opinii**, sau – mai exact spus – sub forma unui **dialog implicit, polemic cu alte opinii, la care cititorul este invitat în calitate de martor**. Chiar dacă autorul polemizează cu punctele de vedere ale altor filozofi, intrând într-un dialog indirect cu acestea, cel mai important pseudo-interlocutor rămâne întotdeauna cititorul şi, din acest punct de vedere, textul lui Blaga se suprapune perfect peste tiparul discursului retoric, în care susținătorii celor două poziții adverse polemizează între ei, avându-l, însă, mereu în vedere pe cel care va decide gradul de verosimilitate al pozițiilor aflate în dispută.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Capitolul 3

PERSPECTIVA RETORICĂ ÎN ANALIZA LIMBAJULUI FILOZOFIEI

Noua retorică

Noua retorică se prezintă astăzi sub două forme complementare, derivate din retorica antică, fiecare dintre ele dezvoltând un aspect particular al acesteia: o formă studiază argumentația într-un discurs persuasiv, în continuarea retoricii lui Aristotel, iar cealaltă, continuatoare a retoricii latine și a Evului Mediu, se preocupă de studiul figurilor retorice în orice tip de discurs.

Conform primei direcții a noii retorici, analiza constă în cercetarea integrală a argumentației[1], iar principiile ei sunt stabilite de lucrările lui **Ch. Perelman** și **Lucie Olbrechts-Tyteca**[2], care, în plus, propun chiar și o analiză a filozofiei din acest punct de vedere. Tratatul asupra argumentației al celor doi cercetători constituie o retorică pentru că are intenția de a pune la dispoziție o tehnică, exact așa cum făcea și vechea retorică, iar această retorică poate fi considerată nouă pentru că, prin includerea explicită a dialecticii în spațiul retoricii[3], ea **sistematizează într-un alt mod**

[1] Analiza tipurilor acesteia (argumentația cvasilogică, argumentația bazată pe structura realului și cea bazată pe legăturile care fondează structura realului), analiza tipurilor de argumente și a manierei în care acestea interacționează, și, de asemenea, analiza structurilor argumentative și a figurilor care funcționează ca argumente sau care susțin argumentația (Perelman, Olbrechts-Tyteca, 1958; Perelman, 1977, Plantin, 1996).

[2] V. Perelman, Olbrechts-Tyteca, 1958; Perelman, 1977, Plantin, 1996.

[3] Aristotel stabilește o relație de analogie între retorică și dialectică, dar, considerându-le totuși distincte, le tratează separat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

elementele vechii retorici. De asemenea, trebuie considerată nouă şi pentru că nu insistă pe descrierea concretă a elementelor care conferă caracterul persuasiv al unui discurs, ci formulează mai degrabă tehnici generale de identificare a acestora.

În esenţă, această retorică reprezintă o **teorie a argumentaţiei**, derivată din vechea dialectică şi retorică, şi pune în evidenţă tehnicile folosirii argumentative a logicii naturale. Ea este concepută ca pandant al teoriei folosirii logicii formale cu scop demonstrativ, derivată din Analitica lui Aristotel, şi îşi propune să sistematizeze problemele legate de modul în care se foloseşte logica într-un text construit fără rigoarea unei demonstraţii ştiinţifice şi în care formularea depinde, în mod esenţial, de auditoriu. Considerând că, în argumentaţie, semnele folosite nu sunt, în principiu, lipsite de ambiguitate, iar desfăşurarea raţionamentelor nu este conformă cu regulile explicitate în sistemele formalizate, Ch. Perelman şi Lucie Olbrechts-Tyteca definesc riguros argumentaţia, în opoziţie cu demonstraţia, urmând distincţiile deja făcute de Aristotel. În cazul argumentaţiei, formularea depinde de auditoriu, obiectele discursului se construiesc în faţa receptorului şi pentru receptor, iar rezultatul este prezentarea unui microunivers care nu se raportează la logica adevărului şi falsului, ci la logica verosimilului (cf. şi Vasiliu, 1984; Grize, 1990). Raţionamentele sunt, de aceea, nonformale, situaţionale, particulare, şi depind de relaţia celui care le construieşte cu auditoriul, spre deosebire de raţionamentele formale, care sunt universale şi independente de situaţia de comunicare (cf. şi Grize, 1990). Noua retorică studiază, aşadar, aspecte legate de raţionamentele dialectice[4] şi stabileşte tehnicile

[4] Cadrele argumentaţiei, punctul de plecare al acesteia, obiectele care pot fi supuse acordului: fapte şi adevăruri, prezumţii, valori abstracte sau concrete, practice.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

prin care acestea pot impune, ca adevăruri acceptate de auditoriu, anumite teze derivate din premise probabile.

În ceea ce privește **studiul filozofiei,** autorii noii retorici justifică includerea acesteia în sfera argumentației și arată posibilitatea de a construi o retorică pentru a prescrie modul în care se construiește un discurs persuasiv de acest tip. Se arată că, începând cu Parmenide, în tradiția metafizicii occidentale, filozofia este considerată incompatibilă cu retorica, deoarece căutarea adevărului trebuie să depășească tehnicile retorilor și ale sofiștilor, și astfel se instituie opoziția dintre adevăr și aparență (Parmenide), reluată, de-a lungul timpului, în dihotomiile știință și opinie (Platon), necesar și verosimil (Aristotel), evidență și fals (Descartes). Cei doi cercetători menționează, totuși, că Aristotel recunoaște ca legitimă necesitatea de a recurge la raționamente dialectice, atunci când principiile unei științe nu se impun prin ele înseși, iar aceste raționamente (spre deosebire de cele analitice, care sunt forme de inferență bazate pe adevăr), sunt structuri argumentative bazate pe ceea ce se cheamă opinie și prezintă argumente mai mult sau mai puțin convingătoare, niciodată, însă, pur formale. Autorii consideră că acesta este și cazul filozofului, care nu dispune de un ansamblu de teze filozofice admise de toți membrii auditoriului și astfel este constrâns să pună mereu în discuție premisele de la pleacă, discursul său neputându-se desfășura sub forma unei demonstrații, ci sub forma unei argumentații care are drept scop obținerea adeziunii auditoriului la tezele prezentate. În acest mod, filozofia este adusă în sfera retoricii, văzută ca tehnică de folosire a logicii naturale pentru conceperea și prezentarea unei cunoașteri bazate pe premise probabile, dar realizarea acestei retorici nu poate constitui o preocupare a lingvistului, ea rămânând în continuare o sarcină a filozofilor, în măsura în care aceștia resimt necesitatea conceperii unei tehnici pentru construirea discursului de acest tip.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Cea de-a doua direcție a noii retorici este reprezentată de cercetările inițiate de membrii **Grupului μ** (cf. Grupul μ, 1970/ 1974), pentru care retorica nu constituie altceva decât un ansamblu de **operații** aplicate limbajului înțeles ca fenomen lingvistic general. Plecând de la ideea că literatura este o **întrebuințare singulară a limbajului** și, în cele din urmă, o transformare a acestuia, Grupul μ încearcă să identifice, după principii lingvistice, **procedeele** de realizare a unui discurs de tip literar. Funcția poetică, cea care orientează folosirea limbajului în literatură, este numită **funcție retorică** și, astfel, perspectiva pentru studierea **ansamblului tehnicilor de transformare a limbajului** specifice discursului literar (în speță poetic), se va numi și ea retorică. Literatura, este concepută, deci, ca o **creație lingvistică**, o elaborare formală a materialului lingvistic, privit sub aspectul său cel mai general, iar retorica devine analiza tehnicilor prin care este transformat limbajul, ajungând să se prezinte, în cele din urmă, ca o **teorie a figurilor**.

În esență, se consideră că **intenția retorică** poate să vizeze oricare dintre aspectele fundamentale ale limbajului și poate produce **perturbări** ale funcționării diferitelor elemente ale procesului lingvistic, așa cum apare el descris de schema lui Jakobson. Pot apărea, deci, perturbări ale **codului** morfologic, sintactic și semantic, dar și perturbări ale **relației cu referentul** sau distorsiuni care privesc **actorii** procesului de comunicare. Toate tipurile de transformări vor da naștere unor **figuri retorice**, iar acestea pot fi identificate și studiate prin stabilirea mecanismului lor de realizare.

Plecând de la **teoria nivelurilor** dezvoltată de Benveniste, completată cu **distincția** lui Hjelmslev între **forma expresiei și forma conținutului**, autorii constată că **figurile retorice care afectează codul limbii** sunt produsul a **patru operații aplicate**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

gradului zero al limbajului, adică **nivelului infralingvistic** al acestuia, alcătuit din componentele minimale ale codului lingvistic, și, ca urmare, retorica va trebui să studieze maniera în care acționează aceste operații asupra codului pentru a produce figurile specifice limbajului poetic.

Prin analiza sa, preluată de numeroase alte cercetări, Grupul μ pune în evidență câteva aspecte importante în primul rând pentru modul de a concepe retorica:

(1) literatura reprezintă o **transformare gradului zero al limbajului**, prin anumite **operații** aplicate acestuia, iar această transformare este comandată de **intenția** textului, care în cazul poeziei este o intenție poetică;

(2) transformarea poate fi identificată și analizată plecând de la o **teorie a limbii** unde sunt detaliate componentele minimale ale codului limbii și maniera în care acestea se integrează unele în altele sau se pun în relație, în momentul actualizării codului în discurs, iar la această teorie a limbii trebuie adăugată doar o **sumă de operații** pentru a arăta locul și modul în care intervine transformarea;

(3) în sfârșit, această manieră de a evalua transformările codului lingvistic poate fi **transpusă** și pentru **modificări care nu privesc codul limbii**, de exemplu pentru figurile narațiunii sau chiar pentru arta plastică.

Transformările codului lingvistic descrise de Grupul μ nu sunt însă specifice doar poeziei sau literaturii, dat fiind că nu numai literatura reprezintă o folosire particulară a limbajului, ci și știința, filozofia, sau alte tipuri de discurs. Creația lingvistică studiată de Grupul μ constituie, în fapt, însuși **modul de realizare a limbajului** în orice tip de discurs, pentru că orice act lingvistic corespunde unor intuiții și situații mereu noi și astfel întotdeauna poate fi privit ca un act de creație, chiar dacă se structurează pe modelul unor acte

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

lingvistice anterioare[5]. În **realizarea concretă a sistemului abstract** intervine **inevitabil** și **permanent creația**, fie ca alegere liberă și structurare nouă a reprezentărilor lingvistice pe care le posedă vorbitorul, fie ca adevărată invenție, absolut nouă, care poate rămâne eventual neînțeleasă și neacceptată de limbă, și, din acest punct de vedere, limba constituie un sistem de **producere** lingvistică, un **sistem pentru crearea de fapte noi** și nu doar pentru **repetarea** a ceea ce apare ca deja actualizat în limba istoric realizată, astfel încât fiecare act lingvistic se structurează conform cu **două tipuri de tradiții**: (1) **tehnica liberă** (elementele constitutive ale limbii și regulile în uz cu privire la modificarea și combinarea lor), care conține cuvintele, instrumentele și procedeele lexicale și gramaticale ale limbii; (2) **discursul repetat** (ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică, sub forma unui discurs deja realizat, sau sub formă de combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment din ceea ce s-a spus deja). Limba se prezintă, deci, ca o **tehnică deschisă**, conținând virtual și fapte nerealizate încă, multe dintre ele inedite, o limbă istorică fiind un sistem de

[5] De altfel, limbajul este o **activitate creatoare în toate formele** sale, atât în oricare moment al actualizării lui, cât și în calitate de limbaj primar, atunci când un semn se produce pentru prima oară în istorie. Esența cognitivă a limbajului îi conferă acestuia caracterul inerent de **creație**, deoarece activitatea lingvistică nu reprezintă o simplă luare de contact pasivă sau acceptare inertă a realității, ci o creație continuă a limbajului însuși, a formelor de cunoaștere (a semnelor) în care acesta se manifestă (Coșeriu, 1985: 21–23, 80–100). **Cunoașterea lingvistică** este deseori o **cunoaștere metaforică**, cu ajutorul imaginilor, și se poate vorbi chiar de o **aprehendare metaforică a realității înseși**. Prin metaforă se înțelege aici o expresie unitară, spontană și imediată a unei viziuni, a unei intuiții care poate implica o identificare momentană a unor obiecte distincte sau o hiperbolizare a unui aspect particular al obiectului sau chiar o identificare a contrariilor, logic absurdă, dar cu o semnificație și un efect evidente în situații determinate (Coșeriu, 1985: 80–97; cf. și Richards, 1936: 109).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

posibilități, care cuprinde în egală măsură ceea ce s-a spus prin tehnica sa (norma limbii), dar și ceea ce cu aceeași tehnică se poate realiza (sistemul limbii) (Coșeriu, 1985: 20–23, 74–76; 2000: 258–262). Limba nu este niciodată suficientă pentru a ne exprima în fiecare caz particular și, de aceea, în fiecare moment, sistemul se re-constituie și se deschide din nou în momentele imediat succesive, pentru a spune mereu ceva nou, ceva ce nu s-a mai spus niciodată înainte[6] (Coșeriu, 1985: 47).

Creația apare, deci, **în orice act lingvistic**, indiferent de funcția sa, iar figura, ca expresie a acestei creații, reprezintă, de fapt, o caracteristică a oricărui tip de folosire a limbajului[7]. Prezența ei în

---

[6] **Limba** este o **construcție din semne mobile** care **se modifică în actul vorbirii, modificând** în același timp și **sistemul care le conține**. Limba nu constituie un simplu **cod** fără timp și fără istorie, o limbă convențională cu simboluri fixe, așa cum sunt limbajele artificiale, ci un sistem de semne în mod esențial istoric și mobil. Cuvintele se schimbă continuu din punct de vedere fonic și semantic și, în opoziție cu cele din **limbajele formalizate**, care au aceeași valoare în orice context, cuvintele din **limbile naturale**, în două momente succesive, nu sunt **nici complet altele, nici complet aceleași**. În orice act lingvistic poate fi identificat ceva care exista și înainte, dar și ceva care nu a existat niciodată până atunci, o inovație fie în forma cuvântului, fie în folosirea lui, fie în sistemul său de asociații. Limba conține, deci, doar scheme formale și semantice care se actualizează în vorbire, fără să existe, însă, forme prestabilite, ci doar modele care sunt urmate (Coșeriu, 1985: 101–102). Faptele lingvistice sunt deopotrivă codate și deschise operativității subiectului vorbitor și, deși materialul limbii și legile organizării sale îi sunt impuse, vorbitorul poate spune aproape tot ce vrea (Hagège, 1985; Tonoiu, 1995: 54).

[7] Apariția acestei idei este favorizată de faptul că analiza lingvistică ajunge să ia în considerare enunțul și discursul ca nivel al limbajului (ca unitate lingvistică), în special în abordările de tip pragmatic, ceea ce duce la o lărgire a noțiunii de figură: ea nu mai desemnează un anumit număr de **operații**, ci poate desemna **orice manifestare lingvistică** în măsura în care se diferențiază de structura sintactică și semantică abstractă, considerată ca schemă exterioară discursului (cf. Ducrot, Schaeffer, 1996). Această idee nu este, totuși, complet

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

limbajul artistic reprezintă doar un **caz particular** al figurii în general și îi modifică natura îmbogățind-o cu o **intenție secundară**, dar **figura artistică** este, mai degrabă, proprie unui tip de creație lingvistică, pe care l-am putea numi **creație în limbaj**, și nu creației lingvistice propriu-zise, proprie oricărei folosiri a limbajului.

Din această perspectivă, analiza Grupului μ nu surprinde atât esența figurii artistice, cât mai ales esența figurii în general, și de aceea, în acest punct al argumentației, continuând delimitarea făcută de Coșeriu cu privire la nivelurile limbajului (limbaj primar, limbaje secundare), ni se pare necesar să distingem trei tipuri de creație lingvistică, în funcție de diferitele seturi de tehnici actualizate în momentul utilizării limbajului:

---

nouă, ea regăsindu-se deja în lucrarea fundamentală a lui **Quintilian**, *Arta oratorică*, unde sunt menționate trei definiții curente ale figurii: (1) **"orice formă pe care o îmbracă gândirea"**; (2) "o schimbare făcută intenționat în sens ori în cuvinte"; (3) expresiile mai strălucite și mai capabile de a mișca puternic pe auditor (cf. Quintilianus, 1974). În același sens pot fi menționate și tezele despre **natura metaforică a limbajului**, care pleacă de la ideea că nu există cunoaștere fără metaforă și, astfel, întregul limbaj este constituit din tropi, deoarece formarea conceptelor presupune un traseu metaforic sau metonimic: orice concept ia naștere din identificarea a ceea ce nu este identic (o identificare de la parte la întreg), prin abandonarea deliberată a diferențelor individuale, iar, la rândul său, cuvântul nu desemnează un fapt sau un fenomen decât prin omiterea mai multor trăsături ale acestuia (cf. Ducrot, Schaeffer, 1996; Todorov, 1970). În aceeași direcție merg și tezele promovate de Gadamer și preluate de Ricoeur, conform cărora limbajul figurat are același mecanism ca și crearea limbajului însusi. Astfel, **metafora**, departe de a fi o deviere, **are același mecanism cu "procesul care a generat folosirea însăși de la care metafora se abate"**. "Aceeași operație care ne face 'să vedem ceea ce este asemănător' este și cea care 'ne învață genul'" (Ricoeur, 1984: 309). Metafora generează o ordine nouă, producând deviații față de o ordine anterioară, prin același procedeu prin care această ordine s-a constituit. Ordinea însăși se naște în același fel în care se schimbă și se poate spune că, la originea gândirii logice, la rădăcina oricărei clasificări, vom găsi întotdeauna un proces metaforic (idem: 308–309).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(1) **creația de limbaj** (în cazul limbajului primar – procesul de semnificare prin care se creează semnul lingvistic, semnificatul și expresia lui),

(2) **creația lingvistică propriu-zisă** (în cazul folosirii limbajului în acte lingvistice de toate tipurile – actualizarea disponibilităților limbajului prin care se creează sensul)

(3) și **creația în limbaj** [în texte particulare, aparținând unei anumite modalități de uz lingvistic – crearea unor tipare textuale în interiorul unei anumite modalități de uz lingvistic, în funcție de orientarea care îi este proprie (fantastică, logică sau practică). Crearea, deci, a unor structuri textuale în cadrul limbajului științific, literar, filozofic, curent etc, diferite în funcție de fiecare modalitate de uz lingvistic].

Tipul de act lingvistic creator cu adevărat **specific unui discurs sau altuia** nu este, deci, creația lingvistică propriu-zisă, cea proprie oricărei folosiri a limbajului, ci creația lingvistică văzută ca un act creator care folosește limbajul în calitate de intrument pentru a materializa o lume, și pe care, pentru simetria formulărilor, l-am numit **creație în limbaj**. Ca urmare, modul particular de întrebuințare a limbajului, într-un tip de text sau altul, nu poate fi studiat prin analiza mecanismelor de natură metaforică sau metonimică, care apar în orice folosire a limbajului, ci, credem noi, ar putea să fie studiat mai satisfăcător prin analiza mecanismelor și a structurilor textuale care reflectă specificul tipului de limbaj respectiv. Retorica Grupului μ poate fi, deci, considerată **generală** în sensul că orice folosire a limbajului, oricum ar fi orientată, se face doar în direcția arătată, adică prin acele operații survenite în integrarea sau relaționarea unităților identificabile la diferite niveluri ale limbii, pornind de la cel infralingvistic. Ea, însă, nu studiază caracterul particular al unui anumit tip de text, ci doar acele mecanisme prin care se produc, în orice fel de texte, diferite modificări față de sistemul limbii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Retorica, o posibilă lingvistică a textului

În lucrările sale, Coşeriu distinge creaţia lingvistică la două niveluri, cel al **creării limbajului primar** (**semnificarea intersubiectivă** este inevitabil şi întotdeauna un act creator) şi, cel al **folosirii limbajului** (utilizarea limbajului în acte lingvistice concrete trebuie interpretată ca o creaţie lingvistică prin care se obţine un text dotat cu **sens**), insistând, mai ales, asupra acestei ultime forme. Însă, actul creator, **în momentul folosirii limbajului** în limbajele secundare, se realizează de fapt la două **niveluri**, pe care Coşeriu le menţionează, dar nu le separă din punctul de vedere al tipului de creaţie lingvistică, pentru că, în delimitările sale, accentul cade doar pe opoziţia de principiu între nivelurile generale şi nivelul particular al limbajului, pentru a stabili că sensul[8], ca

[8] Ideea pe care insistă Coşeriu e următoarea: **semnificaţia** este un fenomen propriu semnului, iar **sensul**, un fenomen propriu textului. Această idee apare şi la **Benveniste** (Benveniste, 1967), care stabileşte că semnul are doar semnificat, dat fiind că sensul presupune, în plus, referinţa şi atitudinea locutorului. **Sensul** rezultă, în cele din urmă, din acţiunea pe care cuvintele o exercită unele asupra altora în frază şi de aceea trebuie să vorbim de **două lingvistici diferite**: una a semnului, **a limbii** şi una a frazei, **a discursului** (la Coşeriu, lingvistica textului). Ideea este preluată şi de **Ricoeur**, care consideră că fraza constituie un tot care nu se reduce la suma părţilor sale (Ricoeur, 1984: 123), aceasta fiind o **"creaţie nesfârşită, varietate fără limite**, (...) viaţa însăşi a limbajului în acţiune" (idem: 130). "Limba se formează şi se configurează în discurs, actualizat în fraze" (idem: 131), care reprezintă "actele discrete şi de fiecare dată unice prin care limba este actualizată în cuvinte de către un locutor" (idem: 251). De asemenea, ideea nu este străină teoriilor care descriu **metafora** ca o **construcţie textuală a semnificaţiei**, considerând că aceasta nu este un transfer lexical, ci mai degrabă "un eveniment al semnificaţiei care afectează întregul enunţ" (Ducrot, Schaeffer, 1996: 379), o dinamică a semnificaţiei care trebuie analizată la nivelul întregului enunţ. I. A. Richards este primul care leagă studiul metaforei de analiza interacţiunii sensurilor (metaforice sau nu)

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

produs concret al folosirii codului, este elementul specific textului şi nu sistemului abstract al limbii, şi pentru a fundamenta astfel o lingvistică a sensului, separată de o lingvistică a limbii.

Coşeriu identifică **trei niveluri ale limbajului,** cel **universal** (limbajul primar, disponibilităţile generale ale limbajului), cel **istoric** (limba istorică particulară pe care o foloseşte vorbitorul) şi cel **individual** (textele concrete construite de vorbitor), plecând de la constatarea că folosirea limbajului presupune, în fapt, **trei tipuri de competenţe**:

(1) o competenţă elocuţională generală, care constă în capacitatea propriu-zisă de a folosi limbajul;

(2) o competenţă idiomatică, care presupune capacitatea de a construi enunţuri după regulile unei limbi istorice determinate;

(3) o competenţă care poate fi numită textuală şi care presupune capacitatea de a construi un text ca un complex de acte lingvistice individuale, pe baza cunoaşterii unor reguli textuale, legate de tipul de text şi de modalitatea de uz lingvistic specifică.

Coşeriu, nefiind interesat, la momentul elaborării teoriei sale, de distingerea mai multor tipuri de lingvistică textuală, ci doar de stabilirea faptului că este necesar să existe o lingvistică textuală (ceea ce, pentru acel moment, era, totuşi, un obiectiv de avangardă), nu are ca obiectiv atât de detalierea diferenţelor dintre cele trei niveluri, cât fundamentarea teoretică a unei distincţii nete între studierea sistemului limbii, ca nivel abstract al limbajului, şi

---

şi este continuat de cercetători ca Todorov sau Jean Cohen, care văd figura ca "o **relaţie** între două sau mai multe **cuvinte co-prezente**" (Todorov, 1983: 127), "un **conflict** între **sintagmă şi paradigmă, discurs şi sistem**" (Cohen, 1966: 134). Pentru **I. A. Richards**, de exemplu, cuvintele nu au sens prin ele însele, ci doar ca parte a unui discurs, căci nimic nu se opune faptului ca un cuvânt să semnifice mai multe lucruri, şi de aceea constanţa sensului nu este decât constanţa contextelor (Richards, 1936) (cf. şi Ducrot, Schaeffer, 1996; TPR, 1994).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

analizarea actualizărilor lui particulare în text, singurul nivel concret la care poate fi surprins sensul. Obiectivul principal al lui Coşeriu era să stabilească faptul că **nivelul** realizărilor concrete ale limbii este doar cel **textual** şi acesta reprezintă un **nivel distinct al limbajului**, care nu se confundă cu cel al limbii istorice, pentru că nu urmează în mod necondiţionat regulile acesteia, ci tradiţii specifice ale textelor particulare, independente de o anumită limbă. De altfel, textul, ca nivel al limbajului, poate utiliza elemente ale mai multor coduri lingvistice şi nu este un simplu fenomen situat în **planul limbii**, ci în **planul individual** al folosirii limbii.

Din acest punct de vedere, modul cel mai potrivit de a studia creaţia lingvistică rămâne, pentru Coşeriu, lingvistica sensului. Problema noastră, însă, este de a distinge între mai multe **tipuri de lingvistică textuală**, în funcţie tocmai de tehnicile particulare, care ţin de nivelul textual al limbajului, şi care dau specificul fiecărei modalităţi de uz lingvistic, pentru că, aşa cum lasă să se înţeleagă chiar Coşeriu, construcţia unui text nu presupune numai mecanisme de creare a sensului, ci şi cunoaşterea unor reguli particulare, proprii fiecărei modalităţi de uz lingvistic în parte (Coşeriu, 1997: 31–33; 2000: 233–284). Textul ca plan al limbajului presupune tradiţii lingvistice generale, de creare a sensului, dar şi **tradiţii textuale ale unei anumite modalităţi de uz lingvistic**, independente de o anumită limbă. Astfel, poezia, naraţiunea, argumentaţia, demonstraţia, conversaţia ca moduri de structurare a textului sau moduri de folosire a limbajului vor fi studiate de lingvistici textuale specifice, cum sunt poetica, naratologia, retorica, analitica, pragmatica (în varianta de analiză a conversaţiei), tipuri de cercetare care completează lingvistica textului, văzută ca o studiere a sensului (cf. şi Kibédi Varga, 1989).

De aceea, trebuie să continuăm delimitările făcute de Coşeriu şi, insistând asupra importanţei regulilor textuale specifice fiecărui limbaj, să distingem creaţia lingvistică proprie oricărei folosirii a

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

limbajului şi care presupune un acelaşi tip de mecanism, de creaţia lingvistică specifică literaturii, ştiinţei sau filozofiei, care, în fiecare caz, presupune mecanisme diferite. Ca urmare, lăsând în subsidiar toate celelalte delimitări coşeriene şi ţinând seama, în primul rând, de distincţia dintre tipurile de tehnici actualizate în momentul folosirii limbajului (tehnici generale de actualizare a limbajului, tehnici idiomatice şi tehnici textuale), putem separa **(1) creaţia lingvistică propriu-zisă**, care constituie creaţia de sens cu ajutorul tehnicilor idiomatice (cf. Coşeriu, 2000: 233-274), de **(2) creaţia în limbaj**, care presupune tehnici textuale şi mecanisme diferite în literatură, ştiinţă şi filozofie, literatura creând o lume posibilă, ştiinţa, un limbaj destinat cunoaşterii obiectelor, iar filozofia, o nouă organizare a semnificaţiilor (cf. Granger, 1988).

În principiu, se poate spune că arta creează o lume posibilă, filozofia, o viziune asupra lumii, iar ştiinţa, un limbaj adecvat cunoaşterii lumii pentru a distinge proprietăţile lucrurilor, dar aceste creaţii, realizate cu ajutorul limbajului, nu se confundă cu creaţia lingvistică proprie oricărei folosiri a limbii, care constă în utilizarea creatoare, liberă, a disponibilităţilor acesteia, dat fiind că, pentru realizarea creaţiei în limbaj specifică celor trei modalităţi de uz lingvistic, sunt actualizate mecanisme textuale specifice, care nu ţin, în fapt, numai de o anumită tradiţie lingvistică (cf. Coşeriu, 1997: 29–185; 2000: 233–274). Literatura creează în limbaj prin revalorificarea, în structuri proprii, a tuturor disponibilităţilor limbajului, ştiinţa prin reducerea semnificatelor limbii şi prin reorganizarea regulilor de combinare a elementelor acesteia, în direcţia univocităţii[9] şi deci a constituirii unui nou limbaj, iar filozofia creează re-valorificând[10], prin mecanisme retorice şi

[9] Cf. Granger, 1988; Coşeriu, 1962: 235–260; 1985: 24–31, 201–207; 1997: 139–142.

[10] Cf. Granger, 1988; Codoban, 1992; Vlăduţescu, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

dialectice, semnificări realizate în oricare dintre limbajele secundare cum sunt literatura, știința, filozofia, limbajul curent etc.

Distingând planurile limbajului, se poate constata că LF nu este numai o modalitate de uz lingvistic în care se creează sens prin folosirea limbajului, lucru pe care îl poate studia **lingvistica textului** văzută ca o lingvistică a sensului, ci este și o modalitate de uz lingvistic în care sunt prelucrate folosiri anterioare ale limbajului, cu o intenție cognitivă și persuasivă polemică, lucru pe care îl poate studia **retorica**. În cazul filozofiei, deci, cele **trei niveluri ale limbajului** și modul lor de studiere pot fi detaliate astfel:

(1) nivelul **limbajului primar** ca semnificat intersubiectiv, pe care îl studiază, în primul rând, filozofia limbajului;

(2) nivelul **folosirii limbajului** pentru a crea un conținut superior: sensul, nivel pe care îl poate studia lingvistica sensului;

(3) nivelul **circumscrierii conceptelor filozofice în intersubiectivitate cu alte folosiri ale limbajului** și cu **receptorul**, cel care dă specificul LF ca modalitate de uz lingvistic, nivel pe care îl poate studia retorica.

Astfel, în momentul **caracterizării LF ca modalitate de folosire a limbajului**, secundară față de limbajul primar, analiza trebuie să aibă în vedere ultimele **două niveluri**:

(1) nivelul creării sensului, prin folosirea limbajului, pe care îl studiază lingvistica textului (lingvistica sensului), acesta fiind nivelul constituirii LF ca mod de folosire a disponibilităților limbajului primar date în limba istorică, planul creației lingvistice propriu-zise (cf. Coșeriu, 1997: 23–185; 2000: 233–248);

(2) nivelul constituirii LF ca prelucrare sistematică a unor folosiri anterioare ale limbajului, prin raportare la receptor, nivel pe care îl poate studia retorica, lingvistica tipurilor de text, care, pentru filozofie, este o retorică.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

La primul nivel al creației lingvistice, același în toate folosirile limbajului, lingvistica textului studiază textul ca plan al limbajului, ca folosire concretă a limbajului în acte lingvistice și se preocupă de modul cum se constituie sensul pe baza semnificatelor limbii și a regulilor de combinare a acestora. Cel de-al doilea nivel al creației lingvistice este diferit în funcție de modalitatea de uz lingvistic a cărei expresie este textul, iar lingvistica textului nu va mai fi o lingvistică a sensului, ci o lingvistică a tipurilor de text, care va pune în evidență manierele particulare de realizare a creației în limbaj în funcție de specificul realizării intenției textului.

Atât retorica, cât și lingvistica textului pot surprinde, deci, caracterul secundar al filozofiei ca modalitate de uz lingvistic față de limbajul primar, dar, în vreme ce lingvistica textului studiază modul particular în care textul filozofic actualizează disponibilitățile limbajului[11], retorica analizează modul în care sunt prelucrate conceptele limbii deja actualizate în alte folosiri ale limbajului, prin raportare sistematică la receptor.

Retorica, așa cum o definim aici, va studia, deci, creația în limbaj în cazul textului accentuat intersubiectiv și va fi definită ca cercetare a structurilor textuale ale unui discurs cu intenție persuasivă, așa cum naratologia, de exemplu, studiază structurile textuale ale unui text narativ.

[11] Conform cu Coșeriu, 1985: 201–207; 1997: 23–185.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Capitolul 4

DIALOGUL ÎN LIMBAJUL FILOZOFIC

Limba naturală este de natură esențial dialogică și presupune întotdeauna doi subiecți în situație de comunicare, dat fiind că discursul nu reprezintă niciodată simpla expresie a ceea ce emițătorul vrea să comunice. Punerea în operă a limbii de către locutor se realizează, în mod canonic, într-o situație dialogică, iar sensul, departe de a fi predeterminat, se constituie doar în prezența celor două instanțe enunțiative aflate în relație[1].

Astfel, structura dialogică "se instalează în cea mai neînsemnată enunțare", iar "În absența ei cuvintele încetează de a mai fi mediul dinamic unde se efectuează punerea în comun a sensului și referinței" (Tonoiu, 1995: 329). Chiar și textul monologic, deși constituie un ansamblu de fraze, structurat hipotactic, venind de la un singur emițător, câtă vreme este un act de comunicare, devine implicit dialogic[2], iar monologul dramatic

[1] Transformarea sistemului limbii în enunț constituie un eveniment interdiscursiv, căci "actul individual de utilizare prin care limba este pusă în stare de funcționare (Benveniste) nu-și dezvăluie sensul deplin decât dacă îl privim în natura sa **relațională și interacțională** completă" (Tonoiu, 1995: 298-299). Cf. și Tonoiu, 1995: 105-106, Coșeriu, 1985.

[2] Cf. Bahtin, 1963: "Ideea nu poate exista în **conștiința individuală izolată** (...). Ideea prinde viață, adică se formează și se dezvoltă, își găsește și își înnoiește expresia verbală, generează idei noi numai din momentul în care leagă **raporturi dialogale** temeinice **cu alte idei, aparținând altor indivizi**. Gândul omului devine gând autentic, devine idee numai când vine în **contact viu cu gândul altcuiva**, întrupat în vocea altcuiva, adică în **conștiința altcuiva exprimată prin cuvânt**. În acest **punct de contact al vocilor-conștiințe** se naște și trăiește ideea. (...)

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

şi jurnalul intim, cele două cazuri limită ale discursului monologic, în care destinatarul şi destinatorul sunt una şi aceeaşi persoană, trebuie considerate şi ele dialogice, în măsura în care, prin scriitură, autorul se constituie ca un altul şi foloseşte toate mijloacele psihice şi retorice ale (auto) persuadării (cf. Kibédi Varga, 1989: 33; Tonoiu, 1995: 211; Grize, 1990).

Dintre toate tipurile de discurs, mai ales argumentaţia are o esenţă accentuat intersubiectivă, aceasta reprezentând o formă de întemeiere care operează cu modalitatea posibil şi în care promovarea unei concluzii nu depinde doar de necesitatea logic-formală, ci şi de acceptarea prealabilă a unor premise, precum şi de condiţile pragmatice de desfăşurare a discursului (cf., între alţii, Marga, 1991: 131). Premisele argumentaţiei nu sunt evidenţe logice, ci doar propoziţii care trebuie admise de auditoriul vizat, astfel încât, în acest caz, noţiunea de obiectivitate lasă loc celei de consens, înţeleasă ca un acord durabil al unui anumit public asupra unor puncte fundamentale ale argumentaţiei, şi, de aceea, textul se construieşte în faţa receptorului şi pentru receptor, iar axiomele şi principiile de la care se pleacă (obiectele gândirii) nu sunt date, ci urmează să fie stabilite, ca şi sensul semnelor utilizate, care de asemenea urmează să fie precizat în text (cf. Grize, 1990). În plus, desfăşurarea unei argumentaţii nu poate avea rigoarea inflexibilă a unei demonstraţii, o argumentaţie fiind mai mult sau mai puţin valabilă, fără ca vreuna să fie în mod absolut (cf. Perelman, Olbrechts-Tyteca, 1958; Granger, 1988), astfel încât argumentarea devine prin excelenţă polemică şi dialogică, aceasta opunându-se întotdeauna, cel puţin implicit, unei alte argumentaţii (cf., între alţii, Plantin, 1996).

---

ideea nu este o formaţie psihologică individuală subiectivă, cu 'domiciliul stabil' în capul omului; ea este interindividuală şi intersubiectivă, sfera ei de existenţă nu se înscrie în conştiinţa individuală, ci subzistă din contactul dialogal între conştiinţe. Ideea este un eveniment viu, care se declanşează în punctul de întâlnire dialogală a două sau mai multe conştiinţe" (121–122). Cf. şi Bahtin, 1963: 254; Grize, 1990, Jacques, 1982, Tonoiu, 1995: 112.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Caracterul lăuntric dialogal al discursului

Toate aceste aspecte ale naturii dialogice a limbajului sunt puse în discuție într-una dintre teoriile cu cea mai mare influență asupra cercetărilor pe tema dialogicității textului, și anume cea propusă de lucrările lui Bahtin.

Bahtin pornește de la constatarea că, în sens larg, toate utilizările limbii, **toate actualizările limbii ca sistem abstract de virtualități comportă o dimensiune comunicațională** – adică sunt orientate spre ascultător, spre cititor, spre o formă de comunicare socială – iar cel către care este orientată vorbirea, departe de a reprezenta o simplă țintă exterioară, este permanent asociat la producerea în comun a enunțului[3], astfel încât acesta conține întotdeauna două voci combinate într-un raport dialogic[4], iar discursul nu se construiește ca un monolog sieși suficient și închis al autorului [care dincolo de cadrul său nu presupune decât un ascultător (cititor)

---

[3] Preluând și amplificând ideile lui Bahtin, Jacques, 1982, numește **dialog** chiar această formă de discurs transfrastic înlăuntrul căruia fiecare **enunț** este efectiv determinat în structura lui semantică de o **punere în comun a sensului** și a valorii referențiale. **Locutorul** nu mai este stăpânul cuvântului, pe de o parte întrucât cuvântul este extras dintr-un **stoc comun de semne virtuale**, iar pe de altă parte întrucât el este **produsul interacțiunii verbale** a locutorului și alocutarului său (cf. și Tonoiu, 1995).

[4] Pentru noțiunea de raport dialogic, cf. Bahtin, 1963: "**Raporturile dialogice** constituie un fenomen de respirație mult mai largă decât **raporturile dintre replicile dialogului compozițional**: ele constituie un **fenomen aproape universal**, de care e pătrunsă toată **vorbirea umană**, toate raporturile și manifestările vieții omenești, în general tot ceea ce are sens și valoare" (59). **Raporturile dialogale** pot exista **între exprimări**, dar și **înăuntrul** unei **exprimări**, chiar și înăuntrul unui **cuvânt izolat** receptat nu ca un cuvânt neutru și impersonal din limbă, ci ca **semn al exprimării și poziției altcuiva**, și de asemenea pot fi identificate raporturi dialogale **cu propria noastră exprimare**.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

pasiv], ci ca "o pluralitate tensionată" care se fisurează şi se recompune la încrucişarea a două conştiinţe, a două puncte de vedere, constituindu-se deseori ca două replici contopite (Tonoiu, 1995: 111).

Ca urmare, se consideră că aproape **fiecare enunţ** reprezintă **terenul unei "interacţiuni încordate între cuvântul propriu şi cel străin"**, terenul unui **proces de interacţiune dialogică** (Bahtin, 1975: 217), şi orice discurs are un caracter lăuntric dialogal care se manifestă, în principiu, sub două aspecte. Primul aspect se referă la faptul că orice enunţare se efectuează într-o **interacţiune dialogică cu alte cuvinte încorporate în obiectul despre care vorbeşte**, dat fiind că discursul îşi concepe obiectul într-un mod intersubiectiv, individualizându-se şi modelându-se în interacţiune cu alte discursuri despre acelaşi obiect[5], iar cel de-al doilea aspect se referă la dialogizarea datorată **apartenenţei explicite la interlocuţie** a discursului orientat nemijlocit spre viitorul discurs-răspuns: "Formându-se în atmosfera a ceea ce e dinainte spus, discursul este, în acelaşi timp, determinat de ceea ce n-a fost încă exprimat" (Bahtin, 1975: 135) şi, fie că se caracterizează sau nu prin considerarea deschisă şi compoziţional exprimată a ascultătorului şi a răspunsului lui, orice discurs este orientat după o **comprehensiune reciprocă activă** (Bahtin, 1963: 274, cf. Tonoiu, 1995: 88).

Ca urmare, textul include, în mod necesar, **raportul cu exprimarea altcuiva** şi de aceea se poate spune că el are de fapt o

[5] "În toate căile sale spre obiect...discursul întâlneşte un discurs 'străin' şi nu poate să nu intre cu el într-o interacţiune vie, intensă" (Bahtin, 1975: 134). Aceasta reprezintă, în fapt, o caracteristică a oricărei vorbiri, dat fiind că obiectul spre care se îndreaptă orice discurs este deja "vorbit, învăluit în obscuritatea sau lumina cuvintelor străine care s-au spus despre el. Înfăşurat şi pătruns de ideile generale, de punctele de vedere, de aprecierile şi accentele altuia, discursul orientat spre obiectul său vine inevitabil în atingere cu pluralitatea firelor dialogice ţesute în jurul acestuia, se scaldă în mediul dialogic tensionat al corelaţiilor complexe între aprecierile şi accentele străine cu care se intersectează, suprapunându-se unora, intrând în dezacord cu altele" (Tonoiu, 1995: 83).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

dublă orientare, atât după obiectul vorbirii (semnificarea directă şi nemijlocită a obiectului), cât şi după "cuvântul altuia", configurându-se ca un discurs **bivocal**, care "**serveşte simultan doi locutori şi exprimă concomitent două intenţii diferite**" (Bahtin, 1975: 185).

În consecinţă, se poate vorbi de un discurs lăuntric dialogizat (ascuns dialogat), care face ca în cadrul aceluiaşi enunţ să fie contopite două enunţuri potenţiale, ca două replici ale unui posibil dialog, pentru că, într-un asemenea discurs, există, în fapt, "un **dialog potenţial**, care **nu este desfăşurat**, dialogul concentrat a **două voci**, a **două concepţii despre lume**, a **două limbaje**" (Bahtin, 1975: 185). Practic, în monologul autorului se răsfrâng alte puncte de vedere asupra lumii[6] şi, astfel, rezultă un monolog cu caracter de dialog, care se constituie "în zona interindividuală a luptei dintre mai multe conştiinţe individuale", stabilind diferite relaţii cu punctele de vedere ale altora. Textul îşi pierde structura de factură monologică, "captează reflexele altor idei", cu care intră într-un dialog imaginar încordat[7] (Bahtin, 1963: 124), iar ideea autorului devine doar "un cuvânt între alte cuvinte" (idem: 137), care "trebuie să se regăsească, să se dezvăluie printre celelalte cuvinte în cursul unei intense orientări

---

[6] Bahtin, 1963, face această observaţie cu referire la tipul de discurs al personajului, în opera lui Dostoievski: "Iată, deci, că toţi aceşti viitori eroi principali ai romanului s-au şi **răsfrânt** în **conştiinţa** lui Raskolnikov, au pătruns în **monologul său interior în întregime dialogizat**, au pătruns cu '**adevărurile**' lor, cu **poziţiile lor** de viaţă, şi el a legat cu ei un **dialog interior** principial şi încordat, un dialog despre ultimele probleme şi ultimele decizii vitale. (...) **Monologul interior cu caracter de dialog** al lui Raskolnikov (...) este o splendidă mostră de **microdialog**: în toate **cuvintele** lui se disting **două voci** şi **disputa dintre ele**" (105–106).

[7] "Pierzându-şi **închegarea teoretică abstractă de factură monologică**, consonantă cu o singură conştiinţă, ideea dobândeşte complexitatea contradictorie şi multilateralitatea trepidantă a ideii-forţă, care ia naştere, trăieşte şi acţionează în **marele dialog al epocii, comunicând cu ideile înrudite din trecut**" (Bahtin, 1963: 124).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

reciproce" (idem: 337–338). Într-un asemenea text, preocuparea autorului este "să-şi găsească vocea şi s-o orienteze printre celelalte voci, s-o asocieze unora şi s-o opună altora, ori s-o delimiteze de o altă voce apropiată identică" (idem: 337), iar funcţia principală a autorului devine aceea de a "organiza voci", de a asocia poziţii logice sub forma unui dialog imaginar, aşezând faţă în faţă poziţii diferite, şi construindu-şi printre acestea şi propria lui poziţie.

Astfel, chiar şi un text care nu utilizează dialogul exterior compoziţional poate avea o ţesătură dialogică implicită, în măsura în care poate fi distinsă în text intersectarea a două conştiinţe într-una singură, "îmbinarea (...) unor voci cu orientări diferite în limitele unei singure conştiinţe" (idem: 330). Un asemenea text se constituie din suprapunerea şi contopirea replicilor unui dialog imaginar într-o singură voce (idem: 293) şi poate fi considerat un text polifonic[8].

Discursul lăuntric dialogizat în limbajul filozofic

Ideile lui Bahtin sunt preluate şi exploatate în diferite direcţii, lingvistice sau filozofice, teoretice sau practice, mai ales de către pragmatică şi teoria argumentaţiei, dar şi de către filozofie sau teoria literaturii. În lucrarea *Omul dialogal* (v. Tonoiu, 1995), mai

[8] Polifonia este definită ca "o multitudine de voci plenare în limitele unei singure opere" (Bahtin, 1963: 50), voci a căror interferenţă "se pierde la mari adâncimi, în elemente extrem de fine ale gândirii şi cuvântului", într-un soi de "interferenţă intraatomică a vocilor" (idem: 294). Conceptul apare la Bahtin, cu referire, mai ales, la romanele lui Dostoievski: "**Romanul polifonic** este un **dialog de la început şi până la sfârşit**. Toate elementele structurii lui sunt legate prin **raporturi dialogale**". Romanul "e construit ca 'un **mare dialog**'. Înăuntrul acestui 'mare dialog' răsună, aruncând lumină asupra lui şi condensându-l, **dialogurile opiniilor** exprimate compoziţional; în fine, **dialogul** pătrunde **înăuntru**, în fiecare **cuvânt** al romanului, făcându-l să se desfăşoare pe două voci (...)" (idem: 60).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

ales în capitolele care glosează opera lui Bahtin, Vasile Tonoiu extinde cercetările acestuia, prin câteva observații, și la domeniul limbajului filozofic. Autorul consideră că varietatea **formelor compoziționale de introducere și organizare a plurilingvismului în opera literară** se poate regăsi, cu accentuări și intenționalități semantic-expresive și axiologice caracteristice, și în **proza filozofică,** fie că este vorba despre **scriitura marcat dialogică (genul dialogului filozofc)** ori de **refracția plurilingvismului în genurile nedialogate**, în discursurile aparent perfect **monologice, omogene, închise, autoreferențiale** (Tonoiu, 1995: 92–93).

Din acest punct de vedere, LF se situează între autoritatea discursului monologic, "care codifică în absolut inteligibilul susceptibil de validare-invalidare (formală și factuală)" (idem: 121), și "voioasa relaxare relativizantă a dialogismului *in actu*" (ibidem), și, ca urmare, se poate spune că există pe de o parte un limbaj al filozofilor care imită mai degrabă limbajul științific, și pe de altă parte un limbaj al "partizanilor plurilingvismului", care constituie de fapt limbajul filozofic propriu-zis[9]: "Cei dintâi caută o întemeiere

[9] Cf. și Liiceanu, 1992: 47–58, care consideră că discursul filozofic poate fi atât produsul unei "gândiri **adresative**" (dialogice), cât și al unei "gândiri **sever-discursive**" (monologice). Cea dintâi este o gândire **naturală**, *in praesentia*, care presupune un feed-back nemijlocit în raport cu auditoriul, un control asupra efectelor comunicării, iar expresia tipică a acestei gândiri o reprezintă dialogul filozofic. În acest caz, gândirea rămâne vie, mimând condiția ei prescripturală, mediul nașterii ei naturale, și din acest punct de vedere, dialogul filozofic constituie imitația artistică a condiției naturale proprie gândirii. Gândirea sever-discursivă reprezintă o gândire **artificială**, "eliberată de contactul cu persoana care gândește", al cărei autor devine indiferent ca individ și nu constituie decât agentul (întâmplator) al gândirii 'pure', inexistente ca atare în perimetrul vieții reale" (49). Adresarea are loc *in absentia*, iar auditoriul rămâne nedeterminat sau este tot un gânditor, specializat, din orice spațiu și din orice epocă. Expresia acestui tip de gândire o constituie tratatul filozofic, unde legătura naturală dintre gândire și mediul exersării ei dispare, rămânând doar "discursivitatea artificială a unei instanțe reflexive care nu mimează decât logica propriei ei desfășurări" (50).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

logic-formală sau transcendentală a limbajului unic şi recurg ei înşişi la **construcţii sistematice cu pretenţii de autoîntemeiere şi legiferare universală**[10]. Ceilalţi **renunţă** deliberat **la proiectul constructiv atoateîntemeietor, la idealul unui judecător suprem în ordinea valorilor de inteligibilitate şi adevăr**, căruia îi preferă mai curând **travaliul deconstrucţionist**, şi recurg ei înşişi la **metalimbaje dialogizate**, la **argumentaţii dialogice**, ba chiar la **dialogul marcat compoziţional**." (idem: 121–122). În acest caz, autorul devine **intermediarul "polipragmatic şi socratic"**, care execută un soi de "slalom printre discursuri", "fără a recurge la proiectul himeric al unei comensuraţii universale în cadrul unui discurs privilegiat şi unic, instituţionalizat[11]" (idem: 123).

În cele din urmă, orice lucrare teoretică, deşi are o **formă monologică,** "presupune şi **interiorizează dialogul, discuţia critică**, şi **cheamă** la rându-i **dialogul şi discuţia critică**, integrarea în circuitul viu al comunităţii intelectuale şi al comunicării sociale" (idem: 135). Chiar şi **constructorii de sisteme închise şi pretins absolute** construiesc de fapt un text care "**a metabolizat şi**

---

[10] **Richard Rorty** vorbeşte despre "maşini de gândit" filozofice care se autojustifică drept singurele îndreptăţite şi autentice, şi care îşi propun elaborarea unui cadru conceptual-lingvistic **neutru şi stabil** (un nucleu de presupoziţii şi constrângeri *ne varietur*, susceptibil de a fi descoperit *a priori*) (Rorty, 1979, apud Tonoiu, 1995: 122-124).

[11] Bahtin, 1963, justifică poziţia acestor filozofi, afirmând că "(...) **noţiunea de adevăr unic nu implică defel necesitatea unei conştiinţe unice**. Am putea gândi şi admite perfect că **adevărul unic cere o pluralitate de conştiinţe**, că principial nu poate fi cuprins în limitele unei singure conştiinţe, că este prin natura lui, cum s-ar spune, evenimenţial şi **ia naştere în punctul de contact al diferitelor conştiinţe**. Totul depinde de imaginea ce ne-o alcătuim despre adevăr şi despre raporturile lui cu conştiinţa umană. **Forma monologică** de receptare **a cunoaşterii şi adevărului** nu este decât **una din formele posibile**. Ea nu apare decât acolo unde conştiinţa este socotită mai presus de existenţă şi unitatea expresiei se transformă în unitatea conştiinţei" (112).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

interiorizat sui-generis **plurilingvismul exterior**" (idem: 139), dat fiind că "lumea pe care o vizează şi articulează este **deja organizată şi semnificată** de ansamblul sistemelor simbolice proprii culturii căreia filosoful îi aparţine. El pleacă într-un fel, de la filosofia altora, sau măcar de la filosofia difuză pe care o poartă cu ele aceste sisteme" (idem: 140). Filozoful foloseşte "**cuvinte deja vorbite de alţii,** încărcate de umbrele şi luminile unei întregi tradiţii" (ibid.) şi de aceea cuvintele şi formele poartă **urmele contextelor** în care au fost folosite: "nici un discurs nu pleacă de la zero (...), **nu reprezintă nemijlocit expresia unei conştiinţe individuale sau colective**. Fiecare discurs se constituie într-un **câmp deja saturat de alte discursuri**" şi are ca obiect o lume "**deja vorbită şi vorbitoare**" (Tonoiu, 1995: 288). Ca urmare, ceea ce întâlneşte şi asimilează conştiinţa lingvistică activă nu este un mediu neutru, ci o "**opinie plurilingvă**[12] **concretă despre lume**", "un **mediu de rezonanţă** şi de **refracţie** care **impurifică** şi **ambiguizează** limbajul 'direct intenţional' al filosofului." (idem: 140). De aceea se poate spune că în nici un discurs nu există "voci pure[13]" şi chiar şi vorbirea interioară trebuie considerată socială; ea este **orientată** "**spre un auditor posibil,** spre un **răspuns posibil** şi numai în procesul unei asemenea orientări se poate constitui sau cât de cât contura" (Bahtin, 1928: 170).

Ideile lui Bahtin pot fi exploatate şi atunci când se caută o manieră de analiză a limbajului filozofic, deoarece categoriile

---

[12] Limbajele plurilingvismului constituie "puncte de vedere specifice asupra lumii, forme ale interpretării ei verbale, orizonturi obiectual-semantice şi axiologice speciale. Ca atare, toate pot fi confruntate, pot să se completeze reciproc, să se contrazică, pot fi corelate dialogic" (Bahtin, 1975: 147).

[13] Orice discurs se caracterizează prin "**polifonia convergentă** sau **divergentă a vocilor combinate** pe care le putem auzi într-o **vorbire reală**" (Bahtin, 1963; cf. şi Jacques, 1982, Tonoiu, 1995).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

descoperite de el par să fie mult mai potrivite limbajului filozofic decât celui literar. Se poate spune că aceste categorii au fost adecvate în cazul prozei lui Dostoievski tocmai pentru că discursul personajelor create de scriitor este unul, în esență, filozofic, iar dialogizarea interioară, ca expresie a naturii intersubiective a limbajului, trebuie considerată ca fiind în fapt specifică LF. Cu alte cuvinte, teoria lui Bahtin asupra dialogismului în opera lui Dostoievski a fost posibilă tocmai pentru că eroii lui Dostoievski sunt ideologi și, în cele din urmă, personaje care fac filozofie. De altfel, cărțile acestui scriitor sunt deseori comentate de filozofi ca și cum ar fi expresia unei opere de filozofie și chiar analiza lui Bahtin reprezintă în esența ei un studiu asupra structurii și stilisticii unui text filozofic (opera lui Dostoievski în ansamblul ei) dialogizat interior prin intermediul personajelor.

Prin aceste observații – fără să venim în contradicție cu distincția între limbajul filozofic și limbajul artistic, formulată în capitolul al doilea al lucrării de față – propunem ca model de analiză pentru LF grila identificată de Bahtin pentru opera lui Dostoievski, considerând că aceasta constituie maniera cea mai adecvată de studiere a specificului LF, cel puțin așa cum se prezintă el în cultura română.

Dialogul în limbajul filozofic

Dialogul în LF nu reprezintă un schimb de replici propriu-zis – așa cum se întâmplă în limbajul curent –, ci o manieră de a obține și de a prezenta ideea, o formă a confruntării prin care se constituie cunoașterea filozofică. Preluând clasificarea făcută de Guellouz, 1992: 13–23, se poate spune că dialogul filozofic nu este un **dialog–act** (conversația, studiată de lingviști), ci, fie un **dialog–principiu**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(evidențiat și analizat de Bahtin, teoretician al literaturii, și Jacques, logician), fie un **dialog–formă** sau un **dialog–procedeu**[14].

Dialogul filozofic ca gen reprezintă o expresie a metodei dialogale de căutare a adevărului, o formă a dialecticii (discurs care progresează prin întrebări, în opoziție cu discursul prelungit al retoricii – cf. Platon, *Gorgias*) și nu constituie un dialog propriu-zis (dialog-act), pentru că desfășurarea lui nu depinde de interlocutori reali, ci de modul în care îl construiește autorul.

De altfel, dialogul-formă în LF apare uneori doar ca un artificiu de prezentare dialogată a unui monolog, așa cum se poate vedea, de exemplu, în lucrarea lui M. Șora, *Eu & tu & el & ea...sau Dialogul generalizat* (v. Șora, DG), construită sub forma unui schimb de replici, dar care, în cele din urmă, este un discurs conceput ca o conversație imaginată a autorului cu interlocutori fictivi. Un astfel de dialog poate fi considerat fie "un monolog

---

[14] Pentru Guellouz, 1992, care studiază ansamblul textelor dialogate, cu scopul de a elabora o monografie a acestui gen de texte (21), **dialogul–act și dialogul–principiu** sunt diametral opuse, dat fiind că, în opinia autoarei, **actul** trimite la limbajul natural și reprezintă un termen înrădăcinat în concret, iar **principiul** caracterizează un tip de funcționare a discursului și chiar a gândirii, termenul fiind sinonim cu dialogism sau dialogicitate și ținând de registrul abstract. În ceea ce privește **dialogul–procedeu** și **dialogul–formă**, între acestea **raportul este de la parte la întreg, dialogul–formă** referindu-se la toate textele cu aspect dialogat, iar **procedeul**, reprezentând un mijloc printre altele sau o figură de stil care devine scop al **dialogului–formă** (20–23). Din acest punct de vedere, **dialogul–procedeu** este considerat complementul narației și opusul monologului, trăsăturile care îl diferențiază de acesta din urmă fiind următoarele: **monologul** se caracterizează prin accentul pus pe locutor, puținele referințe la situația alocuționară, cadrul de referință unic, absența elementelor metalingvistice, frecvența exclamațiilor, iar **dialogul**, prin accentul pe alocutar, referirile la situația alocutivă, existența mai multor cadre de referință simultane, prezența elementelor metalingvistice și frecvența formelor interogative (18–20).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

exteriorizat şi multiplicat", aşa cum face Tonoiu, în lucrarea anterior citată (Tonoiu, 1995: 152), fie un dialog interior conceput ca unul exterior, unde replicile personajelor joacă rolul figurilor dialogice din genurile nedialogate explicit: prolepsa, concesia etc., dat fiind că sintagmele care desemnează cele trei personaje şi care precizează totodată statutul şi rolul acestora în cadrul dialogului, sunt semnificative în acest sens: Un mai ştiutor, Un tânăr prieten, Un devotat amic. În plus, replicile lui **MŞ (Un mai ştiutor)** sunt singurele ample, şi, de fapt, doar suma lor constituie textul, iar ceilalţi doi interlocutori nu reprezintă neapărat parteneri ai dialogului, ci, mai degrabă, **două tipuri de receptor (da/nu)**, cel care aprobă şi cel care se îndoieşte. Ca urmare, textul nu este un dialog propriu-zis, în care participanţii să aibă eventual pondere egală, ci un schimb de replici construit ca **artificiu de prezentare a monologului**, aşa cum se vede, mai ales, din **rolul replicilor interlocutorilor**, care fie insistă asupra spuselor replicii centrale, fie formulează rezerve faţă de aceasta.

Astfel, replica **TP (Un tânăr prieten** – personajul care întruchipează interlocutorul mefient) introduce, în general, **rezerva** ("*sunt de acord întru totul. Sau, mă rog, aproape întru totul, de vreme ce, în paranteză fie spus, îmi menţin o* ***rezervă*** *peste care foarte cu greu aş putea trece...*" – Şora, DG: 24) sau se constituie faţă de discursul central ca **respingere** (+ **concesie,** introdusă prin "*bine, bine, – dar...*" – Şora, DG: 17, sau "*Bine, dar nu se poate să nu ştiţi că, în fond ...*" – Şora, DG: 22). În forme extreme, replica **TP** conţine o **negare,** formulată ca o **pseudo-interogaţie care cere un răspuns negativ** ("*cum ar putea el să mă sature pe mine când pe înşişi legitimii lui posesori îi lasă flămânzi?*" – Şora, DG: 44) sau conţine o **critică**, evidentă din formulări care încearcă să surprindă o inconsecvenţă a discursului central ("***Linearizaţi, linearizaţi****, după câte văd. Practicaţi, adică, din când în când, – în pofida logicii ei* ***circulare****, pe care mereu mi-o ridicaţi în*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

slăvi –, mici linearizări discrete în jungla inextrincabilă a lumii celei de toate zilele." – Şora, DG: 38).

În sens invers, replica **DA** (**Un devotat amic** – personajul "devotat") apare, în principiu, ca **reluare** (**accentuare, reformulare, completare**) semnalată prin: "*Dacă am înţeles bine...*" – Şora, DG: 11; "*nu-i aşa*" – Şora, DG: 42; "***Înţeleg că** de la comunitate la societate se produce un fel de salt (de salt în jos din punctul de vedere al lui a fi), un salt adică înspre a avea...*" – Şora, DG: 54) sau ca **prelungire** a discursului central ("*care, **vreţi desigur să spuneţi**, le in-formează: **nu?**...*"). De asemenea, aceasta se poate constitui şi ca o **aprobare explicită + completare** ("***Asta aşa e**: pentru cine se mişcă în interiorul unor limite care pe el însuşi îl definesc, nu există alt fel de a fi veritabil, decât în măsura în care a fi e contractat la acele limite anume, ...*" – Şora, DG: 33) sau ca **apărare a replicii centrale în faţa obiecţiilor** conţinute de replica TP ("*Asta trebuie să fie raţiunea **(şi răspund astfel provocării tânărului Dumneavoastră prieten)**, raţiunea acumulării deşănţate a avutului, luminată chiar de la rădăcinile ei. Ori mă înşel?*" – Şora, DG: 47), atunci când are un accentuat caracter defensiv.

Ca urmare, dialogul nu reprezintă o dezbatere propriu-zisă, ci doar o încercare de clarificare şi înţelegere a discursului central al lui MŞ (foarte uşor de atribuit autorului), fără să degenereze totuşi într-o simplă confirmare a spuselor acestuia. Dialogul constituie numai un **mod de concepere a textului**, o formă de dialog fictiv, creat pentru necesităţile argumentării, şi, din acest punct de vedere, replicile celor doi parteneri ai personajului central **au doar roluri compoziţionale**, de structurare dialogică a textului, punând în evidenţă mecanismul dialogal al ideii. Replicile celor doi interlocutori pot avea rolul de a insera **nuanţări** (Şora, DG: 12, 14, 50); **explicaţii** (introduse în general prin *adică* – Şora, DG: 16), **exemple, reformulări, concluzii** ("*Iau act cu satisfacţie de*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

primul fel al lui a avea. Ori m-oi fi înşelat cumva? – Şora, DG: 13), sau au un rol de **sistematizare a discursului**: "*Pierdurăm până acum atâta timp şi n-apucarăm să vorbim decât despre două feluri ale lui a avea: cel ontologic şi cel pseudo-ontologic. Nu mai avem mult până la lăsatul serii şi nu ştiu dacă ne-a rămas destul timp ca să ne întreţinem şi despre celelalte feluri (dacă or mai fi fiind)*" (Şora, DG: 48).

Ca atare, aceste replici sunt, deseori, formulate fie ca **cerere de explicaţie** sau **precizare** ("*Îngheţând mersul, **vreţi să spuneţi. Nu?***" – Şora, DG: 25; "*Frumoasă poveste (ticluită, cred, pentru nevoile cauzei), nu zic ba. Dar cu asta tot nu aţi scăpat. **Aş vrea să-mi răspundeţi la o întrebare**: care este explicaţia apariţiei (s.a.) avutului ontologic. Mai exact: care-i sunt condiţiile de apariţie (s.a.)*" – Şora, DG: 30; "*Ce-ar fi **să insistaţi** puţin asupra ...*" – Şora, DG: 33; "*Dar **încotro bateţi, tot nu văd***" – Şora, DG: 51; "***Şi cu asta aţi pus punct?***" – Şora, DG: 34; "*Şi **la care anume, dintre cele două niveluri** de agregare umană – acela al comunităţii şi acela al societăţii –, ia naştere avutul instituţional (s.a.)*" – Şora, DG: 52), fie sunt formulate ca **cerere de reluare** ("***Am auzit bine?** Voltaire – contrafacere?*" – Şora, DG: 34) sau de **exemplificare** ("*Daţi-mi un exemplu!*" – Şora, DG: 35; "*Vreau exemple, exemple. Ilustraţi-vă tema!*" – Şora, DG: 22).

Din toate aceste motive, textul în discuţie poate ajunge să fie văzut ca "un **eseu-dialog** dezechilibrat în ceea ce priveşte ponderea celorlalte personaje care gravitează anemic-decorativ în jurul MŞ"[15] (Tonoiu, 1995: 152). Însă, orice dialog filozofic, în

[15] "Dialogul generalizat riscă să fie un **monolog exteriorizat şi multiplicat**, care îşi pune în scenă poticnelile, dezbaterea interioară, dă un spectacol al discursului. La acest spectacol autorul textului şi regizorul (MŞ) participă el însuşi admirativ: oglinda îi întoarce un chip care îi place" (Tonoiu, 1995: 152).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

măsura în care nu constituie redarea unui dialog real, ci creația unui singur autor, reprezintă în cele din urmă un **dialog interior conceput ca unul exterior, un dialog-formă care redă un dialog-principiu**. De altfel, chiar și în forma unui dialog real (dialog-act), textul filozofic poate căpăta unitatea specifică unui monolog scindat interior, mai ales în dialogurile în care partenerii sunt selectați după formula interviului: un centru al discursului și un satelit sau mai mulți, care servesc drept pretext al discursului.

Un exemplu în acest sens îl reprezintă volumul *Dialoguri de seară* (v. DS), care conține o serie de convorbiri cu 4 interlocutori: Părintele Galeriu (Pr.G.), Andrei Pleșu (A.P.), Gabriel Liiceanu (G.L.) și Sorin Dumitrescu (S.D.), dar, ca și în textul lui M. Șora, în aceste dialoguri există numai o replică centrală (replica Părintelui Galeriu), constituită în principiu ca un răspuns față de celelalte intervenții, care apar ca sateliți ai discursului de prim-plan. Se poate vorbi în acest caz de o formă de dialog unidirecționat, în care replicile Pr. G. se constituie doar ca răspunsuri, fără să pună întrebări, dat fiind că întrebările din replica Pr. G., în măsura în care apar, sunt retorice, argumentative și marchează, mai degrabă, fie un **răspuns formulat ca o întrebare**:

> "S.D.: (...) Dacă la început tonul a fost mai radical, finalmente ați 'înmuiat' puțin discursul, și vă întreb, rugându-vă să mă iertați, ce v-a determinat la această nuanțare?
>
> Pr.G.: Să vă **răspund**: oare uneori nu trebuie să emitem și cu privire la întrebări o judecată?" (DS: 143),

fie un **monolog dialogat**, o **replică dialogată**:

> Pr.G.: Prima întrebare: de ce este nevoie de această relație? **[întrebare-ecou]** Răspund printr-un exemplu: Purta un om în el *o subterană* de rele. **Ce să facă?** I-a fost rușine să meargă la duhovnic. S-a dus la câmp, a făcut o mică groapă și acolo și-a pus toate ticăloșiile

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

vieții. Peste un timp, când s-a întors acolo, din acea groapă, răsăriseră mărăcini și plante otrăvite. **De unde?** Din microbii răului din el. Relația personală este necesară, fiindcă este o relație firească, fundamentală. **Ați fi de acord, poate, cu experiența modernă de naștere în eprubetă?** Pentru a evita această relație, pare similar cu formarea '*in vitro*' a persoanei umane. Faptul capital, persoana umană se realizează numai în relație cu o altă persoană" (DS: 25-26).

În sens invers, celelalte trei seturi de replici nu dau răspunsuri, ci pun doar întrebări (pregătind eventual întrebarea – DS: 12, 18) sau precizează răspunsurile Pr.G., cerând concretizări sau precizări (DS: 27) și orientând astfel textul de bază al Pr.G. În principiu, replica centrală poate fi orientată printr-o **cerere de concretizare** ("*S.D.: Părinte, vă întrerup o secundă* ***spre a vă solicita să examinați modul concret*** *al relației dintre părintele duhovnic și ucenicul său (...)*" – DS: 15) ori printr-o **cerere de precizare** ("*S.D.: Am o* ***nelămurire*** *în privința distincției pe care ați făcut-o.* (...)" – DS: 17) sau prin **formularea de întrebări directe sau indirecte**:

(1) "G.L.: Părinte, aș începe cu întrebarea: **de ce această temă? Cum am ajuns la ea?** Și ce **importanță** îi acordați? În fond, care este **întemeierea** unei asemenea teme?" (DS: 11).

(2) "C.B.: Eu aș vrea, fără să pierd frumusețea întrebărilor de la început și nici frumusețea răspunsurilor dumneavoastră, **să revin** totuși **la sensul întrebării prime [întrebare indirectă]**" (DS: 21).

(3) "G.L.: Trebuie **să renunțăm să ne deschidem către atâtea probleme**. Am pierdut tema propriu-zisă. **Să revenim la tema de azi**: discipol-maestru și creșterea în spirit. Și **formulez câteva întrebări**: De ce nu se poate crește spiritual în afara relației maestru-discipol? De ce este nevoie de o relație personală pentru împlinirea acestei creșteri spirituale? Or, această temă a relației personale ce nu poate fi ocolită, se convertește imediat în problema autorității. Atunci întrebarea devine: De ce autoritatea? De ce este nevoie de autoritate? Asta înseamnă că eu, discipol, îmi recunosc puținătatea iar maestrul împlinirea? Ce anume îl califică pe maestru pentru calitatea lui de maestru, respectiv de autoritate? Ce te învață maestrul, ceva de peste învățătură, sau dinaintea ei? Dacă

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

te-ar învăța o învățătură, nu ai avea nevoie de maestru personal. Or, ce te învață? Pesemne, după cum lăsați să se înțeleagă, – căutarea. Te învață, adică, *punerea pe cale*. Maestrul, deci, este un om ce te-a așezat pe o orbită. Te desprinzi, atunci, vreodată de maestru?

C.B.: În continuarea întrebărilor torențiale ale lui Gabriel Liiceanu, mă alătur și eu și **vă întreb**: cum credeți că se petrece convertirea discipolului în maestru?"

Rolul celor trei interlocutori se limitează, deci, la **orientarea pragmatică a textului**, în ceea ce privește **structura**, **semnificarea** (prin cererea de lămurire a unor sensuri, distincții [DS: 15], idei) sau **argumentația**, fără să egaleze ca pondere sau importanță rolul replicii centrale. De aceea, se poate spune că, în textul filozofic, chiar și în cazul dialogului real, comunicarea cu celălalt **nu reprezintă un schimb propriu-zis**, ca în cazul limbajul curent, ci doar **o formă a intersubiectivității** specifice limbajului filozofic.

Dialogul-principiu în limbajul filozofic

Intersubiectivitatea în LF se manifestă, însă, mai ales sub forma dialogului-principiu, dat fiind că genurile filozofice nedialogate explicit comportă o intersubiectivitate ascunsă, exprimată prin forme ale dialogului interior. Discursul se organizează ca o îmbinare de "pluralități și stratificări secund unificate" (Tonoiu, 1995: 138), puse în dialog de către autor, și se prezintă ca un monolog cu o țesătură dialogică implicită.

1. Țesătura implicit dialogică în LF

Orice operă, oricare ar fi structura sa aparentă poate fi considerată, într-o anumită măsură, locul unui proces de comunicare, pentru că "Raporturile dialogice constituie un fenomen de respirație mult mai largă decât raporturile dintre replicile

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

dialogului compoziţional: ele constituie un fenomen aproape universal, de care e pătrunsă toată vorbirea umană." La limită, se poate considera că **"există dialog din momentul în care există gândire"** (Valéry, apud Guellouz, 1992: 81), aceasta – conform definiţiei platoniciene – nefiind altceva decât un **dialog interior**[16], un **produs** şi un **reflex al conversaţiei cu altul**[17], dat fiind că nu gândim în afara limbajului, iar **limbajul în care gândim este şi limbajul în care comunicăm** (Tonoiu, 1995: 328, 332-333). "Omul nu ştie să comunice cu sine decât în măsura în care ştie să comunice cu alţii şi prin aceleaşi mijloace" (Jacques, 1982: 247) şi de aceea, "Chiar şi enunţul intern (**vorbirea internă**) este **social**; el este **orientat spre un auditor posibil**, spre un **răspuns posibil** şi numai în procesul unei asemenea orientări se poate constitui sau cât de cât contura" (Bahtin, 1928: 170).

Maniera de a gândi şi de a vorbi depinde, deci, de **modul în care percepem cuvântul altuia** şi **reacţionăm** la el (Bahtin, 1963: 273), căci fiecare cuvânt, deşi este orientat către obiect (lucrul despre care se vorbeşte), reacţionează la cuvântul străin, îi răspunde sau îl anticipează. Astfel, în discursul aparent monologic, se

---

[16] "Socrate: (...) Dar prin **'a gândi'**, oare, denumeşti acelaşi lucru ca şi mine?Theaitetos: Ce denumeşti astfel?Socrate: **Un discurs pe care sufletul îl desfăşoară pe de-a-ntregul, el însuşi către sine, despre cele pe care le cercetează**. (...). Căci aşa mi se înfăţişează în decursul cugetării, **nu altfel decât în dialog, întrebându-se şi răspunzându-şi el însuşi, afirmând şi negând**. Când însă, după un elan, fie mai încet, fie şi mai iute, hotărăşte, afirmând, din acel moment, aceeaşi afirmaţie fără să şovăie, pe aceasta i-o stabilim drept opinie. Aşa încât, eu unul denumesc **actul formulării opiniei 'a cuvânta'**, iar **opinia 'cuvânt spus'**, desigur, **nu către altcineva şi vorbit, ci tăcut şi către sine**" (Platon, *Theaitetos*, 189e-190a).

[17] Din acest punct de vedere, **monologul interior** reprezintă o relaţie dialogică a sinelui cu sine care **presupune comunicarea cu altul real** şi **îi succede**. Astfel, gândirea devine simultan deschidere la **altul**, vorbire şi **comunicare cu altul** (Tonoiu, 1995: 332–333).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

răsfrâng alte puncte de vedere asupra lumii, dând naștere unui dialog interior, unui monolog cu caracter de dialog (cu interlocutori absenți: aduși în text sau oglindiți în afirmațiile autorului), care leagă felurite relații cu punctele de vedere ale altora: autorul "Își populează discursul interior cu aceste cuvinte rostite de alții, complicându-le cu accente proprii ori schimbându-le accentul, angajându-se într-o polemică pătimașă cu ele. În consecință, **discursul** său interior **se deapănă ca o suită de replici vii și pătimașe la cuvintele auzite de la alții** (...)" (idem: 335), iar textul capătă o țesătură implicit dialogică, în care poate fi distinsă "îmbinarea (...) unor voci cu orientări diferite în limitele unei singure conștiințe" (idem: 330). În acest caz, se poate vorbi de un discurs lăuntric dialogat, care face ca în cadrul aceluiași enunț să apară contopite două enunțuri potențiale, ca două replici ale unui posibil dialog "care **nu este desfășurat**, dialogul concentrat a **două voci**, a **două concepții despre lume**" (Bahtin, 1975: 185).

În consecință, textul se prezintă ca o **confruntare disimulată**, "(...) în care **se omit replicile celui de-al doilea interlocutor**, dar într-un fel care **nu afectează** câtuși de puțin **înțelesul general al dialogului**. (...) Deși de vorbit nu vorbește decât de unul singur, avem sentimentul că **în fața noastră se desfășoară o convorbire**, și încă una foarte **încordată**, deoarece **fiecare cuvânt rostit răspunde și reacționează** cu toate fibrele sale **la intervențiile interlocutorului nevăzut, indicând în afara sa**, dincolo de hotarele sale, **cuvântul mut al celuilalt**" (Bahtin, 1963: 274–275).

Un astfel de discurs include deci cuvinte străine care, nepuse în ghilimele, aparțin formal limbajului autorului, dar de care acesta se poate depărta prin polemică, dat fiind că întâlnirea dintre cele două tipuri de cuvinte (ale autorului și ale unui discurs străin) nu se produce după o linie de juxtapunere, ci după o zonă de interacțiune (Jacques, 1979a): "cu unele ne contopim total vocea, uitând cui aparțin, cu altele, care se bucură de autoritate în ochii

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

noştri, ne întărim spusele, şi în sfârşit, pe altele le populăm cu propriile noastre tendinţe, care le sunt străine sau ostile" (Bahtin, 1963: 271).

Mecanismul introducerii celorlalte voci în text este cel al dedublării lăuntrice, al dialogului cu **sinele disociat**, constituit ca un **microdialog** în care pot fi distinse **două sau mai multe voci şi disputa dintre ele** (cf. Bahtin, 1963: 312), iar această dedublare lăuntrică poate fi **explicită** (în două planuri aşezate în dialog), lăsând să se vadă **structura dialogică** a textului, sau poate fi doar **implicită** (un singur plan în care se pot recunoaşte totuşi două voci şi disputa dintre ele), exprimată prin **cuvântul difon**:

(1) "Înainte de a mă naşte, am fost o veşnicie întreagă 'nimic' **[1]**De ce mă tem acum de aceeaşi 'neexistenţă' cu care am avut o veşnicie întreagă prilejul de a mă obişnui şi în care am fost deja? **[2]**Nu înţeleg" (Blaga, PT: 11) **[structura dialogică]**

(2) "Deseori ţinem la o credinţă **[1]nu** fiindcă ea ne pare cert demonstrată, **[2]ci** fiindcă nu ni s-a demonstrat contrariul ei" (Blaga, PT: 9) **[cuvântul difon]**

Dedublarea lăuntrică **explicită** (structura dialogică) apare sub forma unui dialog cu sine, construit după modelul întrebării şi răspunsului, şi cel mai important indiciu pentru recunoaşterea acestei structuri îl constituie prezenţa interogaţiei, care permite scindarea planului autorului în două planuri aşezate în dialog:

(1) "**[1]**Ce-i fantasia – special fantasia creatoare? **[2]**Ea este o putere formatorie cu privire la idei. Ea devine practică. Ea lucrează cu simţiri, pasiuni, închipuiri" (Eminescu, F: 90).

(2) "**[1]**Dar cum apar termenii în gândire?

Este oare prima experienţă de gândire generalul, ca şi unitatea? **[2]**Nu, sunt particularul şi pluralitatea" (Noica, DÎF: 51).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Dedublarea lăuntrică explicită poate avea o structură simplă, cu un singur schimb de replici (ca în exemplele de mai sus), sau o structură complexă, cu mai multe seturi de replici, imitând astfel construcția unui dialog propriu-zis:

> "Individul, la rândul său, este compus din celule. (...).
> **[1]Dar** celulele organice sunt ele cele mai mici unde şi unităţi organice? **[2]Nu cred.** (...). **[1]Dar** aceste celuline se mai subdivid ele oare în alte unde secundare? Ondulaţiunea merge ea oare până la nesfârşit de mic? **[2]Ar fi îndrăzneţ a o presupune**" (Conta, TOU: 243–244).

Atunci când dedublarea lăuntrică este **implicită**, aceasta nu e marcată de prezența interogației, dar se poate recunoaşte cu uşurinţă în structurile care exprimă, de exemplu, o **concesie** (1) sau o **distincție** (2):

> (1) "Înţelepciunea nu se poate despărţi de cunoaşterea ideilor principiale; ea este o funcţie de modelare sau creare a vieţii umane, dar are la bază funcţia de cunoaştere a principiilor. **[1.a]Desigur [concesie în dialogul cu sine]**, înţelepciunea poate exista ca o deprindere a voinţei, ca o manifestare spontană a conştiinţei, ca rodul unei experienţe nemijlocite a vieţii, deci ca un rezultat neatârnat de ştiinţa principiilor. **[1.b]Nu este o umilinţă pentru filosof a recunoaşte că [reformularea concesiei]** o înţelepciune fără ştiinţă e nemăsurat mai de preţ decât o ştiinţă fără înţelepciune. **[2]Însă [timpul al doilea al concesiei]** o înţelepciune spontană rămâne imperfectă şi cere să fie întregită de claritatea supremă a ideilor maxime, fie numai pentru a da înţelepciunii prin reflecţie conştiinţa limitelor ei şi a pericolului de a degenera prin exagerare în nebunie" (Florian, FG: 47–48).
>
> (2) "E ceva deprimant în verbul grec: agapao, a iubi. El înseamnă **[1]nu numai** a iubi **[replică anterioară evocată de discursul autorului]**, **[2]dar şi** a se mulţumi cu, a se resemna. De la fericirea dragostei treci insensibil la tristeţea resemnării. (Poate pentru că grecii vedeau totul în limite, şi chiar şi a iubi nu era, pentru ei, o pierdere)" (Noica, JF: 33) **[distincție]**.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Aceste construcții difone presupun un dialog interior cu o replică absentă din text, dar care este evocată de discursul autorului. Textul nu se prezintă deci ca un dialog, dar poate fi reconstruit ca atare, prin transformarea structurilor adversative în replici ale unui dialog. Mărcile confruntării sunt, în acest caz, structurile care conțin o negație, o concesie sau un raport adversativ, acestea putând fi ușor reconstruite ca replici ale unui dialog.

Invocarea altor autori, a altor teze pune, însă, o serie de probleme stilistice legate de introducerea și includerea organică a vorbirii altcuiva (discursul-pacient) în contextul autorului (discursul-agent) (cf. Bahtin, 1963: 260; Maingueneau, 1983), aducerea în text a altor semnificări realizându-se, în general, prin forme ale stilurilor vorbirii (introduse prin verbe *dicendi* sau prin extensie *dicendi*: *a spune, a afirma, a crede, a susține* etc.), dar și prin variante deja prelucrate, interpretate ale pozițiilor menționate.

Prezența cuvântului străin este, astfel, **explicită**, în cazurile în care opiniile altui filozof sunt redate prin stilurile vorbirii ori în rezumat (două planuri), și este **implicită**, în cazurile în care opiniile altor filozofi se reflectă doar în planul autorului, dând naștere unui dialogism disimulat, unei dedublări lăuntrice ascunse.

Ca urmare, **dialogul cu alte opinii** prezintă două structuri fundamentale:

- **structura dialogică**: teză străină introdusă în text + poziția autorului, dispuse în două planuri despărțite, în general, în două unități sintactice, în două fraze:

"**[1]Se crede obișnuit că** sistemele de idei metafizice, și mai cu seamă acelea ce se numesc, propriu vorbind *religiuni*, nu fac progrese zilnice și necontenite, ci se schimbă deodată prin autoritatea unor oameni mari, pentru a rămâne apoi staționare în timp de secole **[teza străină]**. **[2]Am văzut însă mai sus că această opiniune este falsă și că** chiar atunci când ideile metafizice ale unui popor conservă în timp de secole o singură denumire, ca aceea de mahomedanism, de creștinism etc., totuși

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

indivizii schimbă *zilnic* felul în care ei concep tocmai acele idei care sunt cuprinse sub denumirea tradițională ce durează secole până când într-o zi se descoperă că ideile sunt prea schimbate pentru a mai corespunde cu vechea lor denumire; și atunci li se dau o altă denumire și o altă formă exterioară mai apropiată conținutului lor, crezându-se, pe nedrept, că prin aceasta se operează o schimbare bruscă și radicală a ideilor metafizice *curente* **[poziția autorului față de opinia străină adusă în text]**" (Conta, IM: 454).

- **cuvântul difon**: poziția autorului care evocă teza străină (un singur plan, cel al autorului, în care rezonează planul altui filozof și care poate fi reconstruit ca un dialog cu două replici, cele două opinii aflate în dialog fiind co-prezente în aceeași frază):

"Dumnezeu nu poate fi cunoscut decât prin gândul pur, care nu e facultatea noastră rațională și discursivă, ci intuiția intelectuală. Totuși, **[1]**între acestea două există o legătură **[poziția autorului]**, **[2]nu** o ruptură, **nu** o prăpastie, **cum ar vrea să se creadă existențialiștii și anumiți mistici dezordonați** (rușii de exemplu, L.Șestov etc.) **[teza străină, evocată de negație]**" (V. Lovinescu, JA: 71–72).

2. Structura dialogică

În cazul structurii dialogice, autorul aduce în text opiniile străine, prin intermediul stilurilor vorbirii, și astfel monologul se scindează în două unități interdependente, dispuse dialogic. Pozițiile altor filozofi apar deci **explicit** în text și pot fi redate în stil direct, indirect sau indirect liber, cu elemente din replica originală.

Reproducerea cuvântului străin în **stil direct** se întâlnește în cazul citatului (cuvântul străin integrat), care apare fie așezat paratactic pe lângă discursul autorului (vezi Maiorescu, PF: 53, 95 ș.u.), fie introdus prin diferite formule de indicare a joncțiunii celor două planuri, al autorului și al cuvântului străin.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

În general, formulele de introducere a cuvântului străin au în centrul lor un verb *dicendi*, al cărui subiect este un nume propriu ("*zice Spencer*" – Conta, TOU: 375; "*scrie Sch[elling]*" – Maiorescu, PF: 53):

> (1) "Filosofia este aderentă la factura unică sau tipică a unei conştiinţe. **O *spune* lămurit un contemporan, existenţialistul francez *Albert Camus***: 'Astăzi, când gândirea nu mai pretinde a fi universală, când cea mai bună istorie a ei este aceea a pocăinţelor ei, noi ştim că sistemul, când e valabil, nu se mai desparte de autorul său'" (Florian, FG: 42).
>
> (2) "În privinţa aceasta **iată ce *spune*** acelaşi ***L. de Broglie***, unul din savanţii cei mai cu vază ai timpului, în marginea teoriei în discuţie: 'Introducerea simultană a continuului şi a discontinuului pare a deveni aici necesară într-o formă total incomprehensibilă'" (Blaga, ED: 163).

În anumite cazuri, când opinia străină nu este atribuită unui singur autor, verbul *dicendi* are o formă reflexiv-impersonală, care exclude folosirea unui substantiv-subiect: "*Adevărul filosofic este unul, nu tolerează multiplicarea după puncte de referinţă. **Se repetă** totuşi: 'nu există un singur adevăr, un Adevăr, ci adevăruri', ca şi cum acest enunţ ar schimba esenţial cerinţa adevărului*" (Florian, FG: 44).

Ca variante ale acestui tipar general, pot fi menţionate şi formulele constituite dintr-un substantiv, care evocă un verb *dicendi*, şi un nume propriu ("*Oamenii aceştia, iarăşi, vor raţiune exact acolo unde nu trebuie. Viaţa, ei şi-o trăiesc la întâmplare: sunt robii prieteniilor de ocazie, ai profesiunii dictate de alţii, ai vremurilor şi întâmplărilor. **Vorba lui Socrate:** 'ştiu câte oi au, dar nu ştiu exact care le sunt prietenii'. În întregul ei, viaţa lor n-are nici o desfăşurare raţională şi nu înseamnă nici o împlinire.*" – Noica, JF: 55-56; "***Teza** fundamentală a teoriei cuantelor **enunţată de Planck** (1900) **a fost aceasta:** 'Energia unui rezonator*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

trebuie necesar concepută nu ca o cantitate continuă, divizibilă la infinit, ci ca o cantitate discontinuă compusă dintr-un număr întreg de particule egale' " – Blaga, ED: 161), sau formulele mai puțin fixe, construite cu un verb al cărui sens indică faptul că urmează un citat: "*ca probă a stilului lui Fichte* ***traducem*** *câteva pagine din...*" (Maiorescu, PF: 44), "***traducem*** *propriile lui cuvinte*" (Maiorescu, PF: 73), "***citățm*** *câteva pasaje*" (Maiorescu, PF: 77).

Opinia altui filozof poate fi introdusă și prin forme ale **stilului direct legat** ("*Cunoscutul medievalist, Etienne Gilson, într-un interviu recent* ***declara că*** *'ceea ce a fost mai bun în marile metafizici ale secolului al XVII-lea se adeveresc ca fragmente ale unei metafizici mai profunde, aceea a evului mediu'* " – Florian, FG: 20), dar, cel mai adesea, cuvântul străin este adus în text prin forme ale **stilului indirect**: "*Moses Mendelssohn* ***susținea că*** *în dogmă intelectul începe a lua un caracter liric.*" (Blaga, ED: 58). Structurile de acest tip pot avea următoarele variante:

– verb *dicendi* + *că*:

(1) "Filon din Alexandria, spre deosebire de gânditorii greci, a dat ideii substanței primare un aspect dogmatic. El **afirmă că** din substanța primară emană existențe secundare, fără ca prin acest proces substanța primară să sufere vreo scădere" (Blaga, ED: 17–18).

(2) "Cum poate da valori omul acestui univers imens? Toate lumile astronomice, distanțele în fața cărora suntem atât de mici – cum putem să credem că ele nu se țin decât prin semnificațiile date de spiritul nostru? **La care s-a putut răspunde că** universul legal, universul acesta articulat, deși imens, e încă o construcție a minții noastre. Atunci nu e decât firesc ca omul să-i dea valori" (Noica, MB: 15).

– verb prin extensie *dicendi* + *că*:

(1) "Eddington **crede că** proprietatea ce se atribuie luminii, de a avea o viteză absolută cât timp orice altă viteză e relativă, reamintește simbolul *alef*" (Blaga, ED: 155).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(2) "Prietenul meu **se supără că** nu discut – ceea ce numeşte el 'logic'" (Noica, JF: 55-56).

– verb prin extensie *dicendi* + substantiv:

(1) "Îndrăzneţul, ciudatul, inspiratul Marcion **susţinea existenţa** a doi Dumnezei, unul al Vechiului Testament (Testamentul Cărnii): adică Demiurg, făcătorul lumii; şi al doilea: Isus Cristos (întruparea 'Dumnezeului necunoscut'), Dumnezeul Noului Testament, al Spiritului, care ia locul Dumnezeului vechi, deposedându-l definitiv de atributele sale domneşti" (Blaga, ED: 28).

(2) "De la Kierkegaard încoace – mai ales în cadrul teologiei dialectice (Karl Barth, Gogarten, Brunner etc.) – **se subliniază** cu toată tăria **paradoxia** doctrinei creştine" (Blaga, ED: 58).

– substantiv care evocă un verb *dicendi* + *că*

"la Filon ... se făcuse întâiul pas spre dogmă prin **afirmaţia că**, prin emanarea Logosului, divinitatea nu suferă nici o scădere" (Blaga, ED: 34).

În numeroase cazuri, reproducerea cuvântului străin se poate face şi prin forme ale **stilului indirect liber**, cu elemente din replica originală, redate, în general, între ghilimele:

(1) "Gândirea dialectică operează, ***după Hegel***, cu **'concepte concrete'**" (Blaga, ED: 65).

(2) "De aci concluzia cea mai izbitoare a ***criticismului kantian***: cunoaştem numai lumea sensibilă care, fiiind un produs şi al formelor ***a priori***, are caracterul de **'fenomen'**, deci de apariţie în şi prin conştiinţa ordonatoare" (Florian, DM: 27).

În aceste situaţii, introducerea planului cuvântului străin este semnalată fie prin construcţii care desemnează poziţia străină ("*după Hegel*", "*criticismul kantian*"), fie prin verbe *dicendi* (sau prin extensie *dicendi*) al căror subiect este un nume propriu:

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(1) "Pentru ultimul punct, ***Aristotel*** – singura dată când mă atrage – are un exemplu sugestiv. Închipuiți-vă o oaste, ***spune el***; o oaste pusă pe fugă în neorânduială. La un moment dat (asta e tot: 'la un moment dat'), un soldat se oprește. În jurul lui se opresc alți patru–cinci. Apoi, în jurul nucleului format de ei se strâng și alții, și iată dintr-o dată oastea întreagă întorcând fața către dușman și gata să primească din nou lupta" (Noica, JF: 57–58).

(2) "Prietenul meu V. ***are dreptate:*** viziunea populară românească e cea a unui alai împărătesc. De n-am obosi pe drum! ***Vorba lui C.***" (Noica, JF: 15–16).

Tot o formă de stil indirect liber poate fi considerată și reproducerea parafrazată în paranteză (nelegată prin construcția clasică: verb *dicendi* sau de alt tip + conjuncția subordonatoare *că*), așezată paratactic pe lângă un substantiv:

"Toate faimoasele ***teze*** ale lui Arie (**Dumnezeu n-a fost totdeauna Tatăl, Logosul a fost creat în timp, e o ființă inferioară și străină de Tatăl, în Isus Cristos s-a întrupat această ființă creată de Dumnezeu** etc.) reprezintă în ultima linie o încercare de a raționaliza, de a dezdogmatiza doctrina creștină și de a o pune cât mai mult în acord cu posibilitățile de comprehensiune ale omului" (Blaga, ED: 32).

Tezele altui filozof pot fi redate și într-o formă rezumată, introdusă prin construcții care indică inserarea cuvântului străin în discursul autorului: "*Vom face un rezumat al tuturor ideilor din ...*" (Maiorescu, PF: 16); "*Dăm aceste expuneri, pe cea dintâi în traducere, pe cea de-a doua în rezumat*" (Maiorescu, PF: 28); "*Ideile mai accesibile pentru noi ale filosofiei lui Herbart sunt, în rezumat, următoarele: ...*" (Maiorescu, PF: 73); "*Dăm dar aici un rezumat*" (Maiorescu, PF: 80); "*În rezumat, filosofia lui Maine de Biran este aceasta: ...*" (Maiorescu, PF: 113); "*Filosofia lui Jouffroy se poate rezuma în următoarele idei principale (...): ...*" (Maiorescu, PF: 117); "*ideile lui principale sunt: ...*" (Maiorescu, PF: 183); "*Psichologia asociațională ... este astfel formulată de J. ST. Mill: ...*" (Maiorescu, PF: 190).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Astfel, atunci când este posibilă distincția clară a celor două planuri, cel al autorului și cel al filozofului străin, redarea vorbirii străine în rezumat devine o modalitate de aducere în text a cuvântului străin, echivalentă ca funcție cu variantele stilurilor vorbirii.

În toate cazurile expuse aici, se poate vorbi de un dialog interior cu alte opinii, pentru că, acolo unde apar stilurile vorbirii, există "**două centre și două unități de vorbire în cadrul aceluiași context**" (Bahtin, 1963: 259), care pot fi dispuse într-o **structură dialogică**; "(...) cea de-a doua unitate (...) **nu este receptată doar sub aspectul obiectului său, ci alcătuiește ea însăși un obiect de orientare**" (ibidem), un punct de vedere cu care autorul intră în dialog.

În orice context în care se **citează** afirmațiile **altor** diverși autori **într-o problemă dată**, pentru a **combate** sau pentru a **confirma** și **completa** anumite puncte de vedere, între cele două unități de vorbire se instaurează diferite **raporturi dialogice** (**acord – dezacord, afirmare – completare, întrebare – răspuns** etc.), pentru că atunci când se întâlnesc în același context două cuvinte referitoare la aceeași temă, acestea "nu pot sta alături fără a se încrucișa într-un **dialog**, (...) între ele trebuie să se producă un **contact lăuntric**, adică să intervină o legătură logică" (Bahtin, 1963: 261).

Mărcile acestui raport dialogic sunt, pe de o parte, formulele de introducere a cuvântului străin (care fac evidentă scindarea discursului în două planuri așezate în dialog), iar pe de altă parte, construcțiile al căror sens evocă ideea de confruntare, cum sunt structurile care conțin negații sau calificări pozitive ori negative, cu referire la opiniile aduse în text.

Autorul poate intra în dialog cu opiniile străine, prin diferite forme generate de dialogul-principiu, și, ca urmare, **planul autorului** conține, în principiu, fie **aprobarea** opiniei altui filozof,

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

evidentă din formulări care exprimă acordul (1), fie **respingerea** acestei opinii, semnalată prin folosirea negației (2):

(1) "**[1]**Intuiția timpului **[planul opiniei străine]**, **[2]**cum vom vedea mai la vale, că ***zice cu toată dreptatea Kant***, **[1]**nu permite alăturare de timpuri, ci succesiune de timpuri pe o dimensiune lineară **[planul autorului]**" (Rădulescu-Motru, TD: 12) **[aprobarea opiniei altui filozof]**

(2) "Originea tuturor cunoștințelor noastre este în simțuri. Nu pot exista idei și cugetări fără simțuri. (...). Dar, dacă e adevărat că toate ideile noastre au punctul lor de plecare în simțuri, asta nu vrea să zică că gradul de perfecțiune al acestora este în raport direct cu forța și intensitatea inteligenței. **[1]Senzualiștii din secolul trecut credeau în** realitatea acestui raport. Astfel **erau de aceia care ziceau că**, dacă mâinile și degetele noastre ar avea încheieturi mai numeroase și mai dese, astfel încât să se aplice mai bine pe corpurile ce atingem și să simțim deodată toate inegalitățile de suprafață ce s-ar găsi pe acele corpuri, atunci noi am avea mai multe idei **[planul opiniei străine]**. **[2]*Aceasta nu este adevărat***. Astfel vedem multe animale care au unul sau mai multe simțuri cu mult mai fine și mai perfecte decât noi, fără ca pentru aceasta ele să fie mai inteligente decât noi. Organul care formează ideile, care judecă, care gândește, este creierul, și **nu** simțurile. De aceea gradul de inteligență este în raport direct cu dezvoltarea și cu perfecțiunea creierului, iar **nicidecum** cu aceea a organelor simțurilor; și tocmai de aceea omul este cel mai inteligent printre animale **[planul autorului]**" (Conta, TF: 123-124) **[negarea]**

De asemenea, autorul poate **nuanța** poziția străină adusă în text, prin construcții care conțin un modalizator (1), sau poate **corecta** această opinie, exprimând doar un acord parțial (2):

(1) "**Când se spune că [1]**spațiul este 'ordinea de coexistență a lucrurilor', așa cum timpul este ordinea lor de succesiune **[planul opiniei străine]**, **[2]**se vorbește pentru matematicieni și fizicieni. Pentru făpturile organice, spațiul este loc anumit, centrat de ele. ***Mai***

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

degrabă are sens aci definiția spațiului ca o sferă, al cărei centru e pretutindeni și circumferința nicăieri; căci așa se reflectă spațiul în organic, drept centri spațiali **[planul autorului]**" (Noica, DTR: 50-51) **[nuanțarea poziției străine]**

(2) "**D.H.Spencer, precum și alți învățați, susțin că [1]**credința în zei și cultul lor sunt născute din cultul strămoșilor **[planul opiniei străine]**. **[2]*Aceasta nu este adevărat decât în parte*** **[planul autorului]**" (Conta, IM: 415) **[corecția]**

Cea mai frecventă este însă **critica** poziției străine, realizată în structuri care conțin, pe de o parte, analize ample ale cuvântului adus în text, iar pe de altă parte, numeroase justificări ale propriei poziții:

"**Schopenhauer vorbește de [1]'*Voință și Reprezentare*' [planul opiniei străine]**. **[2]*Un cuvânt e în plus***, pentru că, ***în realitate***, voința se identifică cu reprezentarea. ***Nu există voință fără reprezentare***, fără o materie plastică, fără un condensator, care o strânge într-o singură imagine, într-un singur punct, o singură cutie de rezonanță care o amplifică și o dinamizează ori dă caracterul de voință, adică o tendință de la un punct spre alt punct, de la potență la act. Căci fără reprezentare voința e o simplă potențialitate și chiar Dumnezeu, după doctrina lui Böhme, ca să-și actualizeze Voința, a creat din El Sofia, Înțelepciunea Divină, ca o oglindă în care și-a reflectat imaginea Universul ce avea să vie, imagine care singură a actualizat voința ce i-a dat dimensiunile de Atotputernicie. De aceea, ***nu intensitatea actului volițional are importanță***; aș putea spune că intensitatea strică realizării; că reprezentarea e tot, atenția neclintită și neștirbită asupra lucrului ce ni l-am propus **[planul autorului]**" (V. Lovinescu, JA: 260-261) .

3. Cuvântul difon

În cazul cuvântului difon, poziția străină nu apare explicit în text, pentru a se constitui într-un plan distinct, ci se reflectă doar în discursul autorului. Textul se organizează, deci, pe un

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

singur plan, cel al autorului, în care rezonează, în anumite grade, planul altui filozof.

În situația în care autorul **preia cuvântul altui filozof, asumându-și vocea străină**, cu scopul de a da expresie propriilor sale idei sau pentru a expune ideile altui filozof, "vocea autorului se contopește cu vocea străină" (Bahtin, 1963: 276). Aceasta este adoptată de autorul însuși fără rezerve și distanțe și se poate vorbi, în acest caz, de un **cuvânt difon** în care vocea autorului și vocea altui filozof se suprapun. În astfel de situații, "cuvântul străin rămâne cu desăvârșire pasiv în mâinile autorului care-l manevrează", dat fiind că acesta "ia, ca să zicem așa, cuvântul supus și lipsit de apărare al altuia și-i dă propria sa interpretare, silindu-l să slujească noilor sale obiective" (idem: 275). Astfel, se poate spune că **vocea filozofului adus în text** este, în fapt, **ocultată în spatele vocii autorului**.

Această situație este greu de detectat fără o cunoaștere a replicii originale, iar exemple elocvente în acest sens pot fi aduse numai dacă se realizează un studiu comparativ minuțios între discursul unui autor și textele care l-au inspirat și pe care le-a preluat. Cu titlu general, poate fi menționată, totuși, ca exemplu opera lui Vasile Conta, bazată în mare măsură pe conspectele lucrărilor științifice și filozofice la modă în vremea la care Conta își scria studiile.

Vocea străină ocultată în spatele vocii filozofului ar putea fi, totuși, mai ușor recunoscută în conceptele folosite de un anumit autor, concepte care circulă cu același sens și la alți filozofi și care au fost eventual consacrate de aceștia, dar și exemplele în acest sens, pentru a fi juste și relevante, trebuie să se bazeze pe un studiu al conexiunilor conceptuale, realizat de specialistul în filozofie, studiu care pentru filozofia românească lipsește.

În alte texte, întâlnim, însă, și situația inversă, în care **vocea autorului** este **ocultată în spatele vocii filozofului** adus în text,

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

iar pentru acest caz, cele mai semnificative sunt *Prelegerile de filosofie* ale lui Maiorescu (v. Maiorescu, PF), unde autorul își propune ca manieră de organizare a discursului tocmai redarea cuvântului străin într-o formă neamestecată cu vocea autorului:

> "Vă atrag însă atenția că, în cursul nostru, eu **nu** am misiunea de-a vă prezenta **un sistem al meu, ci** de-a vă expune **sistemele altora**. În caz când îmi voi permite de-a face **oarecari observări critice**, voi căuta **să despart sistemul altuia de observările mele personale**.
>
> Această deprindere de-**a spune neted sistemul altuia, fără a-l învălmăși cu părerile noastre proprii**, este de o deosebită însemnătate" (Maiorescu, PF: 4).

În lucrarea menționată, replica străină este, în general, asumată, vocile se confundă sau mai bine zis vocea autorului dispare. Un exemplu în acest sens îl constituie fragmentul următor, în care, după indicația de substituire a vocilor, autorul pare că se retrage din text, împrumutând vocea sa cuvântului străin:

> "**Psihologia rațională** proceda la demonstrarea existenței și a nemuririi sufletului **în chipul următor [indicația de substituire a vocilor]**.
>
> Timpul e o formă prin cari **noi percepem** succesiunea impresiunilor și a evenimentelor; ca să **avem** dar idee de timp cată să fie o mișcare, deoarece el nu este decât o succesiune de impresiuni: schimbările ce se urmează adică unele după altele, în noi și în afară de noi, pe linia întâmplărilor fără hotar. Ca **să simțim** însă o schimbare și **să avem conștiință** despre efectuarea ei, se cer neapărat două condițiuni: impresiuni cari să se schimbe și ceva cari să rămâie absolut neschimbat. Tot astfel la orice mișcare fizică se cere un element sau un punct statornic la care s-o raportezi: un mal pentru o corabie, arbori sau stâlpi de telegraf de pildă pentru învârtirile pământului și ale planetelor etc. Fie punctul de raport absolut fix, cum e mișcarea **noastră** în raport cu lucrurile de pe pământ – oricum trebuie **să avem** ceva statornic pentru a referi și pricepe o mișcare, de orice natură ar fi, – mișcarea sau schimbarea

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

nefiind în sine decât un relativ în ceea ce e statornic şi ceva ce nu e statornic.

Tot ce **simt** dar că se urmează **în mine**, că o impresiune vine după alta, că există un şir de fenomene interne, cu o succesiune regulată a lor; tot ceea ce **mă** face **să pricep** că ceva vine după altceva, – toată această potenţă sau însuşire internă de simţire a schimbării presupune dar un ce fix, relativ la cari să se petreacă succesiunea în timp. Acest punct statornic, pe dinaintea căruia defilează impresiunile interne, este *eul*, e sufletul, subiectul care observă, subiectul care pricepe şi cari se cunoaşte" (Maiorescu, PF: 11).

După cum se poate observa, textul conţine indicaţia de inserare a cuvântului străin, ca şi în cazul reproducerii opiniilor altor filozofi prin stilurile vorbirii, dar nu se scindează în două planuri, unul care să includă poziţia cuvântului străin şi altul care să conţină poziţia autorului. De aceea se poate spune că, aici, vocea străină se suprapune, de fapt, peste vocea autorului. Marca lingvistică a acestei suprapuneri o constituie, în primul rând, folosirea persoanei I, singular sau plural, a pronumelui şi a verbului, chiar dacă, în acest caz, utilizarea acestei persoane satisface, înainte de toate, cerinţele unei argumentaţii al cărei subiect este *eul*.

De asemenea, autorul poate folosi cuvântul altuia în scopurile sale şi "prin **introducerea unei noi orientări de sens** într-un cuvânt ce are propria lui orientare pe care şi-o păstrează. În acelaşi timp, cuvântul respectiv, prin misiunea lui, trebuie receptat ca unul ce aparţine altcuiva. Astfel, acelaşi cuvânt cuprinde **două orientări de sens**, două voci" (Bahtin, 1963: 263). Aceste două orientări diferite tind să descompună cuvântul în două: al autorului şi al altui filozof, deoarece păstrarea tendinţelor proprii ale cuvântului străin duce inevitabil la dialogizarea lăuntrică a textului, la o confruntare între orientarea iniţială a cuvântului străin şi elementul nou, introdus de autor (idem: 276). Astfel, ideea difonă se dialogizează în interior şi se prezintă ca un dialog virtual între cele

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

două fațete ale cuvântului, în acest caz, putându-se vorbi de **cuvântul difon propriu-zis**, cuvântul cu un singur autor, dar **cu două orientări diferite**.

Se află în această situație orice redare a cuvântului străin cu schimbare de accent, adică orice cuvânt reprodus într-o variantă **parafrazată** sau **interpretată**, în care se pot recunoaște într-un singur plan atât vocea străină, cât și cuvântul propriu:

> "Caracterizarea dogmei prin cuvântul **'antilogic'** **[cuvântul străin]** e o definiție pur ***negativă*** căreia trebuie să i se arate neapărat și reversul. O caracterizare negativă e totdeauna ***insuficientă***; împrejurarea ar putea chiar să dea loc la o ***confundare*** a dogmei cu nonsensul absolut **[cuvântul propriu: interpretarea cuvântului străin]**. Se cuvine în consecință să repetăm și să accentuăm că **dogma e antilogică** **[cuvântul străin]** exact în măsura în care indică și o soluție, pentru noi irealizabilă, dincolo de linia raționalului **[cuvântul propriu]**" (Blaga, ED: 48).

Cuvântul străin poate **influența**, însă, discursul autorului și **din afară**, fără să fie prezent în text. În acest caz, "(...) cuvântul altuia rămâne în afara vorbirii autorului, dar vorbirea autorului ține cont de acest cuvânt și se raportează la el. Aici cuvântul altuia nu este reprodus într-o interpretare nouă, ci acționează, influențează și determină într-un fel ori altul cuvântul autorului, rămânând în afara lui" (Bahtin, 1963: 271). Așadar, confruntarea rămâne disimulată (dat fiind că se omit replicile interlocutorului care provoacă dialogul), dar planul cuvântului străin este subînțeles și poate fi reconstituit.

În această situație, cuvântul autorului se poate raporta atât la o opinie anterior formulată, cât și la cuvântul străin care ar putea fi formulat. În primul caz, raportarea la cuvântul străin este în general semnalată de prezența **negației**, în structurile în care se formulează o critică sau o distincție:

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(1) "Pe la sfârşitul perioadei politeismului, sfera de cugetare a omului se lărgeşte foarte mult în urma progresului cunoştinţelor pozitive şi al forţei intelectuale mai mari a omului, ceea ce înseamnă că marginile lumii reale cunoscute în întinderea spaţiului timpului şi a materiei sunt împinse foarte departe de către cunoştinţele experimentale câştigate de om şi că astfel şi marginile lumii închipuite pot fi împinse şi mai departe de puterea lui imaginativă; căci, **contrar opiniunilor nefundate ale unor savanţi,** puterea imaginativă ***nu*** poate niciodată ajunge cu creaţiunile sale decât, ca să zic aşa, câţiva paşi mai departe de marginile lumii reale cunoscute" (Conta, IM: 420) **[critică]**

(2) "***Nu*** **orice** gol e o deschidere; sunt goluri închise şi goluri deschise, parcă" (Noica, JI: 259) **[distincţie]**

Cuvântul străin nu apare explicit în text, ca în cazul structurii dialogice, dar el poate fi reconstituit pe baza negaţiei, care sugerează replica anterioară, dat fiind că orice negaţie se constituie în fapt ca replică la o afirmaţie anterioară.

Atunci când discursul autorului se raportează la **cuvântul străin care urmează să fie formulat,** textul conţine un răspuns anticipat la o replică posibilă, sugerată, de obicei, prin **replică-ecou** sau prin **concesie** (construită la nivelul textului ori al frazei):

(1) "**[1]***Adevăr? Nimeni* ***nu*** *se gândeşte propriu-zis la adevăr. Un anumit adevăr există şi în istorie* **[vocea străină, sugerată prin replică-ecou]**. **[2]Dar [marcă a confruntării]** este vorba de ceea ce are, mai ales, adevărul şi nu are, mai ales istoria: de ideea de ordine. E vorba să adunăm viaţa aceasta din toate părţile – *disiecta membra* – şi s-o supunem unor ritmuri mari, unor jocuri stricte. E vorba să facem ceva cu viaţa, şi să n-o lăsăm pe ea să se facă singură **[răspunsul autorului]**" (Noica, MB: 30).

(2) "Senzaţiile lucrurilor din lumea externă nu îmbracă forma spaţiului decât numai când intră în creieri prin anume câteva simţiri. (...). **E adevărat că [1]**prin experienţa căpătată în cursul vieţii de la simţirile vederii şi pipăirii aflu că stomacul, gâtul şi, în sfârşit, toate

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

părțile corpului unde simțesc foamea, setea etc. sunt corpuri cu dimensiuni ca toate corpurile **[replica străină evocată prin concesie la nivelul textului]**. **[2]Dar** e lesne de înțeles că un om care ar fi lipsit de simțirile vederii și pipăirii nu ar putea asocia în mintea sa simțirile vieții organice cu un corp material cu dimensiuni **[răspunsul autorului]**" (Conta, TF: 138).

(3) "Cât despre emoțiuni, ele ne procură niște senzațiuni încă și mai obscure, căci, **deși [1]**sunt manifestațiuni ale unor modificări materiale ale organelor **[replica străină evocată prin concesie la nivelul frazei]**, **[2]totuși** ele ne revelează și mai puțin existența organelor modificate **[răspunsul autorului]**" (Conta, TF: 138).

Se află în această situație "orice vorbire **umilă**, cu **ocolișuri**, care **se reneagă cu anticipație**, o vorbire cu mii de **rezerve, retrageri**, diverse **tertipuri**. Această vorbire **se crispează** parcă în prezența sau la presentimentul unui cuvânt străin, al unui **răspuns**, al unei **riposte**" (Bahtin, 1963: 273).

E important de menționat că acest tip de cuvânt difon are o structură puternic dialogală în care pot fi recunoscute cu ușurință cele două voci și confruntarea dintre ele, așa cum se poate vedea cu claritate în exemplul următor, care ar putea fi reconstruit ca un dialog propriu-zis:

"**Am zis că [1]**fiecare grup de lucruri și fiecare idee generală corespunde la un *grad determinat* de asemănare și deosebire a lucrurilor. **E important ca această expresiune să nu fie rău înțeleasă. [vocea autorului]**

Fără îndoială că [2]asemănarea și deosebirea pot să crească sau să scadă pe nesimțite, trecând prin o serie de grade infinit de mici și infinit de numeroase **[vocea străină, evocată prin concesie: posibila obiecție a cititorului]**; **[1]însă [marcă a confruntării]** nu trebuie să se uite că mintea omenească nu poate cuprinde în sine decât un număr limitat de idei și, prin urmare, tot limitat

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

trebuie să fie şi numărul gradelor de asemănare şi deosebire ce ea poate cuprinde **[răspunsul autorului]**" (Conta, BM: 479-480) .

4. Rezumat

În cele ce urmează, redăm în rezumat formele dialogului-principiu detectate în LF, pentru a putea fi comparate cu schema lui Bahtin, 1963: 277-278, de la care am pornit, sau pentru o eventuală comparaţie a formelor dialogului-principiu în limbajul filozofic şi în cel artistic, analizat iniţial de Bahtin.

4.1. Dialogul-principiu în LF – microdialog în care pot fi distinse **două sau mai multe voci şi disputa dintre ele**

I. **Structura dialogică** – prezenţa cuvântului străin, **explicită**: teză introdusă în text + poziţia autorului (două planuri aşezate în dialog, lăsând să se vadă **structura dialogică** a textului)

A. **Forme de aducere în text a cuvântului străin** (planul cuvântului străin):

a) redarea cuvântului străin în stil direct
b) redarea cuvântului străin în stil indirect
c) redarea cuvântului străin în stil indirect liber
d) redarea vorbirii altuia în rezumat

B. **Forme de confruntare** (planul autorului). Autorul intră în dialog cu opiniile aduse în text prin diferite forme generate de dialogul-principiu. **Planul autorului** poate conţine:

a) aprobarea opiniei altui filozof
b) nuanţarea opiniei străine
c) corecţia
d) critica
e) negarea

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

2. **Cuvântul difon** – prezența cuvântului străin, **implicită**; în text apare doar poziția autorului care evocă teza străină (dialog comprimat într-un singur plan, în care se pot recunoaște totuși două voci și disputa dintre ele, și care poate fi reconstituit ca un dialog cu două replici). Opiniile altor filozofi se reflectă doar în planul autorului, dând naștere unui dialogism disimulat, unei dedublări lăuntrice ascunse. Cuvântul străin poate fi prezent în unitatea de vorbire a autorului sau poate influența din afară structura planului autorului.

A. **Cuvântul cu doi autori**, dar cu **o singură orientare**. Autorul își poate **asuma** vocea străină (planul autorului se confundă cu planul cuvântului străin), preluând cuvântul altui autor, care devine un cuvânt cu doi autori. Vocea autorului are aceeași orientare cu vocea filozofului adus în text.

a) autorul își asumă cuvântul străin **pentru a da expresie propriilor sale idei**. Vocea filozofului adus în text este ocultată în spatele vocii autorului.

b) autorul își asumă cuvântul străin **pentru a expune ideile filozofului adus în text**. Vocea autorului este ocultată în spatele vocii filozofului (replica este asumată, vocile se confundă sau, mai bine zis, vocea autorului dispare)

B. **Cuvântul difon propriu-zis**, cu **un singur autor**, dar cu **două orientări diferite**, care tind să descompună cuvântul în două: al autorului, al altui filozof.

a) cuvântul străin – **prezent** în text, într-o variantă prelucrată: orice redare a cuvântului străin cu schimbare de accent, reprodus într-o interpretare nouă. Autorul **reproduce** cuvântul străin într-o variantă **parafrazată** sau într-o variantă **interpretată**.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

b) cuvântul străin – **absent** (oglindit, subînțeles). Cuvântul altui autor **nu este prezent în text, dar influențează discursul autorului din afară**, și poate fi reconstituit: oricare cuvânt îndreptat cu luare-aminte către cuvântul străin.

- raportarea discursului autorului la **cuvântul străin anterior formulat**, prin **negare**, care sugerează replica anterioară
- raportarea discursului autorului la **cuvântul străin care ar putea fi formulat**. Deconspirarea acestui tip de raportare prin **replică-ecou** sau prin **concesie** la nivelul textului ori al frazei

4.2. Grila de recunoaștere a dialogului interior, pornind de la Bahtin

Dialog interior		***Explicit***	***Implicit***
Planuri		2 planuri	1 plan
Formă		***Structură dialogică***	***Cuvânt difon***
Cuvântul străin	*Prezent*	Adus în text prin – stilurile vorbirii – rezumat	Adus în text prin – reproducere interpretată
	Absent	–	Influențează din afară
Cuvântul autorului	*1 orientare*	aprobare nuanțare critică negare	Cuvântul cu 2 autori (asumarea cuvântului străin)
	2 orientări	–	Cuvântul difon propriu-zis: – reproducerea interpretată a cuvântului străin – influența din afară a cuvântului străin

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

partea a II-a

FORME ALE INTERSUBIECTIVITĂȚII ÎN LIMBAJUL FILOZOFIC ROMÂNESC

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

ANALIZA FORMELOR DE INTERSUBIECTIVITATE

Obiectivul acestei secțiuni îl constituie identificarea și analizarea tiparelor textuale proprii LF definit ca modalitate de uz lingvistic care accentuează natura intersubiectivă a limbajului. Demersul nostru pornește de la lucrările lui Bahtin, unde este identificat și analizat modul în care rezonează cuvântul străin într-un text (de la citat până la influența din afară, trecând prin stilizare, parodie, interpretare, trimitere etc.), dar, în vreme ce Bahtin arată, pe de o parte, cum este adus în text cuvântul altuia, iar pe de altă parte, cum se îmbină, în textul autorului, într-o structură dialogică implicită, cuvântul propriu și cuvântul străin, în lucrarea de față ne interesează **modul în care un discurs se raportează la un alt discurs luat ca interlocutor**, așa cum se întâmplă în genurile nedialogate ale LF. Cu alte cuvinte, atenția noastră se concentrează asupra **relațiilor dialogice datorate intersubiectivității**, și, deci, asupra formelor care exprimă demersul dialectic, euristic și retoric. În acest scop, vom identifica și analiza structurile textuale generate de principiul dialogic în limbajul filozofic românesc (LFR), adică acele **formele prin care autorul organizează textul ca un dialog** în textele românești de filozofie, iar demersul analitic va profita de metodele **retoricii**, ale **stilisticii** și ale **lingvisticii textuale**, în măsura în care acestea se dovedesc eficiente pentru **evidențierea tehnicilor specifice utilizării limbajului în textul filozofic**.

Analiza **LFR** ridică, însă, în primul rând, problema **delimitării** acestuia, iar operația nu este foarte simplă, dacă avem

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

în vedere **varietatea** preocupărilor filozofice și faptul că nu există o **definiție** a filozofiei unanim acceptată (cf. și Oprea, 1996: 21). De aceea, vom înțelege prin filozofie doar așa-numita "**filozofie pură**" (cf. Bagdasar, 1941), care acoperă **metafizica, epistemologia** și logica, considerând că celelalte texte speculative, având ca subiect filozofia dreptului, estetica, filozofia istoriei, sociologia, filozofia culturii, psihologia etc., aparțin unor domenii deja bine individualizate în momentul de față și nu mai fac corp comun cu filozofia propriu-zisă. De asemenea, vom distinge între **textele filozofice propriu-zise**, unde se tratează problemele filozofice în sine, și **textele metafilozofice**, care abordează, în general, problema filozofiei ca mod de cunoaștere sau ca discurs cultural. Trebuie să precizăm și faptul că nu am avut în vedere **traducerile** în română ale unor autori străini, apreciind că acestea sunt foarte importante pentru studiul din diferite perspective al **terminologiei**, dar nu și pentru **analiza retorică** pe care ne-o propunem, și, din același motiv, am evitat și textele bazate pe logica formală, a căror analiză retorică ar fi fost inutilă.

În consecință, **constituirea corpusului** s-a făcut după **criteriul apartenenței la filozofia pură a textelor scrise în română**, iar **clasificarea** acestora, organizarea lor în vederea analizei, a ținut seama de posibilitatea repartizării pe **genuri** a textelor filozofice (cf. Liiceanu, 1992: 47-58; Marga, 1992: 23–45; Codoban, 1992: 118–121).

În funcție de tipurile posibile ale gândirii, se pot distinge, în principiu, următoarele genuri: **jurnalul** (gândirea auto-adresativă), **epistola** (gândirea adresativă mono-personală), **prelegerea** (gândirea adresativă specializat pluripersonală), **discursul, cuvântarea** (gândirea adresativă nespecializat pluripersonală), **dialogul** (gândirea dialogică), **fragmentul** (gândirea rapsodică), **eseul** (gândirea liber-asociativă), **sistemul, tratatul** (gândirea sever-discursivă exhaustivă), **studiul, monografia** (gândirea sever-

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

discursivă specializată) (Liiceanu, 1992: 47-58), iar pentru a face o analiză relevantă a structurilor retorice în LFR, ne-am propus să alegem un număr semnificativ de texte pentru fiecare gen filozofic (cel puțin trei), din autori diferiți. Am urmărit ca, în principiu, scriitorul să fie reprezentativ din punctul de vedere al istoriei filozofiei, iar textul să fie relevant pentru genul respectiv. Dat fiind că, pe de o parte, nu toate genurile sunt la fel de bine reprezentate, iar pe de altă parte, genuri ca jurnalul, epistola, discursul, fragmentul, eseul nu pot fi strict delimitate ca aparținând filozofiei pure, în măsura în care nu am identificat trei scriitori reprezentativi pentru un gen sau trei texte de filozofie pură, am recurs și la autori mai puțin reprezentativi sau la texte care nu corespund neapărat criteriului apartenței la filozofia pură, urmărind totuși ca exemplele să fie cât mai apropiate de preocupările acesteia.

A rezultat un corpus de **15 autori și 47 de titluri**: 4 autori pentru **secolul al XIX-lea**, mai slab reprezentat și foarte rar de lucrări de filozofie pură, și 11 autori pentru **secolul XX**. În ordinea anului nașterii, aceștia sunt: Titu Maiorescu, Vasile Conta, Mihai Eminescu, Constantin Rădulescu-Motru, Nicolae Iorga, Mircea Florian, Nae Ionescu, Camil Petrescu, Lucian Blaga, Tudor Vianu, Mircea Vulcănescu, Vasile Lovinescu, Mircea Eliade, Constantin Noica, Emil Cioran.

În exemplificările noastre, vom folosi mai ales texte care creează un sistem, o **argumentație personală**, dar nu vom exclude nici textele de sistematizare a altor lucrări filozofice, deși considerăm că nu ele constituie expresia directă a limbajului filozofic. Intenția noastră a fost, totuși, de a limita pe cât posibil corpusul la nucleul dur al textului filozofic (metafizică și epistemologie), deoarece **limbajul filozofic poate fi identificat în principiu în orice text teoretic**, dacă pot fi constatate caracteristicile LF, și atunci ne-ar fi fost imposibil să stabilim o categorie pură a textelor filozofice, în lipsa acestei delimitări.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

În funcție de tipurile de intersubiectivitate întâlnite în text, am grupat structurile specifice LFR în două categorii fundamentale: forme de intersubiectivitate cu cititorul și forme de dublă intersubiectivitate, cu cititorul și cu alte opinii în același timp, prima categorie, pentru a marca importanța principiului dialogic în textele filozofice românești, iar cea de-a doua, pentru a sublinia complexitatea dimensiunii intersubiective a discursului filozofic.

Structurile au fost definite și caracterizate în sine, cu exemplificări ale variantelor lor în diferite genuri și la diferiți autori, însă, având în vedere obiectivul de ansamblu (identificarea unor structuri retorice generale specifice LFR), am insistat cu precădere pe ceea ce este comun în realizările diferitelor structuri, urmând ca analize viitoare să nuanțeze studiul structurilor identificate aici, prin cercetarea a ceea ce este specific unei perioade, unui gen sau unui autor.

Ca urmare, intenția noastră nu a fost de a întreprinde o analiză exhaustivă a realizărilor structurilor identificate și exemplificate, scopul lucrării de față fiind în primul rând acela de a propune o abordare retorică de un anumit tip a LF și de a semnala structurile retorice ale LFR, cu realizările lor cele mai semnificative. În analize viitoare pot fi descoperite și alte structuri sau alte realizări ale celor menționate aici, fără a modifica însă concluziile care vor putea fi desprinse din analiza noastră. În continuarea lucrării de față, se pot realiza, de exemplu, studii care să pună în evidență particularitățile **realizărilor** concrete ale acestor structuri, în funcție de perioadele limbajului filozofic, de genuri și de autori, precum și studii care să analizeze **repartizarea** structurilor în ansamblul operei diferiților autori, pentru a identifica structurile cele mai frecvente în LFR și pentru a distinge între structurile generale și cele specifice unei perioade, unui gen sau unui autor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

FORME DE INTERSUBIECTIVITATE CU CITITORUL

În timp ce în forma dialogată a textului filozofic, intersubiectivitatea se manifestă doar prin confruntarea dintre personaje, care reprezintă un fel de **aducere în text a cititorului**, şi, ca urmare, nu există nici un fel de mărci ale adresării autorului către un receptor exterior textului, în genurile nedialogate explicit, cititorul devine interlocutor al autorului.

Spre deosebire de dialogul filozofic ca specie, unde receptorul era invitat ca **spectator** la un **dialog al autorului cu cititori particularizaţi**, în genurile nedialogate explicit, confruntarea **îl cuprinde pe cititor**. Chiar dacă replica acestuia **rămâne în afara textului**, el devine un **interlocutor indirect**, ale cărui replici sunt **"tăcute", implicite, presupuse**. Din acest punct de vedere, textul are aspectul unui dialog din care lipseşte replica cititorului, iar uneori, această replică poate fi imaginată şi adusă în text de către autor, care, astfel, intră într-o confruntare propriu-zisă cu receptorul.

Dialogul se exprimă prin diverse forme de intersubiectivitate cu cititorul privit ca interlocutor, dar şi prin forme de cooptare a acestuia la realizarea textului, precum şi prin structuri de explicitare a procesului de constituire a semnificării pentru cititor, care, de asemenea, prin intenţia lor persuasivă, trebuie interpretate ca structuri intersubiective. Receptorul devine, astfel, interlocutor, partener la realizarea textului sau destinatar explicit al discursului autorului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Forme de intersubiectivitate cu cititorul ca interlocutor

Spre deosebire de limbajul ştiinţific, unde semnificarea se formulează în relaţie cu normele demonstraţiei ştiinţifice, substituind astfel relaţia directă cu interlocutorul, în textul filozofic, semnificarea este expusă în intersubiectivitate cu cititorul, pe care "discuţia" filozofică nu-l pierde din vedere pe tot parcursul textului.

1. Dialogul funcţionează, în principiu, ca o invitaţie de implicare a cititorului în dezvoltările filozofice prezentate, şi cea mai evidentă formă a acestui tip de intersubiectivitate o constituie **adresarea directă**, semnalată atât de folosirea **persoanei a II-a** singular sau plural a pronumelor şi verbelor, cât şi de utilizarea **conjunctivului** şi a **imperativului** ("*Dacă **aţi** deschide cărţile vechi de filosofie, **aţi** fi totdeauna izbiţi de puţinătatea argumentelor polemice, **aţi** fi totdeauna izbiţi de autenticitatea cu care fiecare filosof îşi expune punctul său de vedere*" – N. Ionescu, TC: 26; "***Să** ni **se** îngăduie o privire în urmă*" – Blaga, ED: 171; "*Moartea e un moment – şi nu dureros. **Aduceţi-vă** numai **aminte**, că bolnavii înainte de moarte se simt atât de bine – cum corpul ostenit se simte bine înainte de a adormi, cum sufletul ostenit se simte bine şi liniştit înainte de a-şi închide simţemintele sale*" – Eminescu, F: 95–96).

Adresarea directă dobândeşte valenţe accentuat dialogice mai ales atunci când apare în **interogaţii** formulate cu persoana a II-a plural, care stabilesc un contact nemijlocit cu cititorul:

> (1) "Ca şi numărătoarea, ştiinţa nu e reală decât dacă e încheiată, altfel e nulă. **Cunoaşteţi anecdota cu acel domn bănuitor, care, lipsit de răbdare şi având de primit de la ghişeu un teanc foarte gros de bilete de bancă, s-a hotărât să le numere?** A numărat conştiincios

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

până la 33000 lei, a obosit și a conchis convins: 'Dacă e corect până aici, desigur că și restul e corect', și a băgat teancul în buzunar. E aici o confuzie între numărarea esențelor și între semnificațiile substanțiale" (Camil Petrescu, DS1: 91).

(2) "E surprinzător și totuși explicabil faptul că oamenii nu știu cum să se poarte în fața bogăției. **Ați observat că bolnavii, oamenii săraci, oamenii cu viață puțină și posibilități puține de viață în ei știu ce vor?** Ei au un sens al lor, un idealism al lor și știu în ce Dumnezeu să creadă. Pe când oamenii bogați în viață, oamenii sănătoși, oamenii puternici întârzie în bunurile lor și nu mai dau nimic. Creația, sensul, ideea sunt ale omului sărac" (Noica, MB: 30).

Același tip de adresare marchează un raport dialogic cu cititorul și în **secvențele de stil exhortativ**, construite cu forme de persoana I plural a conjunctivului sau cu forme de persoana a II-a singular a imperativului:

(1) "**Să judecăm** mai de aproape pe evreul care ne îmbie să urâm pe grec și la rândul său **să judecăm** și pe grec, sau pe acela care se trage din greci, – care ne îmbie să urâm pe evreu. **Să iubim** și **să urâm** după cum cere firea noastră personală de Români, iar **nu să servim** într-una drept coadă de topor pentru fapta pătimașă a celui dintâi excentric. **Să ne iubim** neamul și **să fim solidari** și la sacrificii, dar înainte de toate **să fim** fiecare dintre noi, cineva" (Rădulescu-Motru, SNN: 13) **[conjunctiv, persoana I plural]**

(2) "**Simplifică** viața. **Ia** din ea *bucăți mari, concentrări, toturi* – și **operează** cu ele. ***Ce ai nevoie de rest?*** Nimeni nu spune că nu există un rest în afară de idee. Dar, cu sau fără el, înțelesul lumii este același. **Rezistă**. Când vine viața peste tine, **fii gata pregătit** cu schemele. **N-o lăsa** niciodată să te acopere. **Ai întotdeauna cu ce să ieși la suprafață**: ideile" (Noica, MB: 23) **[imperativ, persoana a II-a singular]**

Tot construcții dialogale pot fi considerate și **aforismele pseudo-adresate**, unde utilizarea persoanei I plural sau a persoanei a II-a singular a pronumelor și verbelor nu are numai valori

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

impersonale, ci şi de stabilire a unei legături directe cu cititorul: "***Contrazi-te** singur şi **vei găsi** pace*" (Eminescu, F: 79); "*Menirea vieţii **tale** e **să te cauţi pe tine însuţi***" (Eminescu, F: 79); "*Viaţa **noastră** e o corvadă perpetuă*" (Eminescu, F: 79); "*Şi dacă **nu pricepem** ceva, **să zicem** mai bine că **nu pricepem**, decât **să-i dăm** o esplicare falsă*" (Eminescu, F: 79).

În forme speciale, adresarea către cititor capătă aspectul unui **dialog interior conceput cu persoana a II-a singular**, care transformă cititorul în "personaj" al textului filozofic redactat de autor, după formula romanelor scrise la persoana a II-a singular:

> (1) "**Îţi** place **să-ţi închipui** vieţuitorul începător ca un fel de plasmă sau de meduză, mai întâi cu substanţa nervoasă difuză, apoi concentrată, apoi deplasându-se şi ea în direcţia deplasării, undeva spre prova vasului. (...) Şi astfel, pentru că se mişcă – ***îţi spui*** – făpturile organice îşi fac cu adevărat un cap, dar pentru că au un cap, de acum înainte ele vor şti să se mişte" (Noica, DTR: 65–66).
>
> (2) "Acum **poţi** reflecta realitatea. Exuberanţa posibilităţii acoperea prea des bogăţia realului. Acum **vrei să vezi** realitatea aşa cum este, în echilibrul ei. În realitatea împlinită, gândirii îi place să contemple o altă bogăţie decât cea zbuciumată, a posibilităţilor fără de număr. Este, de altfel, nu numai o maturitate a lucrurilor, dar şi una a cugetului să vadă câtă realitate se află în lucruri. **Îţi** plac chipurile de copii pentru că **te** fac **să visezi** la imaginile posibile ale omului viitor, dar **îţi** place mai ales portretul omului matur, pentru că are în el toată bogăţia chipului de om. **Te deprinzi** astfel **să deosebeşti**, printre lucruri, pe cele încărcate de realitate – şi ***te întrebi*** o clipă, ca om, dacă merită **să transformi** lumea, în loc **să contempli** împlinirile din ea" (Noica, DTR: 133).
>
> (3) "Ne aflăm în faţa a trei grupe de categorii distincte, cu pretenţia totuşi de a reprezenta, de fiecare dată, 'ideile cele mai generale' ale cugetului. (...)
>
> În faţa acestor trei grupe ***te întrebi***: dacă ele reprezintă ideile cele mai generale, cum se face că nu sunt aceleaşi? **Iar dacă spui**: sunt perspective subiective, atâta tot, atunci cum se explică obiectivitatea cu care s-au impus ele în istoria gândirii? Au ele cumva un sens mai adânc, poate chiar o solidaritate ascunsă?

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(...)

Rămâi o clipă **surprins să vezi**, în aceste ciudăţenii speculative ale gândirii, prefigurarea bine cunoscutelor noastre ştiinţe: fizică, chimie, botanică, zoologie, biologie, ştiinţele despre om. Dar aşa trebuia să fie, ***îţi spui***, dacă filozofia tradiţională n-a fost o absurditate şi cultura ştiinţifică de astăzi nu e un exces intelectualist. Gândirea omului nu putea să nu fie solidară, în adânc, cu ea însăşi; nu se putea ca ea să conceapă două mii de ani ceva şi să găsească dintr-o dată altceva. Este bine **să-ţi reaminteşti** lucrul acesta, spre a nu nesocoti prea mult trecutul uneori, spre a nu-l glorifica prea mult alteori, deplângând prezentul ca o rătăcire" (Noica, DTR: 5-6).

În acest caz, prin folosirea persoanei a II-a, se mimează, de fapt, un dialog al cititorului cu sine, reprodus de autor, dar, deşi cititorul nu mai este un interlocutor al celui care scrie textul, ci doar un personaj "dialogal" în discursul conceput de autor, prin valenţele de instaurare a unui raport direct între autor şi cititor, secvenţele citate se înscriu tot în categoria formelor de intersubiectivitate cu cititorul, realizate prin intermediul adresării directe.

2. Cele mai interesante forme de intersubiectivitate cu cititorul ca interlocutor sunt, totuşi, cele bazate pe **structurile organizate dialogic** în care **autorul imaginează răspunsuri** sau **întrebări ale cititorului**. Aceste structuri pot apărea fie ca un **pseudo-dialog între autor şi cititor** – care, în realitate, este doar o **expunere concepută dialogic** (1) – fie ca un **dialog propriu-zis** cu cititorul adus în text cu replică presupusă, aşa cum se întâmplă în cazul **prolepsei** retorice (2):

(1) "Relevarea personalităţii intelectuale e un punct esenţial pentru înţelegerea şi explicarea unui sistem filosofic. (...) Câte sisteme, tot atâtea soluţiuni.

[1]Pentru ce dar atâta certitudine în celelalte ştiinţe şi atâta incertitudine în filosofie? Pentru ce atâtea soluţiuni, şi într-o aşa de mare diversitate, când e vorba de filosofie? [întrebare] [2]Pentru

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

că, în deosebire de filosofie, toate ştiinţele exacte se ocupă numai de câte un obiect singuratic al manifestării fenomenelor în univers **[răspuns]**.

[1]Dar atunci, care e interesul doctrinei filosofice? Ce mai poate însemna filosofia pentru cercetările ştiinţifice?" (Maiorescu, PF: 178) **[expunere concepută dialogic]**

(2) "**[1]**Prin urmare, teoria cunoştinţei **ce poate să fie altceva, decât** o considerare a acestei realităţi care se cheamă cunoştinţă? **[întrebare]**

[2]*O să spuneţi desigur că* Teoria cunoştinţei definită ca o teorie a cunoştinţei este o tautologie **[replica presupusă a cititorului]**. **[1]Ei bine, nu este** şi iată de ce: ...**[răspunsul autorului]**" (N. Ionescu, TC: 29) **[prolepsă]**

Primul tip de structuri conţine, de fapt, o autoadresare în prezenţa cititorului – şi, deci, o pseudo-adresare – şi se prezintă ca o formă de dialog cu sine, care, pentru a dramatiza discursul, mimează confruntarea cu un interlocutor. Intersubiectivitatea se manifestă, aşadar, printr-o **expunere concepută în dialog**, într-o confruntare a autorului **cu sine**, cu scopul de a mima deliberarea împreună cu cititorul:

(1) "**[1]Aşadar, ce este adaptaţiunea?**

[2]Adaptaţiunea este modificarea echilibrului principal al undelor prin intrarea de forţe noi în acest echilibru sau ieşirea de forţe vechi din el. Această definiţiune este în armonie cu ideile expuse în acest studiu;" (Conta, TOU: 290)

(2) "Şi apoi, să ne închipuim că omul lui Pitagora ar fi *auzit*. **[1]Însemna aceasta o libertate în plus? [2]Nu**, era o sclavie în plus: văzul conspira cu auzul pentru a face pe om conştient de ordinea care-l înconjoară, adică de propriul său prizonierat" (Noica, DC: 11).

După cum se poate observa, în aceste exemple, nici unul dintre cele două seturi de replici nu poate fi atribuit cu certitudine

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

unui interlocutor adus în text, dar prezența structurii dialogice (**întrebare– răspuns**) permite încadrarea acestor tipuri de construcții în seria formelor de intersubiectivitate cu cititorul ca interlocutor, mai ales că, în anumite cazuri, textul cuprinde **întrebări adresate** în mod evident **cititorului,** la care **răspunde**, totuși, **autorul**:

(1) "**[1]**Mai e nevoie să lămurim de ce creștinismul, a cărui criză în fața evului modern am cercetat-o, se găsește-n criză și-n fața acestei întorsături a lucrurilor? **[2]*prea puțin*** **[răspunsul autorului în locul cititorului]**.

Și iată de ce: (...)" (Vulcănescu, CLM: 72).

(2) "Dumnezeu poate să fie conceput, fără să întâmpinăm vreo dificultate, 'unul' ca ființă și 'multiplu' ca mod de manifestare. **[1]E ceva nelogic într-o asemenea afirmație? [2]*Desigur că nu*** **[răspunsul autorului în locul cititorului]**" (Blaga, ED: 40).

(3) "Rămâne acuma să vorbim despre obiectul metafizicei:

[1]Există metafizica? [2]*Pân-acuma încă nu* **[răspunsul autorului în locul cititorului]**" (Eminescu, F: 61).

(4) "**[1]**Ce însemnează 'cogito' în înțelesul cartezian? Însemnează că fac o judecată? **[2]*Nu. Însemnează ceva mai mult*:** ... **[răspunsul autorului în locul cititorului]**" (N. Ionescu, TC: 55).

Faptul că întrebările sunt adresate cititorului este semnalat în primul rând de sensul general al secvenței, dar și de prezența unor verbe *dicendi* (sau prin extensie *dicendi*), utilizate la persoana I plural a conjunctivului: *să vorbim, să lămurim, să ne închipuim.*

În structurile și mai evident dialogizate, autorul poate imagina nu numai răspunsuri ale cititorului, ci și **întrebări pe care acesta le-ar putea formula**:

(1) "**[1]*Rămâne de lămurit o chestiune. Cum se face că*** ființele care locuiesc la cele două margini ce se ating ale regiunilor de mai sus

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

nu se întâlnesc prin migrațiune mai înainte de a se întâlni cu ființele compatriote din părțile îndepărtate ale regiunilor respective? ***Cum se face, în sfârșit, că*** locuitorii dimprejurul hotarului care desparte regiunile nu formează prin încrucișare o varietate de transziție sau intermediară înainte ca *speciile* din regiunile respective să se fi unificat și consolidat? **[interogații care pot fi atribuite cititorului]** **[2]Iată explicațiunea** (...) **[răspunsul autorului]**" (Conta, TOU: 362-363).

(2) "**[1]*Care poate fi poziția creștinului în fața unei atare lumi?* [întrebare care poate fi atribuită cititorului]** **[2]Aproape că nici nu mai trebuie să spun**.

Creștinul trebuie să se lepede de duhul ei și să mărturisească pretutindeni pentru așezarea ei la locul ei adevărat" (Vulcănescu, CLM: 78).

În astfel de cazuri, nu există mărci clare ale aducerii în text a unui interlocutor, dar întrebarea ar putea fi atribuită cititorului, pe baza unui raționament prin eliminare, permis de sensul textului: dacă răspunsul introdus prin "*iată explicațiunea*" nu poate fi decât al autorului, întrebarea corespunzătoare acestui răspuns nu poate fi decât a cititorului.

Există, însă, și situații în care întrebarea poate fi atribuită cititorului pe baza unor mărci clare furnizate de răspunsul autorului: "**[1]***Reproducerea este o stare sufletească care se deosebește cu ceva de percepție.* **[2]*Cu ce?* [întrebare care poate fi atribuită cititorului]** **[1]*Mă iertați că nu v-o pot spune, nu sunt psiholog, dar nici psihologii nu au spus-o până astăzi; nu au arătat deosebirea dintre percepție și reprezentare. Cu toate acestea se deosebește prin ceva*** **[răspunsul autorului]**." (N. Ionescu, TC: 105).

În acest caz, adresarea directă conținută de răspunsul autorului și prezența verbului *dicendi* ("***Mă iertați că nu v-o pot spune***"), marchează un raport dialogic explicit între persoana I singular și persoana a II-a plural, pe baza căruia interogația dintre

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

cele două afirmații ale autorului trebuie să fie atribuită cititorului.

Formula acestor structuri dialogice, care mimează confruntarea cu un interlocutor, poate fi **simplă**, atunci când ele conțin doar un set de replici ("**[1]***Cum se rezolvă antinomiile transinfinitului?* **[2]***Printr-o distincție de concepte; și anume printr-o distincție între conceptele: 'puterea' și 'suma' unei 'mulțimi'*" – Blaga, ED: 100; "**[1]***Ce-l face pe Cantor să presupună că solidaritatea 'puterii' și 'sumei' încetează în domeniul transinfinitului?* **[2]** *Înseși antinomiile transinfinitului*!" – Blaga, ED: 100), sau poate fi **complexă**, atunci când conțin două sau mai multe seturi de replici:

> (1) "**[A.1]Ce am eu din universul real? [A.2]**Stările de conștiință, cunoașterea acestui univers real. **[B.1]Ce am eu din acest al doilea *cogito* suprapus? [B.2]**Tot cunoștințe, valori" (N. Ionescu, TC: 56).
>
> (2) "**[A.1]**Ce se numește adevăr? **[A.2]**Ceea ce nu are nici o margine de posibil. 'Nu poate fi altfel'. Adevăr este imposibilitatea posibilității. **[B.1]**Deci e 'realitate'? **[B.2]**Nu, căci realitatea e încărcată de posibil (...). **[C.1]**E necesitate? **[C.2]**Nu, căci ea implică un interval și o *trecere* către, în acest interval: implică timp. Adevărul nu e nici trecere, nici trimitere. Este. E un așa este. E un cub care vine la locul său, într-un joc de copii. E aici, e acum și nu altfel. Adevărul e tocmai *hic et nunc*. E potrivirea în real, nu în eternitate. Sau e raportul (abstract) de potrivire (în concret)" (Noica, JI: 80).

În cazul structurii complexe, textul progresează prin interogații, construindu-se ca un dialog filozofic propriu-zis, unde fiecare afirmație se obține ca urmare a unei confruntări: "**[A.1]*Dar*** *ce este o asemenea conștiință unitară?* **[A.2]***Ea este, în fapt, unitate de conștiință.* **[B.1]*Și*** *unde e de căutat unitatea de conștiință?* **[B.2]***Fără îndoială că în așa numita filosofie a spiritului, în idealismul filosofic german, înțeles tocmai drept conștiință a acestei unități*" (Noica, DÎF: 36).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Se imită astfel structura demersului dialectic, specific dialogului socratic, şi de aceea, o astfel de construcţie este în general adecvată pentru expunerea raţionamentelor non-formale, în care e necesară stabilirea unui acord cu interlocutorul pentru fiecare afirmaţie a argumentaţiei: "*În limba română există un exemplu frumos de judecată impersonală, cel conţinut în zicala 'vremea vremuieşte'*. (...) **[A.1]***Ce înseamnă a vremui* (...)? **[A.2]***E vremea.* **[B.1]***Dar ce e vremea?* **[B.2]***Vremuire.*" (Noica, DÎF: 45-46); "*Dacă Teoria cunoştinţei nu poate să fie psihologie, sociologie sau biologie, dacă ea nu poate să fie logică, înseamnează că trebuie să fie ceva de sine stătător.* **[A.1]***Cum studiază propriu-zis psihologia faptele?* **[A.2]***Se uită la ele şi le descrie.* **[B.1]***Cum studiază logica faptele?* **[B.2]***Am lămurit acest lucru anul trecut: tot aşa, se uită la ele şi le descrie.* **[C.1]***Ce trebuie să facă Teoria cunoştinţei?* **[C.2]***Acelaşi lucru, foarte simplu: să se uite la faptele de cunoaştere din punctul ei de vedere şi să le descrie*" (N. Ionescu, TC: 42).

După cum se poate observa, în astfel de structuri, textul conţine o afirmaţie urmată de o argumentaţie dialogală, care imită confruntarea specifică dialogului socratic, şi, prin confruntarea creată în text, autorul simulează un dialog cu cititorul, lăsând astfel impresia că argumentaţia se construieşte pas cu pas în acord cu interlocutorul.

3. Intersubiectivitatea cu cititorul ca interlocutor poate apărea, însă, şi sub forma unui **dialog propriu-zis cu cititorul** (sau **auditoriul**), **adus în text cu replică presupusă,** aşa cum se întâmplă în cazul **prolepsei** retorice:

> "**[1]**Neexistând începuturi certe, nelovite de ecuaţia indeterminării, nu pot exista, deci, nici sisteme ori expuneri sistematice; prin urmare, suntem nevoiţi să socotim superflue toate sistemele de metafizică şi chiar sistemele de estetică, de pildă. Bazată pe iluzii, ecuaţia de indeterminare, în sens larg (spre deosebire de cea a lui Heisenberg),

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

le anulează în întregime. **[2]Dar *veți zice***, ecuația de indeterminare a lui Heisenberg n-a anulat fizica și, propriu-zis, există atâtea catedre de filosofie, estetică și psihologie, sociologie etc. care dovedesc viabilitatea acestor științe, chiar dacă sunt întemeiate pe iluzii **[replica presupusă a cititorului]**. **[1]Dar** tocmai acest caz al fizicii mi se pare semnificativ pentru știința universală și tocmai luminând această semnificație, vom putea regăsi drumul adevăratei științe **[răspunsul autorului]**" (Camil Petrescu, DS1: 62–63).

Aici replica cititorului poate fi ușor delimitată în text, dat fiind că, în principiu, este introdusă printr-un verb *dicendi* (ori prin extensie *dicendi*), mai ales atunci când e redată în stil direct. Chiar și atunci când structura dialogică este indirectă, construcția textului permite identificarea clară a replicii cititorului, astfel încât, întotdeauna rezultă un dialog cu două replici, construit sub forma **prolepsei**, prin care este redată obiecția cititorului: "***Cititorul va întreba**, nu fără mirare, la ce ne servește chestiunea astfel pusă, când de altă parte noi înșine suntem gata a recunoaște că ideea teorică e întrebuințată...**Răspunsul nostru e acesta**:...*" (Blaga, CL: 76–77).

Așadar, autorul poate dialoga cu cititorul în forme de dialog direct sau indirect, imaginându-și replica acestuia și redând-o ca atare, ca în exemplele de mai sus, sau evocând-o printr-o replică–ecou:

"**[1]**[Fratele fiului risipitor] trăise 'așa cum trebuie'. Viața sa se desfășura din ascultare în ascultare, iar în urma sa nu rămânea nimic de corectat. (...) Privirea îi era ațintită asupra unui adevăr-călăuză, care-l făcea să meargă fără abateri înainte. Există ca și un *somnambulism al principiului*, iar fratele fiului risipitor pare a trăi starea aceasta. De aceea mersul său era dinainte știut, viața sa dinainte trăită. În contemplația principiului, așa cum se găsește, fratele nu mai este deschis pentru acțiune.

[2]*Că există și în el conștiință etică?* [intervenția cititorului, evocată prin replică-ecou] [1]Dar el e *numai*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

conştiinţă etică. **Numai că** este una funcţionând în gol **[răspunsul autorului]**" (Noica, DÎF: 25).

Configuraţia acestui tip de dialog poate fi simplă, cu un singur schimb de replici, sau poate avea forme speciale, cu mai multe serii de replici dezvoltate într-un mini-dialog. Structura minimală conţine replica imaginată a cititorului – introdusă, de obicei, prin variante ale formulei "*veţi zice (că)*" – şi, de asemenea, conţine răspunsul autorului, semnalat uneori fie prin formule de tipul "*răspunsul nostru e acesta*", fie prin adverbe negative sau afirmative ("*Dar poziţia aceasta logică* ***o să spuneţi dv. că*** *poate să fie bună în altă parte, dar nu în Teoria cunoştinţei (...).* ***Da, este adevărat, dar*** ..." – N. Ionescu, TC: 60).

Atunci când prolepsa are mai multe serii de replici, aceasta poate fi reconstruită ca un mini-dialog între autor şi auditoriu:

(1) "**[A.1]**Eu lucrez cu geometria euclidiană. **[A.2]*Dv. ziceţi că*** aceasta este geometria care se aplică realităţii. **[B.1]Dar** toate geometriile se aplică realităţii. **Credeţi că** geometria bidimensională sau unidimensională nu se aplică realităţii? (...)

[B.2]*Dar ziceţi dv.*: "Geometria euclidiană este intuitivă, o înţelegem şi noi". **[C.1]O înţelegeţi** tot aşa de puţin cum le înţelegeţi şi pe celelalte." (N. Ionescu, TC: 44).

(2) "**[A.1]**De altfel, Kant este prototipul omului incult. **[A.2]**Desigur, ***vi se pare ciudat.*** **[B.1]Ei bine, ştiţi cum** făcea Kant geografie? Era profesor de geografie fizică şi nu văzuse în viaţa lui un munte! Făcea geografie, fapt constatat, după romanele de călătorie.

[B.2]*Desigur că veţi zice*: 'Ia uite cum se făcea ştiinţa pe vremea aceea!' **[C.1]Ei bine, domnilor**, se făcea cel puţin tot atât de bine ca şi acum" (N. Ionescu, TC: 27).

Formele accentuat intersubiective dau naştere unui dialog amplu, alcătuit dintr-o suită de schimburi de replici ("**[A.1]*Spui:***

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

cum poate Freud reduce totul la instinct sexual? **[A.2]*Dar*** *instinctul sexual e totul, e Erosul care singur dă ființei organice ieșirea din precaritatea mortalității, deci îi dă caracter de ființă. (În fond nu clasifica și Linné plantele după caracterele lor sexuale?).* **[B.1]–*Spui***: *cum poate Pavlov căuta totul în salivă?* **[B.2]*Dar*** *saliva e totul; e expresia Foamei, care singură scoate ființa organică din precaritatea dispariției individuale și îi dă caracter de ființă.* **[C.1]–*Spui***: *cum poate Heidegger reduce totul la Angst?* **[C.2]*Dar*** *îngrijorarea e totul; e expresia Fricii, care singură scoate ființa organică din izolarea individuației ei și o pune în contact cu 'Marele Tot', dându-i astfel, la orice nivel, caracter de ființă*" – Noica, JI: 30–31), iar în construcții speciale, prolepsa se combină cu concesia, dobândind un puternic profil retoric:

> "**[1]Că** omul modern a reușit în felul lui?
>
> **Că dominația lui** se-ntinde asupra aerului și pământului, și adâncului apelor? **Că ochiul lui**, ajutat de telescoape, numără miliarde de stele ale cerului atingându-le chiar cu cealaltă parte a bolții înstelate; **sau că**, artilerist al infinitului mic, desface stihiile și împlinește idealurile alchimiștilor căutători ai pietrei filosofale? **Că** spațiul dintre viu și mort se micșorează ne-ncetat, **că** iscodirile lui istețe lipesc nasuri, ochi, ficați, învie inimile care nu mai bat și prelungesc ani întregi funcționarea plămânilor paralizați, cu aparate? **[prolepsă: replica cititorului, evocată prin replică–ecou]**
>
> **Cine ar putea-o *tăgădui*? [timpul 1 al concesiei]**
>
> **[2]*Dar* că** prin aceasta omul și-a aflat un nou echilibru spiritual, o poziție armonică, un rost în univers, **cine ar putea *să o afirme*?** Răsunătoarelor lui triumfuri din afară, le răspund – cum am mai spus – amarele lui prăbușiri lăuntrice **[timpul al doilea al concesiei]**" (Vulcănescu, CLM: 60).

În astfel de situații, efectele dialogale ale prolepsei sunt accentuate și de diferite forme de paralelism sau de contrast, care devin mărci explicite ale confruntării. De pildă, în fragmentul

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

citat, replica atribuită auditoriului ("*Că omul modern a reuşit în felul lui?*") este amplu dezvoltată într-o suită de interogaţii, dispuse simetric, prin care se detaliază formularea iniţială, subliniind astfel natura adresată, dialogală, a construcţiei: "***Că dominaţia lui** se-ntinde asupra aerului şi pământului, şi adâncului apelor? **Că ochiul lui**, ajutat de telescoape, numără miliarde de stele ale cerului atingându-le chiar cu cealaltă parte a bolţii înstelate; **sau că**, artilerist al infinitului mic, desface stihiile şi împlineşte idealurile alchimiştilor căutători ai pietrei filosofale? **Că** spaţiul dintre viu şi mort se micşorează ne-ncetat, **că** iscodirile lui istețe lipesc nasuri, ochi, ficaţi, învie inimile care nu mai bat şi prelungesc ani întregi funcţionarea plămânilor paralizaţi, cu aparate?*". Acelaşi efect îl are şi realizarea antitetic-simetrică a propoziţiilor-nucleu, de care depind, din punct de vedere sintactic, cele două replici ale confruntării: "*Cine ar putea-o **tăgădui***?"/ "*cine ar putea să o **afirme***?".

După cum se poate observa şi din proveniența fragmentelor citate, prolepsa apare mai ales în genurile orale, cum sunt prelegerile sau discursurile publice, dar la fel de frecvent poate apărea şi în genul epistolar, a cărui structură este, şi ea, întotdeauna pseudo-adresată:

> "**[A.1]**La ***mărturisirea d-tale*** **că** nu *ştii* ce este logica **[replica interlocutorului, adusă în text prin prolepsă]**, **[A.2]*îţi*** **răspund** sincer că nu ştiu nici eu. **Deosebirea** este, numai, că **[B.1]** ***d-ta regreţi*** a nu fi citit destule tratate de logică **[replica interlocutorului, adusă în text prin prolepsă], în timp ce [B.2]eu** regret a nu fi găsit în ele lămuririle necesare pentru mine şi pentru ***d-ta***. Sperând **a-*ţi* arăta** cât de contradictorii sunt părerile logicienilor înşişi despre ceea ce face obiectul preocupării lor, **voi cita** două atitudini care prevalează încă, deşi prima este de acum trei veacuri" (Noica, SLH: 11).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

În dialogul epistolar, replica interlocutorului poate fi adusă în text într-o formă **indirectă**, ca în exemplul de mai sus, sau într-o formă **directă**, ca în exemplul care urmează:

> "[1]Am înțeles că facem dreptate individualului – ***constați d-ta*** – și până la urmă facem dreptate tot generalului, arătând că individualul este doar o împachetare de generaluri. Totul seamănă cu Revoluția franceză descrisă de Hegel: insul se luptă pentru drepturile *sale*, și triumfătoare iese voința generală, cu rigorile *ei*. Ce a câștigat individualul?
>
> **[2]Dar** în logică lucrurile se petrec ceva mai echitabil decât în istorie. În logică apare și un al treilea, care poate pune ordine între individual și general" (Noica, SLH: 63).

Forme de intersubiectivitate cu cititorul ca partener la realizarea textului

1. Un alt tip de intersubiectivitate cu cititorul îl constituie pseudo-cooptarea acestuia ca partener la elaborarea textului[1], realizată mai ales prin **forme ale comunicării retorice**, unde autorul pare că deliberează cu cei cărora li se adresează.

Mărcile acestor structuri sunt, în principiu, formele de persoana I plural ale conjunctivului ("***Să ne întoarcem*** *pentru câteva clipe înapoi până în acel mare ajun de eră creștină*" – Blaga, ED: 11) și, uneori, chiar interjecțiile cu o falsă valoare exhortativă ("*V-am vorbit de științele,* ***hai să le zicem****, descriptive*" – N. Ionescu, TC: 50),

[1] În principiu, cititorul trebuie considerat ca partener efectiv la elaborarea textului, dat fiind că, în spațiul limbii naturale, receptarea reprezintă un proces în care cititorul **inferează** sensul textului, reconstruind și completând **schematizarea** propusă de autor. Pentru argumente în sprijinul acestei idei și pentru sensul exact al conceptelor subliniate, cf. Grize, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

interjecții utilizate foarte frecvent în construcțiile de tipul **experimentului**. Această structură, prin care se imită experimentele de laborator ale științelor fizico-chimice, se constituie ca un echivalent al demonstrației și se realizează, de obicei, prin intermediul unor forme verbale exprimând pluralul participării:

> "**Să facem** însă **următorul experiment** intelectual: **să ne închipuim** un om cu trebuințele reduse cu desăvârșire la cele intelectuale: un fel de personificare a minți. Pentru un astfel de om, ideea, despre care **vorbim**, ar avea o funcțiune curat intelectuală și nu religioasă. Misterul realității trezește în unii setea de a cunoaște rațiunea din urmă a existenței. Cugetarea stabilește între faptele simțite relațiuni care prin cercetări continue și stăruitoare devin tot mai strânse. Logica creatoare umple golurile experienței cu termeni închipuiți, și în virtutea aceleiași logici care organizează astfel experiența, **trecem** dincolo de hotarele simțurilor prin procedeele speculative ale metafizicii. În cele din urmă **ancorăm** în ideea unei ființe absolute, care explică tot ce este în lume: natura cu fenomenele și legile ei, viața cu toate idealurile și durerile ei. Ideea divinității îndeplinește în cazul acesta o funcțiune logică" (Blaga, CC: 267).

2. Cel mai clar exemplu de intersubiectivitate cu cititorul în calitate de partener la elaborarea textului îl constituie, însă, expunerea sub formă de **interogație care presupune răspunsul interlocutorului**. În acest caz, interogațiile nu marchează atât un dialog cu cititorul, cât mai ales o tentativă de cooptare a acestuia în demersul dialectic al autorului, dat fiind că cititorul nu este chemat să răspundă la întrebări, ci să-și asume în mod egal cu autorul construcția demersului filozofic.

În formele cele mai slabe, textul conține o **autointerogație formulată cu persoana I plural**, în care este implicat și cititorul: "*Și atunci trebuie* ***să ne punem întrebarea****: până unde trebuie să meargă această ramificare a activității noastre?*" (N. Ionescu, TC: 34); "(...) ***veți înțelege*** *că trebuie numaidecât* ***să ne întrebăm****: în ce măsură cunoștința noastră reprezintă realitatea* (...). *Cu alte*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

cuvinte, este cunoştinţa noastră adevărată sau nu?" (N. Ionescu, TC: 34); "***Am văzut** aşadar, în această primă confruntare a filosofiei spiritului cu termenii unei filosofii a fiinţei, că aceştia se regăsesc din plin şi lămuritor în cea dintâi sub aspectul ei kantian. Filosofia spiritului, însă, abia începe de aci, de la tabla categoriilor, spre a fi în cele din urmă cu totul altceva decât începutul; spre a fi în speţă o dialectică. **Nu merită oare să încercăm** o confruntare a problematicii filosofiei fiinţei şi cu acest de-al doilea aspect al filosofiei spiritului?*" (Noica, DÎF: 65).

Spre deosebire de configuraţiile organizate dialogic, în care autorul imaginează răspunsuri sau întrebări ale cititorului, în acest caz, structura dialogică este implicită, pentru că aceasta conţine doar întrebarea la care cititorul este invitat să răspundă: "*Când se sfarmă ceea ce-i mare, ce se întâmplă cu ce-i mic?*" (Eminescu, F: 79). Acest tip de construcţie poate fi, totuşi, interpretat ca o formă de intersubiectivitate cu cititorul ca partener la realizarea textului, dat fiind că, prin formularea întrebării al cărei răspuns este lăsat deschis, autorul încearcă, de fapt, să-l coopteze pe cititor în construirea demersului filozofic.

Interogaţia care solicită răspunsul cititorului poate fi **deschisă**, ca în exemplul de mai sus, unde formularea replici nu este indusă de datele conţinute de întrebare, sau poate fi o interogaţie **dialectică**, cu două alternative, dintre care cititorul trebuie să aleagă una, la fel ca într-un dialog socratic: "*Este eul o simplă contingenţă, **sau** intră în însăşi natura faptului?*" (Rădulescu-Motru, TD: 15); "*Ce face – în termenii noştri – filosofia: vorbeşte despre devenirea întru fiinţă, **sau** aduce ea însăşi devenire întru fiinţă?*" (Noica, DÎF: 130); "*Ce este atunci omul: fiinţă care crede? **sau** fiinţă înzestrată cu raţiune?*" (Noica, DÎF: 148); "*Ce-i mai mult creatorul **sau** creaţiunea?*" (Eminescu, F: 91); "*Să fii o dată **sau** să fii de mai multe ori? Ceea ce este astăzi să nu mai fie niciodată, **sau** să*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

fie încă o dată, încă de două ori? Ziua de azi şi cu ziua de mâine să fie ceva şi altceva, ***sau*** *să fie unu şi unu, unu plus unu? Vreau să întreb: să fii în istorie* ***sau*** *să fii în adevăr?*" (Noica, MB: 29).

Cititorul este invitat, însă, în mod real, să participe la construirea textului, în cazul **interogației retorice**, care presupune un gen de dialog implicit, unde cititorul completează răspunsul: *"Din ochiul meu iese o lacrimă de otravă, din a lui una de nectar,* ***oare nu e tot lacrimă****?*" (Eminescu, F: 79); "*Există limitații ce limitează şi limitații ce nu limitează. Mai mult, aceleaşi lucruri, stări sau procese pot fi înțelese ca limitații ce limitează, alteori ca limitații ce nu limitează.* ***A gândi nu este oare tocmai a vedea sau a încerca să vezi în lucruri limitațiile ce nu limitează? A ridica lucrurile de la ce sunt la generalitatea legii de care țin, adică a le pune în nelimitatul ordinii?*** *Atunci, limitația ce nu limitează reprezintă mai mult decât o idee între idei, este viața adevărului însuşi, aşadar ideea ideilor*" (Noica, DTR: 109).

De altfel, în textul filozofic, interogația retorică exprimă, de cele mai multe ori, deliberarea împreună cu interlocutorul, aşa cum se poate vedea din această suită de interogații cu răspuns indus, adresate cititorului:

> "De obicei, istoria e făcută pentru a salva trecutul, nu pentru a-l compromite. **Nu procedează în orice caz aşa istoricul ştiințelor?** (...)
>
> **Dar** istoria ştiințelor, privită ca o succesiune de aproximații ale adevărului, nu este, poate, expresia cea mai fericită a trecutului. **Şi este ea cea mai instructivă?** S-ar putea concepe, de pildă, o istorie a cerului plină de tâlc, istorie care, în loc să deformeze concepțiile trecutului înspre adevăr, să pună accentul pe eroare. **Căci nu are şi eroarea un sens? Ba**, deseori, are atât de mult sens încât ea devine obligatorie (...) Eroarea, sau ceea ce se numeşte eroare, convine adesea mai bine decât ceea ce se numeşte adevăr. **Nu ar fi de folos atunci s-o punem în lumină pe cea dintâi?**" (Noica, DC: 7-8).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Valențele dialogale ale acestui procedeu sunt date tocmai de faptul că interogația retorică reprezintă o întrebare cu răspuns indus, pe care trebuie să-l formuleze cititorul: "*Nicăieri nu înfloreşte atât de năpăditor diletantismul ca în conlucrarea filosofiei şi ştiinţelor speciale.* ***Câți sunt acei care pot stăpâni deopotrivă de competent rezultatele ştiinţelor speciale şi învățămintele filosofiei?***" (Florian, FG: 27). Autorul configurează, în general, o întrebare **închisă**, al cărei răspuns nu poate fi decât **negativ** ("*Sunt mulți orbi, dar* ***câți dintre ei au orbit de lumină?***" – Blaga, PT: 19; "*Nu-ți îmbogățeşti sufletul cu adevăruri mărunte:* ***cine şi-ar face avere adunând praful de aur împrăştiat pe pământ?***" – Blaga, PT: 19) sau formulează o întrebare al cărei răspuns nu poate fi decât **pozitiv** ("***Nu constituie oare acest triumf al dogmatizării asupra nondogmatizării cea mai bună dovadă că*** *dogmatizarea răspundea unor adânci necesități spirituale ale epocii?*" – Blaga, ED: 29). În cele din urmă, cititorul este chemat să-şi asume acest răspuns, fără de care textul nu e complet:

> "Fiecare popor, fiecare suflet popular se poate caracteriza printr-un anumit dozaj al acestor ispite, care reproduce în arhitectura lui lăuntrică interpenetrațiunea în actualitatea sufletească a vicisitudinilor istorice prin care a trecut poporul respectiv.
>
> **Cine ar putea contesta existența** în sufletul românesc, de pildă, a unei ispite franceze, adică tendința românului desțărănit de a se integra într-un orizont mai subțire, mai cioplit, pe care pare a i-l înfățişa lumea şi societatea franceză?!
>
> (...)
>
> **Şi tot aşa, cine ar putea contesta existența** unei ispite bizantine în strădania voievozilor încă din perioada marilor înjghebări statale?
>
> **Care român** care-şi lasă sufletul în voie nu se simte robit de existența multiplicată şi fastuoasă a podoabei Imperiului de Răsărit?
>
> **Şi care** din oamenii zidurilor de var alb şi acoperişurilor de şindrilă, trase în unghiuri drepte şi în linii precis conturate, nu simte vraja cupolei ori intimitatea tainică a naosului bisericesc?

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Ori, care spirit românesc **ar putea tăgădui** ispita romană? **Care român** nu s-a străduit să organizeze ceva, să întocmească, să aşeze, **care român**, atras de vraja nemărturisită a orizonturilor slave, nu s-a simţit luat de chică de mâna puternică a Minervei romane, care l-a adus la realitate, de multe ori cu preţul sterilizării avânturilor sale?" (Vulcănescu, ID: 44).

Răspunsul implicit al cititorului devine obligatoriu pentru realizarea efectelor figurii, câtă vreme valenţa argumentativă a procedeului vine tocmai din asumarea de către cititor a răspunsului indus de autor.

3. Într-un mod mult mai puţin vizibil, intersubiectivitatea cu cititorul în calitate de partener la elaborarea textului se poate realiza şi prin forme ale **semnificării implicite**, mai ales în genurile în care demersul cognitiv nu este întotdeauna complet în text. În genuri precum jurnalul sau fragmentul filozofic, autorul ajunge, de obicei, direct la momentul semnificării sau pune doar problema unei noi semnificări, lăsată eventual în sarcina cititorului. Semnificaţia este, în acest caz, doar sugerată, urmând ca cititorul să completeze textul, şi de aceea, în astfel de situaţii, se poate vorbi de o cooptare implicită a cititorului la elaborarea discursului.

Un exemplu în acest sens îl constituie **analogia implicită**, cu termen comparat **absent**, prezentă mai ales în aforisme. În structura de acest tip, textul conţine doar **sfera comparantului**, în general **concretă**, care implică, totuşi, un comparat **abstract** absent. Acesta rămâne, însă, doar virtual şi trebuie **reconstruit prin interpretare**, după indiciile oferite de discurs: "*Un copil voia să scoată **peştele** din apă, să nu se înece!*" (Blaga, PT:11); "*Când cauţi **comori**, nu sapi în nori, ci în pământ*" (Blaga, PT: 11); "*Nu se revarsă toate **râurile** în mare. Unele se pierd cu totul în nisipul pustiurilor*" (Blaga, PT:12); "***Soarele** are o lumină mult prea bogată*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

*decât să poată produce 'efecte de lumină'. **Luna**, însă, cu lumina ei mai săracă, dă cele mai frumoase 'efecte'*" (Blaga, PT: 14); "***Aburii** ce se ridică dintr-o baltă murdară sunt tot aşa de curaţi ca şi aburii ce se înalţă din cel mai limpede râu*" (Blaga, PT: 15); "*O minune: puterea aşa de fragedă a **mugurului** proaspăt învinge şi sparge scoarţa cea mai tare şi mai dură a unui arbore*" (Blaga, PT:15); "*După ce apune **soarele**, orice **licurici** crede că el (s.a.) îi e locţiitorul...*" (Blaga, PT: 16).

Textul capătă astfel structura unei ghicitori, unde întotdeauna este necesară o continuare: ***la fel şi...***, lăsată în seama cititorului, care urmează să o construiască pornind de la datele oferite de autor. Interpretarea rămâne însă deschisă, fiecare cititor având o libertate destul de mare în a presupune termenul comparat absent: "*Şi **stelele** cad? Nu-i adevărat: nici o stea care cade nu e dintre acelea care strălucesc şi s-au văzut vreodată pe bolta cerească*" (Blaga, PT: 17); "*Dacă în unele locuri răsare **soarele** mai curând, aceasta nu înseamnă că acolo durează **ziua** mai mult decât în alte părţi*" (Blaga, PT: 17); "***Florile** de acelaşi soi înfloresc multe deodată pe câmp: ca astăzi nu e nici una şi dimineaţa câmpul e plin. Ar fi caraghios să presupunem că această înflorire se produce prin contaminare sau imitare, de la floare la floare*" (Blaga, PT: 17); "***Soarele** nu-şi ascunde petele cu **minciuni**, ci cu un prisos de lumină*" (Blaga, PT: 18); "*Când eşti pe pământ, poţi după voie să stai pe loc sau să înaintezi, când **zbori** însă, nu poţi decât să înaintezi*" (Blaga, PT: 19); "*Putem reînnoi cu desăvârşire temelia unei **case**, fără să modificăm câtuşi de puţin zidirea*" (Blaga, PT: 19).

În principiu, în cazul analogiei implicite, textul nu conţine mărci formale sau semantice care să indice în mod direct faptul că enunţul este **eliptic**, deşi, uneori pot apărea **semnale clare** pentru a sugera interpretarea concretului în termenii abstractului:

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

"***Filosofia iederii**: 'Numai târându-te te poți înălța!*" (Blaga, PT:16). În acest caz, sintagma "*filosofia iederii*" semnalează cititorului faptul că enunțul are două planuri, unul concret și unul abstract – indus de cel concret –, chiar dacă în structura lui de suprafață nu apare decât planul concret.

Analogia implicită are, de obicei, o structură de dimensiuni reduse, dar se poate realiza și în construcții mai ample, atunci când se prezintă sub forma **povestirii cu tâlc** (1) sau când dobândește configurația **metaforei filate** (2). În aceste cazuri, analogia dezvoltă, în general, grefe și inducții metaforice, care dau naștere unei rețele figurative complexe:

(1) "un **gospodar** își vântura **grâul** de **pleavă**. În vreme ce **grăunțele** îi cădeau la picioare, pleava zbura în vânt. Și **pleava** batjocorea **grăunțele** ce cădeau: 'Ce inerție în voi, ce lipsă de entuziasm! Pe voi vă cheamă pământul, noi zburăm!'" (Blaga, PT: 16) **[povestire cu tâlc, a cărei semnificație trebuie reconstruită prin interpretare]**

(2) "Acum aștept să cadă peste lucruri **noaptea** **[metafora-nucleu]**. A fost o **zi** **[grefă metaforică]** atât de ***luminoasă*** **[inducție metaforică]** și vedeam **[îmbinarea sferei comparatului cu cea a comparantului]** tot îngrozitor de bine, așa că n-am mai înțeles nimic **[sfera comparatului]**.

Prea multe sunt **culorile** **[grefă metaforică]**. Incalculabile, **formele** **[grefă metaforică]**. Monstruos, respingător, păianjenul cu atâtea picioare – Pământul.

Aștept **noaptea**. Ea vine încet, cu '**liniștea ei științifică**' **[îmbinarea sferei comparatului cu cea a comparantului]**, peste lucruri. Șterge **culorile**, reduce **formele**, păstrează doar raporturile **[sfera comparatului]** mari, adevărurile **[sfera comparatului]** de contur ale realității.

Noapte atoatesimplificatoare!... Acum pot să înțeleg **[sfera comparatului]**. Acum **văd**, pentru că e **întuneric** **[grefă**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

metaforică]. Urmăresc contururi, sfârșesc conturul formelor abia schițate, operez în spațiul omogen și aproape negru, rotunjesc solidele prea ascuțite; **știu, încep să știu, vag, șters, estompat** **[îmbinarea sferei comparatului cu cea a comparantului]**, atâta cât îmi trebuie. Simțurile se eliberează de obsesii, nici o culoare nu mai e insistentă, nici un țipăt prea asurzitor. Spiritul e liber și dialectica lui poate începe" (Noica, MB: 35) **[metaforă filată, al cărei sens trebuie reconstruit prin interpretare]**

Valențele dialogale ale acestor structuri vin din faptul că enunțurile sunt **ambigue**, ca în cazul metaforei implicite, dat fiind că relația dintre termenul comparat și cel comparant nu este **univocă**. Termenul comparat se reconstruiește prin interpretare, care rămâne deschisă[2], și de aceea, receptorul devine partener al autorului la realizarea textului.

Cazul analogiei implicite nu este singular și se poate spune că **figurile semantice** în general pot fi interpretate ca **forme de intersubiectivitate cu cititorul**, datorită valențelor de explicare ale acestora și mai ales datorită naturii dialogale a figurii.

Teoriile asupra metaforei – și asupra figurii semantice în general – precizează că figura semantică se **construiește împreună cu cititorul** și însăși existența ei depinde de faptul dacă cititorul o

[2] Cazul analogiei implicite este similar cu cel al metaforei, având în vedere că aceasta din urmă poate fi interpretată ca o analogie **condensată**, în care se omite exprimarea anumitor termeni. Astfel, metafora este rezultatul fuziunii unui element al forei cu un element al temei, A și C, lăsând **neexprimați** termenii inferiori, B și D, care **nu trebuie subînțeleși**, dat fiind că metafora creează o expresie care își ajunge sieși. La analiză, însă, termenii pot fi **presupuși** în diferite variante, pentru că analogia **sugerează dezvoltări variate** și numai contextul poate determina o **alegere (făcută de cititor)** care rămâne totuși **ambiguă** și **non-necesară** (Perelman, Olbrechts-Tyteca, 1958). De aceea, figurile care se prezintă ca o analogie comprimată constituie forme de semnificare **implicită**, deci forme de dialog între autor și receptor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

acceptă sau nu. Este recunoscut astfel rolul cititorului în funcționarea mecanismului figurii[3] și e pusă în evidență natura dialogală a acesteia. În opinia lui M. Le Guern, de exemplu, realizarea unei metafore presupune **două momente** la fel de importante: pe de o parte, **producerea metaforei**, prin abstragere semică, iar pe de altă parte, **interpretarea** acesteia de către cititor[4], care este invitat "să selecționeze dintre elementele de semnificație constituind lexemul pe cele care sunt compatibile cu contextul" (Le Guern, 1973: 16) și să reconstruiască un "raționament prin analogie ce rămâne **implicit**, dar necesar **interpretării** enunțului" (idem: 45).

Astfel, în anumite cazuri, mai ales în aforisme și cu precădere la anumiți autori, poate fi menționată ca formă de intersubiectivitate cu cititorul ca partener la realizarea textului și utilizarea metaforei

---

[3] Ricoeur, 1984, insistă asupra acestei idei, susținând că "Trebuie să adoptăm punctul de vedere al auditoriului sau al cititorului, și să tratăm **noutatea unei semnificații emergente** ca pe o **operă instantanee a cititorului**", pentru a ne elibera de teoria substituirii (158). Rolul cititorului în funcționarea mecanismului figurii este subliniat și de lucrările lui **J. Cohen** (în teoria reducerii de deviație, Cohen, 1966), precum și de cele ale lui **M. Beardsley** (în teoria logicii explicării, Beardsley, 1958). Pentru **J. Cohen**, de exemplu, metafora nu este deviația însăși, ci **reducerea de deviație**, adică procedeul prin care **locutorul** elimină deviația, schimbând sensul unuia dintre cuvinte. Odată deviația instaurată, **schimbarea de sens** a cuvintelor devine riposta discursului în fața nonpertinenței semantice, iar această schimbare de sens (reinstaurarea pertinenței semantice) cade întotdeauna în **sarcina cititorului**.

[4] Aceeași opinie este împărtășită și de Grupul μ, 1970/1974, care consideră că "Din punct de vedere formal, metafora e o sintagmă în care apar contradictoriu identitatea a doi semnificanți și non-identitatea a doi semnificați corespunzători", iar această **sfidare a rațiunii (lingvistice) provoacă** întotdeauna la **cititor** un **demers de reducere** prin care va căuta să valideze identitatea" (155–156, cf. și 141). Textul conține, astfel, un raționament ascuns, a cărui reconstruire îi revine receptorului, în **procesul de interpretare** (cf. și Hester, 1967).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

în definițiile **implicite**, unde cititorul trebuie să compună definiția amplificând metafora: "*Lumea-i* ***umbra unui nor*** *şi* ***visul unui dormind***" (Eminescu, F: 75); "*În fiecare om Universul s-opinteşte. Omul e o întrebare? fiecare om* ***e o întrebare*** *pusă din nou spiritului Universului*" (Eminescu, F: 76); "*Ce-i adevărul?* ***Stafia minciunosului ieri*** *în lumina* ***zburândului azi?***" (Eminescu, F: 85). După cum se poate observa, aceste structuri conțin doar sugestia unei definiții, pe care trebuie s-o formuleze, însă, cititorul, reconstruind mecanismul analogic de la baza metaforei.

Forme de intersubiectivitate cu cititorul ca destinatar explicit al textului

1. Spațiul limbajului natural nu oferă criterii indiscutabile pentru a hotărî pertinența logică a enunțurilor şi de aceea, în textul filozofic, cunoaşterea nu poate fi validată decât de receptor (cf. Granger, 1988). Ca urmare, modul de expunere a semnificării trebuie să țină seama de acesta şi astfel, **metadiscursul autorului** se transformă, întotdeauna, într-un **dialog** constant **cu cititorul asupra structurii textului**: "***Cu aceasta nu s-a epuizat însă analiza*** *antinomiei dogmatice.*" (Blaga, ED: 46); "***Am stabilit*** *deci îndreptățirea formulării chestiunii, înțelesul ei şi sensul în care ne-o putem pune.* ***Să trecem acum la conținut***" (Vulcănescu, DRE: 100); "***Nu este locul unei discuții mai largi****, pe care am făcut-o în altă parte* (...). ***Ne mulțumim să observăm din nou că***..." (Florian, FG: 42); "*Cititorul va găsi aci* ***discuția marilor probleme ridicate de filosoful Immanuel Kant***..." (Rădulescu-Motru, EMFK: 389).

Metadiscursul autorului explică, în general, pas cu pas structura textului şi fiecare etapă a semnificării, putând apărea fie ca **anticipare** ("***Vom arăta*** *în studiul de față că o idee, deşi se*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

naşte dintr-o anumită atitudine, poate fi adusă în corespondenţă cu oricare alta şi că prin faptul acesta fundamental şi ireductibil al vieţii spirituale se lămuresc multe probleme, care îşi căutau dezlegarea aiurea" – Blaga, CC: 266-267), fie ca **rezumat** ("***Revăd tot Jurnalul. Ce închide el, în fond? numai două lucruri**, două mituri proprii: mitul Şcolii şi mitul Fratelui. Şi poate că nu sunt nici măcar două, ci e unul singur. Căci sunt eu însumi Fratele, care caută, prin Şcoală, împăcarea cu lumea: cu fiii ce vin, cu fiii ce pleacă în lume...*" – Noica, JF: 124), deşi, de cele mai multe ori, se constituie ca **pauză explicativă asupra structurii textului**: "*Ceva analog se va întâmpla mai târziu cu învăţătura lui Arie, când dogmaticul a dat a doua mare luptă decisivă împotriva logicului. **Dar până la erezia lui Arie trebuie să ne mai oprim şi asupra** unei alte etape a doctrinei creştine*" (Blaga, ED: 29).

2. Explicitarea semnificării se poate face, însă, şi cu ajutorul unei **sintaxe retorice**, dialogale, precum şi prin intermediul **figurilor semantice**, care sunt folosite pentru a induce acceptarea semnificării propuse, atunci când autorul doreşte să sprijine efortul raţional al cititorului printr-o imagine intuitivă (R. Daumal, apud Vianu, 1971: 63-64). În acelaşi timp, figurile semantice au un rol important şi în procesul de constituire a semnificării, atunci când autorul se referă la obiecte ireductibile la datele raţiunii, întotdeauna, însă, acestea marchează un raport **intersubiectiv cu cititorul**.

Cele mai utilizate procedee în acest sens sunt **comparaţia** şi **analogia**, datorită valenţelor lor persuasive, explicative şi plasticizante.

În principiu, **comparaţia** funcţionează în textul filozofic ca un procedeu de aproximare a necunoscutului prin cunoscut, care uşurează înţelegerea cititorului, şi are un rol preponderent explicativ. De aceea, primul termen al structurii este, de obicei,

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

circumscris vocabularului filozofic, iar cel de-al doilea aparține, în general, sferei locurilor comune: "**[1]***Ideile științifice sunt* ***ca*** **[2]*soneriile** puse să se agite în vid sub clopotul de sticlă:* ***ochiul minții*** *le înregistrează modul de funcționare, dar* ***urechea sufletului*** *nu le aude* **[detalierea elementului comun]**" (Blaga, CT: 13). După cum se poate vedea și în acest exemplu, comparația este, de obicei, **explicată**, cuprinzând o detaliere a elementului comun în baza căruia se face apropierea între cei doi termeni, deși se pot întâlni și structuri comparative **neextinse**, care conțin doar elementele minimale ale unei comparații, cei doi termeni puși în relație și adverbul de mod specific acestei structuri. În acest caz, termenul comparativ este, de obicei, multiplu, suplinind astfel valențele accentuat explicative ale comparației dezvoltate: "**[1]***Cultura* ***ca*** **[2.a]*însușire*, [2.b]*asimilare*, [2.c]*hrană*. [1]*Cultura* *ca* [2.d]*tăcere***" (Noica, JI: 17).

Când este cazul, comparantul apare explicat în detaliu, lăsând să se vadă **analogia** de la baza comparației: "*Se spune că* ***păsări călătoare**, care trec noaptea în cârduri, peste* ***orașe**, **se zăpăcesc** de* ***lumina** ce-o împrăștie acestea în întuneric și până în zori tot dau ocol orașului, neștiind încotro* **[explicarea elementului comun]**: **[1]***instinctele noastre mari și mici* ***sunt*** ***ca*** **[2]*aceste păsări***: **[3]*lumina conștiinței** le dezorientează* **[elementul comun]**" (Blaga, PT: 13).

Prin comparație poate fi precizat un termen al unei structuri nominale, un **substantiv** (ca în cazurile de mai sus) sau un **determinant al substantivului** ("*Există* **[1]***ascunsuri ale sufletului* **u ș o a r e** ***ca*** **[2]*umbrele**: ele dispar de îndată ce încerci să le luminezi...*" – Blaga, PT: 9), sau poate fi explicat un element al unei structuri verbale, un **verb** ("*De câte ori* **[1]***o putere nouă* *țâșnește în noi ni* **s e t u l b u r ă** *sufletul* ***ca*** **[2]*apa unei fântâni în care s-a desfundat un izvor nou***..." – Blaga, PT: 10) sau un **determinant al verbului** ("*În istorie,* **[1]** *puterile irezistibile*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

lucrează în a s c u n s ca* [2]*vulcanii de pe fundul mării" – Blaga, PT: 19).

La rândul său, comparantul poate fi un cuvânt ori o imagine, ca în exemplele anterioare, sau chiar o anecdotă introdusă printr-un verb cu sens comparativ, iar în acest caz, comparantul se constituie ca o narațiune cu sens fix, ale cărei semnificații sunt exploatate prin transpunerea lor în domeniul filozofiei:

> "Faptul că datele actuale ale științelor noologice sunt amorfe arată insuficiența punctului arhimedic oferit de Descartes. Desigur, **[1]**soluția era **frumoasă**, dar **nu și reală** **[elementul comun]**. Ea ***amintea* [2]o anecdotă**, care suna cam așa: – Olive, am să-ți povestesc ceva formidabil, ascultă numai să vezi! O buiabesă strașnică, un chateaubriand în sânge, fructe la discreție, cafea și o sticlă de Medoc superior. Totul pentru doi franci. – Unde? Marius, hai repede. – **Nu e nicăieri**, Olive, **dar nu-i așa că e frumos**? – Ah!" (Camil Petrescu, DS1: 89-90).

Atunci când intenția autorului devine accentuat persuasivă, comparația poate apărea și cu structura **metaforei** explicite, cu **elementele înlănțuite paratactic**: "**[1]***Spirite neliniștite și foarte impulsive fac adesea impresia unei soliditați, unei liniști și stăpâniri de sine uimitoare:* **[2]*havuzuri*** *care privite mai de departe apar ca niște* ***coloane solide, de marmură***" (Blaga, PT: 20). De altfel, în limbajul filozofic, **metafora** are, în principiu, același rol în **definire** și **explicare** ca și comparația, și de aceea, structurile lor tind să se asemene. Ca urmare, relația dintre elementele metaforei este întotdeauna clară și deseori textul conține indicii explicative, chiar și în structurile aforistice: "***Un lucru îl putem vedea clar și plastic numai dacă are umbre și penumbre* [indicii explicative]**: *moartea este umbra,* ***care dă plasticitate vieții***" (Blaga, PT: 17).

În funcție de natura transferului semantic dintre cei doi termeni, metaforele utilizate în textul filozofic pot fi clasificate în două categorii fundamentale (cf. Marga, 1992: 69–74): metafore

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

structurale, care prezintă un concept în termenii altei serii de concepte ("'**[1]***Metafizica*' *... cel mai nobil* **[2]*risc*** *al spiritului uman*" – Blaga, CT: 5; "**[1]***Contradicția nu e decât* **[2]*simptomul*** *iluziei*" – Blaga, ED: 64), și metafore **ontologice**, care determină un concept cu ajutorul obiectelor fizice sau persoanelor ("**[1]***Dao,* **[2]*prundul*** *transcendent al fenomenalității*" – Blaga, ED: 78).

Atunci când se substituie unei forme de definiție, metaforele au fie o **structură predicativă** simplă ("***Brahman e vasul*** *existențial golit de orice conținut*" – Blaga, ED: 75) sau cu element metaforizant multiplu ("*Experiența* ***e pentru el*** [omul de știință]*:* ***temelie, clădire, acoperiș****, dar și* ***ogradă*** *din ce în ce mai largă*" – Blaga, CT: 6), fie o **structură substantivală** în genitiv ("*concretul, care nu intră prin* ***strunga*** *îngustă a* ***logicii*** **[metaforă substantival-genitivală]**" – Blaga, ED: 61) sau în acuzativ ("*dogme* ***cu trupul*** *alcătuit din elemente conceptuale sau mitice* **[metaforă substantivală cu determinant în acuzativ cu prepoziție]**" – Blaga, ED: 55).

Metafora se poate limita la dimensiunile unei sintagme, mai ales în cazurile în care funcționează ca o simplă etichetă, așa cum se vede și din exemplele anterioare, sau se poate extinde într-un **enunț metaforic** de diferite dimensiuni, prin dezvoltarea unor **grefe** și **inducții** metaforice:

> (1) "**[1]**Credințele noastre tari, intime, **sunt un fel de [2]*cristale*** **[metafora-nucleu]**, care cresc într-o **soluție [grefă metaforică]** **saturată [inducție metaforică]** de **'logică'[grefă]**, de **'argumente'[grefă]** ...Nu-i de mirare deci: cu cât cristalele se dezvoltă mai tare, cu atât se împuținează 'soluția', 'logica', cu atât căutăm mai zadarnic 'argumentele'" (Blaga, PT: 12).
>
> (2) "**[1]**Natura **e [2]o carte divină [metafora-nucleu]**: pentru a **citi [inducție metaforică]** în ea nu trebuie **erudiție[grefă metaforică]**, ci atenție. **Literele** ei sunt **intelecțiuni** învăluite în fenomene, în agitație, în zbucium. E de ajuns să facem tăcere în noi, să

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

suprimăm toate modificările principiului mental, pentru ca şi zbuciumul Naturii să se potolească şi pe faţa ei de cristal, care în realitate e un fund ce se ridică la suprafaţă şi devine oglindă, să se producă *emergenţa* **literelor divine** latente în ea. Şi probabil că fiecare **literă** se leagă cu un fir de aur de o stea. Dacă în noi se realizează ceva din impasibilitatea divină, asemenea bolţii cereşti, **lectura** se face fără nici o sforţare, aproape fără intenţii, gândindu-ne la altceva, prin simpla reînsumare a **literelor** în patria lor de origine. E uşor de înţeles că interpretată în acest fel, **lectura Cărţii Naturii** e o răscumpărare, o reintegrare în habitatul lor definitiv a **lucrurilor citite**. Dacă **lectura** se face prin noi, oamenii, **scrierea [lanţ de grefe metaforice]** nu s-a făcut oare tot prin fiinţe comisionate pentru asta? Propriu-zis orice gest, vorbă, acţiune, patimă a noastră, **scriu [inducţie metaforică]** în cartea Naturii. Dar atunci **literele, cuvintele, frazele [serie de grefe metaforice]**, sunt trimise într-un spăimântător exil, devin scântei prizoniere în *Keliphot*-uri, în carapace impermeabile, în măsura împietririi noastre. Şi ce imensă responsabilitate!" (V. Lovinescu, JA: 93–94).

Cel mai folosit procedeu este însă **analogia**, pe de o parte, pentru că LF explică semnificarea, metafora, şi deci tinde să facă evidente relaţiile care stau la baza transferurilor metaforice, iar pe de altă parte pentru că analogia, presupunând în forma sa tipică o alăturare a patru termeni şi a relaţiilor dintre ei, permite o comparare extinsă, sistematică a celor două domenii apropiate: "*Ştiinţa, **în comparaţie cu** metafizica **e**, prin natura ei şi prin spaţiul în care se mişcă, **tot aşa de izolată** ca orice prilej de risc **ca*** **viaţa unui citadin** *în securitatea tihnită a unui oraş de mare civilizaţie, **faţă de*** **viaţa unui cavaler medieval** *cu rosturile clădite în întregime pe primejdie şi aventură...*" (Blaga, CT: 5-6)

Analogia poate avea structura ei canonică, ***A este faţă de B ceea ce este C faţă de D*** ("*O bună comparaţie: torpoarea morală resimţită de aspiranţii la realizare, din când în când, **este faţă de** suferinţa acută **ceea ce este*** **regimul celular** ***faţă de*** **munca forţată**. *Inerţia, chiar tenebrele mintale, dezvoltă – mai bine decât suferinţa*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

şi mânia – răbdarea, îndurarea pasivă, credința, devoțiunea" – V. Lovinescu, JA: 291) sau o structură derivată ori eliptică. În structurile **derivate**, deşi nu se recunoaşte structura canonică, aceasta poate fi reconstruită, având în vedere că sunt prezente în text toate elementele constitutive ale analogiei – **planul comparantului, planul comparatului** şi **elementul de legătură**:

(1) "**În piramidele egiptene** s-au descoperit, după veacuri, **urmele de nisip** lăsate de cei din urmă lucrători**[planul comparantului]**: ***astfel de*[elementul de legătură]** 'urme de nisip' se păstrează uneori şi în noi din epoci arhaice**[planul comparatului]**" (Blaga, PT: 12).

(2) "**În gheața unui râu** se pot observa **urmele valurilor vii şi mişcătoare[planul comparantului]**. ***Aşa*[elementul de legătură]** mai întrezărim urmele vii ale credinței în dogmele moarte**[planul comparatului]**" (Blaga, PT: 13).

(3) "Privesc cum **o plantă se-ntinde din întunericul unei pivnițe spre lumină**. Fiecare fibră i se îndoaie spre razele de soare. Nu poate trăi fără lumină, şi totuşi planta **nu simte** şi **nu vede** lumina**[planul comparantului]**. Oare sufletul nostru nu creşte şi nu se-ntinde ***şi el*[elementul de legătură]** spre-o lumină pe care n-o simțim şi n-o vedem?... **[planul comparatului]**" (Blaga, PT: 15).

Analogia poate avea, însă, şi o structură **eliptică**, din care lipseşte fie detalierea planului comparatului (*"Cât de mare să fie* **[B]*râul***, *tot are numai două* **[A]*maluri* [planul comparantului]**. ***Aşa şi* [D]*viața!* [planul comparatului]**" – Iorga, C: 24), fie elementul de legătură, *"aşa cum"*, dând naştere unei structuri analogice ai cărei termeni se înlănțuie paratactic, fără elementul care marchează corespondența, asemănarea. În general, din asemenea secvențe rezultă o metaforă:

"Mă plimb în vârf de munți. E **noapte**, dar cum **[B]ochii** mi **s-au obişnuit cu întunericul, văd la depărtări mari, vag**, ce-i drept,

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

dar totuşi văd. [A]Aprind un muc de lumânare, decdată văd limpede la doi paşi, dar mai departe nimic. [D]Mintea noastră sănătoasă, cu presimţirile ei instinctive, obişnuită cu *întunericul realităţii* **[metaforă rezultată din analogie]**, *vede* **[metaforă rezultată din analogie]** – tulbure, ce-i drept – la depărtări şi-n adâncimi foarte mari. [C]Ştiinţa *îşi aprinde* însă *mucul de lumânare* **[metaforă rezultată din analogie]**, dintr-o dată vedem totul la doi paşi, dar mai departe deloc..." (Blaga, PT: 22).

Cu o intenţie pronunţat explicativă şi persuasivă, **analogia poate fi şi dublă**, cu două serii de comparanţi:

"Ştiinţa modernă, cea reală, n-a progresat pornind de la realităţi indiscutabile, n-a construit descompunând la nesfârşit; căci izolarea pentru măsurare are alt sens decât acela de a crea elemente, cu care se întâlneşte întâmplător, n-a fost precedată de o metodă sigură, ci a crescut, concret ca vegetaţia într-un teren necultivat, căci filosofia, care trebuia să pregătească terenul, n-a venit decât în urmă ca să justifice, adaptându-se ea însăşi la ceea ce crescuse împotriva prevederilor ei. [1]*Am cunoscut* **un tânăr care**, prin moşteniri şi diverse combinaţii **norocoase**, trezindu-se în fruntea unei mari instituţii bancare, **s-a apucat să scrie studii de economie politică şi finanţe, având aerul că şi-a creat situaţia prin pricepere şi mijloace ştiinţifice**. Câtă vreme norocul l-a ajutat, a trecut drept financiar, iar de acest lucru s-a autosugestionat şi el, lansându-se în fantezii financiare 'ştiinţifice', care i-au frânt până la urmă şi norocul **[comparant 1]**.

Întocmai aşa s-a întâmplat şi cu ştiinţa teoretică modernă, care izbutind frumos la început, datorită unei norocoase conjuncturi, a crezut că stăpâneşte o metodă sigură şi că acestei metode îi datoreşte ceea ce a dobândit şi atunci a început s-o aplice integral şi cu exclusivitate, cu rezultatele care se cunosc **[comparat]**. [2]***Se întâmplă la fel ca*** **un medic, dând mai multe medicamente unui bolnav, să-l vindece, dar dacă îşi închipuie greşit care dintre medicamente a fost eficace şi ignoră condiţia particulară a bolnavului**, adică dacă ignoră sensul **conjuncturii** precise – iar astăzi nu se poate altfel – el **riscă să omoare**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

mulţi alţi bolnavi, aplicându-le un tratament dialectic [comparant 2]. Vrem, cu alte cuvinte, să atragem luarea aminte asupra rătăcirilor la care pot duce unele reuşite iniţiale norocoase, atribuite, în mod greşit, unor cauze ireale" (Camil Petrescu, DS1: 57-58).

În plus, dintre toate figurile semantice, analogia se pretează cel mai uşor unei configuraţii sintactice retorice, dată fiind amploarea structurii sale, şi citãm în acest sens fragmentul următor, un poem dedicat pisicii şi materiei, construit după formula perioadei retorice, cu regentul la sfârşit. Spectaculos retorică este, în acest caz, şi îmbinarea constantă a elementelor din sfera semantică a celor două componente ale analogiei, marcate de noi în text cu **[1]** şi **[2]** şi subliniate diferit:

"***Capacitatea de*** **[1]**a adera fără a se fixa, **[2]a se încolăci** în jurul unui **[1]**ax pe care **[2]ea şi-l alege, a te privi fix, fără să te vadă**, o *fana* permanentă, **[1]**o putere de a-şi fi propria ei raţiune suficientă, **[2]o nepăsare, o nonşalanţă unită cu o prezenţă de spirit perpetuă; o privire ce nu poate fi prinsă, dar în stare de veghe şi noaptea**, **[1]**o incantaţiune în care expansiunea şi constricţiunea, producerea şi resorbirea sunt nu numai perceptibile, dar şi concomitente, o puritate nedezminţită de adevărurile ei; **[2]nemişcare** şi **[1]**trăznet când trebuie; **[2]o vibraţie [1]**ondulatorie chiar când **[2]tace**, desfăşurându-se între doi **[1]**poli sensibili dar neidentificabili, pe care numai **[2]ea îi ştie**, pentru că **[1]**se situează pe un plan calitativ; nu e o fiinţă, ci o masă vibratorie **[2]cu organe; străină lumii noastre**, pe care o străbate numai prin **[1]**liniile ei de forţă ascunse, **[2]depănând pasiv un fir [1]**al Unicităţii şi **[2]resorbindu-şi dâra pe măsură ce o lasă în urmă, îndemnând la imitaţie şi descurajând-o – *miracolul permanent* [1]**al Materiei Prime şi **[2]al pisicii**" (V. Lovinescu, JA: 275-276).

3. Tot o formă de intersubiectivitate cu cititorul ca destinatar explicit al textului o constituie şi **reformularea**, dat fiind că aceasta

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

apare ca rezultat al adresării textului către cititor: "*Orice formulă studiată de noi până acum sub aspect structural* **[1]***a fost supusă unei desăvârşite izolări* **[fragmentul reformulat]**. **[2]*Adică** i s-a tăiat atât legătura ombilicală cu matricea realităţii, cât şi legăturile logice cu sistemele de cunoaştere în care a apărut* **[reformularea, introdusă prin *adică*]**" (Blaga, ED: 86).

Reformularea se introduce, de obicei, prin adică sau cu alte cuvinte şi poate apărea ca **reluare** în alţi termeni a aceleiaşi idei ("**[1]***Dogma atacă, în mecanismul său cel mai intim, însăşi solidaritatea logică inerentă noţiunilor.* **[2]*Dogma deformează raporturile logice dintre noţiuni*** **[reformularea]**, *fără ca noţiunilor în sine să le dea alt sens decât l-au avut dintru început*" – Blaga, ED: 43) sau ca **explicare** a ideii anterior formulate: "*Dumnezeu nu poate fi cunoscut decât prin gândul pur, care nu e facultatea noastră raţională şi discursivă, ci intuiţia intelectuală. Totuşi,* **[1]***între acestea două există o legătură, nu o ruptură, nu o prăpastie, cum ar vrea să se creadă existenţialiştii şi anumiţi mistici dezordonaţi (ruşii de exemplu, L.Şestov etc.).* **[2]*Şi Raţiunea şi Gândul sunt două aspecte diferite ale aceluiaşi lucru pe planuri diferite*** **[reformularea]**" (V. Lovinescu, JA: 71–72).

În funcţie de numărul elementelor ei, reformularea poate fi simplă sau **dublă**, ca în această structură în care aceeaşi idee este reluată în trei variante, dintre care una apare ca exemplu: "*Este de observat că* **[1]***mulţimea cunoştinţelor experimentale de acelaşi fel nu constituie prin ea însăşi un progres al minţii.* **[2.a]*Mintea nu câştigă nici o idee nouă prin aceea numai că s-a mărit numărul obiectelor individuale percepute efectiv** de către simţuri şi care obiecte se grupează sub aceeaşi idee generală imediată.* **[2.b]***Aşa de **exemplu**, în privinţa ideilor generale asupra apelor curgătoare; **nu e numaidecât mai înaintat acel care a văzut o sută de răuri decât acela care a văzut numai zece**.*" (Conta, : 485)

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Reformularea poate apărea într-o nouă frază – ca în exemplele de mai sus – sau în aceeaşi frază, reluând cel mai important segment al acesteia: "*Se postulează deci, irealizabil pentru mintea noastră – printr-un fel de transcendere a ei –, o existenţă care ar putea să fie 'una' ca 'fiinţă', dar 'trei' ca 'persoană'.* **[1]***Ceea ce face ca dogma Trinităţii să rămână un corp străin pentru funcţiile asimilatoare ale intelectului,* **[2]*ceea ce face ca ea să devină, cu alte cuvinte, de neînţeles şi de neconsumat*** **[reformularea]** *e deci, în afară de atributele numerice, şi această deformare a unui raport logic deplin determinat între concepte date (fiinţă–persoană)*" (Blaga, ED: 41-42).

Deseori, reformularea este dispusă într-un paralelism sintactic cu doi sau trei termeni, care face identitatea semantică şi mai evidentă: "(...) *cu toate acestea* **[1]*logica nu ne dă*** *însăşi ştiinţa derivată,* ***ci ne dă numai*** *regula pentru a judeca această ştiinţă.* **[2a]*Ea nu vrea să afle*** *dovezi pentru convingerile noastre,* ***ci arată numai*** *regulele după care se pot afla şi după care se pot privi ca îndestulătoare.* **[2.b]*Ea nu descopere*** *şi nu experimentează,* ***ci judecă*** *şi critică*" (Maiorescu, L: 11).

În funcţie de intenţia cu care este folosită şi de gradul de abstractizare a ideilor supuse reformulării, aceasta se poate face în acelaşi registru semantic (abstract sau concret) ori în registre diferite, ca în această **reformulare** realizată cu ajutorul unei **analogii**: "*În această privinţă însemnatatea logicei bine studiate este cu atât mai mare, cu cât* **[1]***întărirea şi înlesnirea, produse în lucrările gândirii prin deprinderea de a mânui formulele abstracte ale argumentării, au un efect foarte potenţat, îndreptând însuşi modelul de formă generală, după care se fac apoi miile de argumentări individuale, în decursul vieţii.* **[2]** ***Cu o*** *placă de tipar* ***se pot scoate*** *mii de exemplare pe hârtie;* ***o greşală*** *îndreptată* ***de mai înainte pe chiar placa tiparului îndreptează de la sine miile de exemplare****, pe când s-ar cere o muncă şi un timp înmiit pentru*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

a îndrepta greşala în fiecare exemplar individual **[reformularea]**" (Maiorescu, L: 15). În acest caz, figura constă în reluarea aceleiaşi idei în registre semantice diferite, prima frază reprezentând o formulare abstractă a ideii, iar cea de-a doua o reformulare a aceleiaşi idei prin intermediul unei imagini.

4. O altă formă de intersubiectivitate cu cititorul ca destinatar o constituie **sintaxa retorică**, dat fiind că aceasta apare, în textul filozofic, ca rezultat al adresării textului către cititor. În principiu, sintaxa limbajului filozofic încearcă să satisfacă cerinţele unui discurs argumentativ şi ca urmare, caracteristicile principale ale frazei sunt amploarea, inversiunea şi simetria:

> "***Dacă la cele spuse până acum adăugăm*** deşteptarea oamenilor, **adică** înmulţirea celor ce se socotesc îndreptăţiţi să participe la împărţirea foloaselor vieţii colective, foloase care şi după instituirea statului democrat rămăseseră apanajul câtorva; ***şi dacă la aceasta adăugăm încă*** interesul crescând pentru împărţeală pe măsura scăderii lucrurilor de împărţit, **adică** a masei bunurilor lumii acesteia după care aleargă omul modern, prin faptul crizei. ***Şi dacă, în sfârşit, la aceasta adăugăm*** imposibilitatea democraţiei sociale de a impune acţiunea colectivităţii în domeniile în care trebuia să intervină, prin faptul că era ea însăşi prizonieră a puterilor pe care i se cerea să le-nfrâneze **[subordonatele]** – ***vom avea tabloul aproape complet al*** **împrejurărilor** **[regenta]** care au făcut ca peste tot, chiar în statele care-şi zic încă state democratice, organizarea puterii politice să intervină spre a modela viaţa omului nu numai la limitele în care atinge viaţa altora; dar şi în miezul ei subiectiv, organizând cum am văzut această viaţă dinainte de a se ivi, **prin** restricţiile biologice aduse căsătoriei, **prin** încurajarea naşterilor, **prin** crearea condiţiilor de sănătate şi igienă necesare creşterii copiilor, **prin** asumarea educaţiei lor, **prin** îndrumarea lor, de la-nceput, în direcţiile spre care colectivitatea are nevoie de dânşii, **prin** educarea lor în scopul de a deveni specialişti în loc de oameni, **prin** integrarea lor în corpuri sociale organizate din momentul în care încep să producă, **prin** determinarea lucrurilor de produs şi a condiţiilor

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

de producție, **prin** controlul lucrurilor pe care trebuie să le știe și **prin** folosința obligatorie a timpului lor liber" (Vulcănescu, CLM: 67–68).

Astfel, fraza textului filozofic este deseori construită după formula perioadei retorice, cu subordonate multiple, dispuse într-un paralelism anaforic și așezate înaintea propoziției pe care o determină. Acest tip de frază apare mai ales în **conferințe** (v. exemplul anterior) și în **prelegeri** (1), dar și în construcții mai riguroase de tipul **tratatului** (2), exprimând, de regulă, diverse acumulări:

(1) "**Când cetește cineva că** pe strada publică din Paris nu și-ar fi permis niciodată cineva care nu era nobil de a merge cu trăsura în mijlocul stradei; **dacă cetește cineva că** se considera ca un delict de pedepsit dacă un burghez și-ar fi permis să ție porumbei **[subordonatele]**, **atunci** am zice **[regenta]** că în această societate fundarea dreptului divin pentru câteva clase, era practicat în lumea civilă și avea expresiune reală explicativă. Revoluțiunea franceză a răsturnat această stare de lucruri, a răsturnat-o însă într-un mod **așa** de violent, **atâtea** omoruri s-au comis, **atâta** sânge a curs – al nobililor și al clericalilor –, **așa** s-a nimicit pentru un timp tot ce rămăsese ca vechi reprezentări ale acestor caste, **așa** s-au dărâmat tot ce erau reprezentări ale puterei divine, **încât** s-a produs prin aceasta o neîncredere în acea formă însăși și rezultatul revoluțiunei celei mari a fost cea mai puternică lățire a *incredulității*" (Maiorescu, PF: 86).

(2) "***Dacă admitem conform primei mele ipoteze, că*** nervii se împart și se subîmpart în suborgane, pe măsură ce progresul organic continuă, și că nervii, ei înșiși, devin din ce în ce mai voluminoși; ***dacă, de altă parte, admitem, potrivit ipotezei a doua, că*** fibrele nervoase se prelungesc indefinit, cu cât sistemul nervos progresează; ***dacă admitem, zic, toate acestea*** **[subordonatele]**, ***ne putem explica mai bine*** **[regenta]**:

1. **De ce** la animale masa creierului este în raport direct cu puterea inteligenței;

2. **De ce** se găsesc cu atât mai multe circumvoluțiuni, neregularități și despărțituri bine marcate în masa și pe suprafața creierului, cu cât urcăm scara animală" (Conta, TF: 117).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Cea mai importantă caracteristică a frazei o constituie, însă, **simetria**, care stă la baza paralelismelor sintactice, textele filozofice conținând numeroase exemple de fraze simetrice, fără să fie neapărat organizate retoric. Paralelismul sintactic, foarte frecvent în toate tipurile de text filozofic, constituie, în primul rând, o configurație fără conotații retorice, exprimând doar un **paralelism al gândirii**, în structuri cu o frecvență însemnată în limbajul filozofic, cum sunt **raționamentele** de diferite tipuri (1) sau construcțiile prin care se organizează **distincțiile** (2) ori **antitezele** (3, 4):

(1) "**Socrate** merge (**este om**) (**ca orice** om)
Socrate votează (**este om**) (**ca orice** atenian)
Socrate întreabă (**este om**) (**ca orice *om*** al spiritului)
Socrate raționează (**este om**) (**ca orice *om*** ce gândește)
Socrate socratizează (**este** *omul*) (**ca** fiind ce este)" (Noica, JI: 288) **[raționament]**

(2) "Conștiința luptei reprezentărilor întreolaltă se numește *simțimânt*.

Când aceste relațiuni de luptă, devenite acte ale conștiinței, sunt deosebit de puternice (de regulă prin o mare rezistență între reprezentări nu prin întinderea lor asupra multora), **ele produc *afectele***.

Când *însă* simțimintele și afectele, prin puterea lor preponderentă, se reproduc adeseori și au fost prin urmare legate de reprezentări din ce în ce mai multe, **ele devin *pasiuni***" (Maiorescu, PF: 82) **[distincție]**

(3) "**Marginile puse individului de** către societate **în lupta sa pentru esistență se numesc în suma lor** morală. **Marginile puse individului de** stat **în lupta sa pentru esistență se numesc în totalitatea lor** drept. Îngustirea celor de sus o caută întotdeauna moraliștii, lărgirea acestor din urmă filosofii de drept – dintr-asta se naște **antiteza** între republică și morală" (Eminescu, F: 101) **[antiteză]**

(4) "**Șeful spiritelor bune**, adică Dumnezeu, **este principiul** binelui, **pe când șeful spiritelor rele este principiul** răului. **Cel dintâi** creează lumea **și este izvorul** fericirii, **al** luminii, **al** vieții, cu un cuvânt **a tot ce este** frumos **și** bun **pe lume**; **pe când cel de-al doilea** distruge

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

lucrurile bune **şi este izvorul** nenorocirii, **al** întunericului, **al** morţii şi **a tot ce este** urât **şi** rău **pe lume**" (Conta, IM: 428-429) **[antiteză]**

În textul filozofic, rolul paralelismelor este în primul rând acela de a organiza **expunerea** ("*Aşa începe procesul dramatic de fundare a filosofiei, **când pe** ştiinţele speciale – în ordinea cronologică a constituirii şi a succeselor lor, ca mecanica şi fizico-chimia, apoi biologia şi sociologia sau etnografia şi istoria – **când pe** ştiinţele curat filosofice, cum sunt psihologia, logica, morala*" – Florian, FG: 13) sau de a sistematiza **explicarea** ("*În dosul oricărei idei presupunem una din atitudinile creatoare, ce le ia omul **faţă de** 'existenţă', **faţă de** sine însuşi, **faţă de** viaţă, **faţă de** lume. Ideea e totdeauna rezultatul unei astfel de atitudini, mai mult instinctive şi organice decât conştiente. **Omul simte nevoia** să-şi lămurească diferitele lucruri, să intre – ca să zicem aşa – într-o intimitate de sentiment cu ele, să-şi înalţe virtualităţile propriei vieţi, să dea expresie potenţată aceloraşi lucruri, **el simte nevoia** unui sprijin în marea de fluctuaţiuni care îl asaltează de pretutindeni; şi aşa mai departe. Cu fiecare din aceste nevoi coincide o atitudine creatoare (s.a.), care se descarcă în idei*" – Blaga, CC: 266), exprimând în general diverse **acumulări** sau **detalieri**.

Tot acumulări şi detalieri exprimă şi formele de **paralelism retoric**, care marchează întotdeauna insistenţa asupra unei idei, fie că apar în genurile filozofice prin excelenţă adresate, cum sunt prelegerile sau **conferinţele** (1), fie că apar în genuri mai puţin flexibile, care exclud aparent insistenţele retorice, cum este cazul **tratatului** (2, 3):

(1) "întrebările: 'E semn bun?' ori 'E semn rău?' însoţesc, la român, orice întâmplare a acestei lumi. Şi **lumea lui nu este** o lume neutră de întâmplări, fără sens şi legătură; **ci este** o lume plină **de** puteri rele ori bine voitoare, **de** chemări **şi de** tăceri, **de** arătări **şi de** ascunderi. Într-un sens, **toate lucrurile** acestei lumi sunt fiinţe şi au ceva de spus

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

cui ştie să le asculte. **Umbra** copacului **care** te îmbie; **pământul care**-ţi rezistă uneori, când vrei să-l despici cu plugul şi care se lasă despicat alteori; **fântâna care** te cheamă să bei; **pomul care** te îmbie la poame; **pasărea care**-ţi cântă a bine sau a rău; **iepurele care**-ţi taie drumul; **zânele care** te prind în horă dacă întârzii nopţile pe la răspântii... **Totul** este însufletit, proaspăt, necontenit viu în această lume concretă. **Totul** se referă la tine, te îndeamnă, te îmbie, te mângâie ori te ameninţă!

Toate lucrurile sunt fiinţe cu intenţionalităţi şi gesturi proprii. Ele **nu** constituie o alcătuire statică de esenţe ierarhizate după gradul lor de fiinţă; **ci** o vastă procesiune în care simbolul dezvăluie insul şi insul acoperă simbolul. Lumea văzută, în care lucrurile se petrec ca nişte semne de dincolo către noi, **nu** dezvăluie numai o lume nevăzută, faţă de care e în raport de substrat la aparenţă; **ci** lumea văzută şi cea nevăzută se întrepătrund cu eficienţe schimbătoare, ca şi în mitologie" (Vulcănescu, DRE: 105–106).

(2) "Morala religiunilor panteiste ale Indiei este la înălţimea concepţiunilor metafizice. Ea este caracterizată **prin datoria de a** cultiva ştiinţa **pentru a** cunoaşte şi a pricepe **cât mai** mult pe Brahma sau pe Buddha, **prin datoria de a** mortifica trupul şi a înfrânge toate poftele lui, **pentru a** slăbi **cât mai** tare lanţurile răului, care opresc pe om de a se înălţa cu sufletul până la Brahma sau Buddha, **şi prin datoria de a** iubi şi a ajuta pe toate fiinţele din lume, până şi pe animale, fiindcă toate sunt egale înaintea fiinţei supreme şi toate au să aibă, la urma urmei, aceeaşi soartă precum au avut acelaşi început" (Conta, IM: 440).

(3) "Metoda noocrată a substanţialităţii, a orientării structurale a direcţiilor istorice, condiţionate de necesitatea substanţială a cunoaşterii (adevărului) *ne invită, deci, să abandonăm pe 'cogito' şi să ne aşezăm* **în** *plină istorie* (s.a.), **în** plenitudinea mijloacelor pe care omul le-a dobândit în gândirea complexă, **în** trăirea intensă, **în** experienţa individuală şi a speciei, inclusiv **în** contribuţia filosofică, socotită drept expresia cea mai pură a trăirii, pentru că astfel e mai uşor să surprindem esenţa existenţei. *E ceea ce vom numi, sumar, metoda experienţei apogetice* (s.a.).

Nu numai că nu vom exclude nimic, aşa cum făcea cogito sau mai târziu reducţia fenomenologică, dar voim existenţa istorică în întregime cu toate îndoielile, în trăirea totală, *nu ca* 'durată pură', *ci* **cu** înseşi rezultatele ştiinţifice considerate ca date concrete, **cu** rătăcirile şi insuccesele de până acum, **cu** toate încălcările de sensuri, **cu** nedumeririle

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

şi contradicţiile inevitabile într-un echilibru instabil, care e totuşi echilibru" (Camil Petrescu, DS1: 93–94).

În formele sale retorice, paralelismul sintactic identificabil în limbajul filozofic nu se deosebeşte cu nimic de structurile retorice prezente în orice text argumentativ, de la pledoarie până la discursurile politice orale, rolul său fiind în principiu acela de a-l convinge pe interlocutor, printr-o frază armonios organizată, de adevărul tezelor prezentate:

(1) "Impresia de la care plecăm este următoarea: **fiecare** popor are, lăsată de Dumnezeu, o faţă proprie, un chip al lui de a vedea lumea şi de a o răsfrânge pentru alţii. **Fiecare** îşi face o idee despre lume şi despre om, în funcţie de dimensiunea în care i se proiectează lui însuşi existenţa. Cine se îndoieşte oare că ***existenţa e* clară şi logică** *pentru francez*; **adâncă şi nebuloasă** *pentru german*; **năvalnică şi dezechilibrată,** dar plină de rezonanţe nostalgice, *pentru slav*; **practică şi individuală** *pentru anglo-saxon*; **ordonată şi ierarhizată** *pentru chinez*?" (Vulcănescu, DRE: 91).

(2) "Ideea dumnezeirii s-a născut din negaţie, **din ceea ce nu este** spiritul **nostru – atotştiutor; din ceea ce nu este** braţul **nostru – atotputernic -; din ceea ce nu este viaţa noastră,** infinită; **din aceea ce nu este** sufletul **nostru** – ubiguu" (Eminescu, F: 76).

(3) "Când vine viaţa peste tine, fii gata pregătit cu schemele. N-o lăsa niciodată să te acopere. Ai întotdeauna cu ce să ieşi la suprafaţă: **ideile**.

Ideile...**Cum** se cumineşte acum lucrurile. **Cum** se simplifică deodată toate. Pierdusem din vedere simplitatea lucrurilor din cauza **imaginaţiei**. **Imaginaţia** – trista facultate de a renunţa la un univers care e simplu.

Ar trebui scris încă o dată un imn **pentru idei**. **Pentru ideile** de peste tot, **pentru idei**, în care viaţa se poate reface complet, mai bine chiar decât în rosturile imediate. **Pentru ideile** *triste şi vesele, anemice şi atletice, gratuite şi eficiente, spontane sau necesare*; **pentru idei** *şi* **pentru** toate geometriile care se pot face cu ele" (Noica, MB: 31).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Capitolul 3

FORME DE INTERSUBIECTIVITATE CU CITITORUL ŞI CU ALTE OPINII: DUBLA INTERSUBIECTIVITATE

În textul filozofic, autorul nu se mulţumeşte să negocieze definiţia conceptului într-un dialog cu cititorul, ci se confruntă şi cu alte opinii, prin organizarea unor dialoguri complexe, la care participă şi el în calitate de mediator şi interlocutor: "(...) cuvântul autorului este orientat, deopotrivă cu orice alt cuvânt, către **obiectul** său, dar fiece afirmaţie cu privire la obiect este totdeauna construită în aşa fel încât, pe lângă **redarea sensului său obiectual, să lovească polemic în cuvântul străin pe aceeaşi temă**, în afirmaţia făcută cu privire la acelaşi obiect de către celălalt" (Bahtin, 1963: 271–272).

Ca urmare, în confruntarea cu cititorul, replica autorului dezvoltă dialoguri interioare, adresate cititorului ca martor[1] sau ca interlocutor, iar textul comportă în acest moment o **dublă intersubiectivitate** şi o **dublă adresabilitate**, atât cu receptorul, cât şi cu alte puncte de vedere aduse în text. Astfel, structurile textuale identificabile în LF pot fi structuri retorice bazate pe dubla adresare – atunci când în textul autorului se polemizează cu

[1] Bahtin analizează acest raport dublu intersubiectiv în opera lui Dostoievski, unde constată, despre un personaj, că discursul acestuia este dublu adresat: "Pentru el, a vorbi înseamnă a se adresa cuiva; (...). Dar vorbind cu el însuşi, cu altul, cu lumea, el se adresează totodată şi unui terţ: se uită cu coada ochiului într-o parte, către un auditor, un martor, un judecător" (Bahtin, 1963: 333).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

discursul anterior al altui filozof, luând ca martor cititorul ("**procesul**") –, structuri bazate pe intersubiectivitatea cu cititorul oponent – atunci când cititorii sunt divizați în interlocutori și martori, după formula procesului (**prolepsa**) –, și structuri bazate pe dublul dialog – atunci când autorul dialoghează cu cititorul despre confruntarea altor opinii selectate și reorganizate dialogic de către autor ("**dialogul despre dialog**").

Dubla intersubiectivitate se exprimă, deci, în primul rând prin construcții eminamente dialogale, de tipul "procesului" – o confruntare cu alte opinii, la care cititorul este invitat în calitate de martor –, dar și prin structuri de tipul dialogului generalizat asupra conceptului – o expunere adresată cititorului, în permanentă confruntare cu principalele curente din istoria filosofiei. În acest caz, autorul își inserează propriul discurs în trama textuală deja existentă, constituită din discursurile altor autori.

Dialogul cu cititorul despre alte opinii: "procesul"

În textul filozofic, autorul își construiește propria semnificare în raport cu poziții exprimate anterior, în special prin critică și delimitare, și de fiecare dată, discursul este organizat ca un **dialog cu cititorul asupra altor opinii**, sau – mai exact spus – ca o confruntare implicită cu tezele altor filozofi, la care cititorul este invitat ca martor: "**[1]*Filozofii au recunoscut de mult timp că*** *este imposibil de a concepe un lucru accesibil simțurilor noastre fără a fi unit cu ideile de spațiu și timp. Orice obiect exterior,* ***se zice****, trebuie să aibă o dimensiune și o durată. De acolo* **[1.a]*unii au conchis că*** *aceste idei necesare corespund unor realități obiective,* **[1.b]*iar alții*** *– cea mai mare parte din filozofii timpurilor*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

*moderne, cu Kant în capul lor – **au susținut că** aceste idei sunt pure forme subiective, în care noi îmbrăcăm, ca să zic așa, lucrurile ce percepem* **[tezele altor filozofi]**. **[2]***Aceasta, **după cum vom vedea, nu ne pare a fi adevărat*** **[poziția autorului față de tezele altor filozofi, orientată către cititorul-martor]**" (Conta, TF: 137).

Structura de acest tip se caracterizează prin **dubla relație** pe care o stabilește autorul cu alte opinii și cu cititorul, iar discursul se constituie ca un act de comunicare cu trei participanți: autorul, interlocutorul și cititorul, un fel de "proces" unde se confruntă două poziții adverse, cititorului revenindu-i sarcina de a hotărî care poziție este mai verosimilă decât cealaltă. Textul devine, astfel, dublu orientat, și mărcile confruntării semnalează un dialog dublu, atât cu interlocutorul, cât și cu cititorul. În fragmentul următor, de exemplu, interogațiile care marchează dialogul autorului cu un interlocutor exterior discursului sunt de fapt întrebări dublu adresate, stabilind, pe de o parte, o relație cu cititorul, iar pe de altă parte, o relație cu o opinie anterior exprimată: "*Ciudați sunt **oamenii aceștia care vor adevărul de la filozofie**. **Adevăruri da, dar adevărul?** (...). **De unde ideea că filozofia te învață adevărul?** Te învață să gândești – nu adevărul. Îți dă direcția adevărului*" (Noica, JF: 27–28). Prima întrebare ("*Adevăruri da, dar adevărul?*") se constituie ca replică la o opinie străină, adusă în text printr-o formulare rezumativă ("*oamenii aceștia care vor adevărul de la filozofie*"), dar sensul ei este orientat către cititor. Cea de-a doua interogație ("*De unde ideea că filozofia te învață adevărul?*") este orientată tot către cititor, dar, în egală măsură, funcționează ca o replică-ecou, care evocă o afirmație exterioară textului, semnalând astfel și o confruntare cu o opinie străină. Cele două întrebări reprezintă, deci, în mod egal, mărci ale dialogului cu cititorul, dar și semne ale confruntării cu o opinie anterior exprimată.

Structura generală a procesului pune în relație cei trei participanți după formula: **enunțarea tezei altui filozof** +

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

adresarea către cititor + respingerea tezei menționate: "***S-a zis*** *că sentimentul religios caracterizează numai pe om* **[enunțarea tezei]**, ***însă*** **[respingere]**, ***după cum vom vedea*** **[adresarea către cititor]**, *el există în germene și la animalele superioare*" (Conta, IM: 389). Relația poate fi, însă, stabilită și după o **structură minimală**, care conține fie **replica altui filozof** și **interogația adresată cititorului**, respingerea tezei menționate fiind implicită ("*Lucrurile pier întorcându-se la elemente,* ***zice Aristotel****, la cele din care s-au alcătuit* **[teza altui filozof]**. ***Dar*** *nu se poate pieri și altfel? Nu înseamnă, tocmai, noutatea spiritului, ba poate chiar a vieții, faptul că sfârșesc altundeva decât de unde au început? În compunere, nu în descompunere, nu în elemente? În dens, nu în rar?* **[interogații adresate cititorului]**" – Noica, JI: 45), fie **replica altui filozof** și **respingerea ei**, de data aceasta relația cu cititorul rămânând implicită ("*Conștiința în genere este o construcție ocazională imaginată pentru a scăpa de asociaționismul psihologic pus la modă de filosoful Hume. Acest asociaționism* ***lăsa să se creadă că*** *în viața conștiinței domnește întâmplarea* **[teza străină]**. ***O părere absolut eronată*** **[respingere]**. *În viața conștiinței domnește întâmplarea tot așa de puțin ca și în restul universului! Poate ceva mai mult*" – Rădulescu-Motru, EMFK: 467).

Structura generală mai complexă se construiește ca un dialog amplu, având de obicei următorul tipar: **enunțarea opiniei străine + adresarea către cititor + respingerea tezei menționate + concesie + respingerea concesiei**:

> "***Se crede obișnuit că*** sistemele de idei metafizice, și mai cu seamă acelea ce se numesc, propriu vorbind *religiuni*, nu fac progrese zilnice și necontenite, ci se schimbă deodată prin autoritatea unor oameni mari, pentru a rămâne apoi staționare în timp de secole **[enunțarea opiniei străine]**. ***Am văzut însă mai sus că*** **[adresarea către cititor]** ***această opiniune este falsă*** **[respingerea tezei**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

menționate] și că *chiar atunci când* ideile metafizice ale unui popor conservă în timp de secole o singură denumire, ca aceea de mahomedanism, de creștinism etc. **[concesie]**, *totuși* indivizii schimbă *zilnic* felul în care ei concep tocmai acele idei care sunt cuprinse sub denumirea tradițională ce durează secole **[respingerea concesiei]** până când într-o zi se descoperă că ideile sunt prea schimbate pentru a mai corespunde cu vechea lor denumire; și atunci li se dau o altă denumire și o altă formă exterioară mai apropiată conținutului lor, crezându-se, pe nedrept, că prin aceasta se operează o schimbare bruscă și radicală a ideilor metafizice *curente*" (Conta, IM: 454).

Structura cea mai frecventă se constituie, însă, de obicei, după formula: **teza altui filozof + respingerea acesteia + motivarea respingerii, adresată cititorului**: "*Există o întreagă **tendință în filosofie** (...) care **crede că** orice știință se poate defini prin obiectul ei* **[teza altui filozof]**. *Părerea aceasta este **pentru mine** absolut **nefundată*** **[respingerea tezei]**, ***pentru simplu motiv că** nu există, în toată activitatea noastră omenească, nici o știință care să aibă un anumit obiect* **[motivarea respingerii, adresată cititorului]**" (N. Ionescu, TC: 29).

1. În cadrul construcției de tipul procesului, **relația cu alte opinii** se prezintă în general sub forma **replicii pe care autorul o dă unei replici anterioare** – așa cum se poate vedea în toate exemplele de mai sus – deși se poate întâlni și situația în care **autorul imaginează o replică posibilă la discursul său**:

"**[1]Kant spune** într-un rând (...): de ce avem categorii și de ce atâtea, nu putem ști (...). **[2]**–Nu pretindem, firește, a fi schițat un răspuns la această problemă; dar problema pare a se fi deplasat acum. Nu mai sunt 12 categorii ci 3 grupe (...); sau, **dacă îndrăznim**, sunt acum trei noi *funcții categoriale*. De ce există 'categorii' și de ce atâtea? E o întrebare care rămâne deschisă. Dar termenii s-au redus de la 12 la 3. E ca și cum categoriile kantiene – predicamente, în opoziție cu derivatele

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

lor, numite de el 'praedicabilia' – ar deveni ele însele acum un soi de *praedicabilia* față de funcțiile categoriale mai adânci, mai unitare, pe care le-ar revela: devenirea, devenirea întru ființă, ființa.

[1]Dar lucrul acesta nu poate fi acceptat, cel puțin la prima vedere, de un cunoscător al lui Kant. ***Cum să ridici un concept atât de 'impur', cum e cel de devenire, la rangul de categorie? ba încă să faci din el o supra-categorie? Categoriile – cel puțin în înțelesul kantian – reprezintă funcțiuni ale intelectului și țin exclusiv de spontaneitatea acestuia. Cum să crezi că devenirea ține doar de o asemenea spontaneitate, nu și de considerarea a 'ceea ce devine'? Să fie devenirea proprie a spiritului în joc? Dar intelectul și produsul său, conceptul, tind tocmai – o vedeam – să fixeze devenirea, s-o anuleze, nicidecum s-o pună? Intelectul a fost întotdeauna ce va fi la Bergson, călău al devenirii.*** **[replica imaginată a altui filozof]**

[2]Și totuși faptul rămâne: termenii noștri se potrivesc categoriilor și, într-un sens, le înglobează. Chiar devenirea, pe care intelectul o desființează, sau o decupează în concepte statice, moarte, chiar și ea se regăsește din plin aci, având categorii care să corespundă fluidității sau precarității ei. Ce e de făcut atunci – decât: *sau a reduce sub categorii cei trei termeni; sau a ne hotărî de-a binelea să reducem categoriile la ei*?" (Noica, DÎF: 53–54).

Raportarea la cuvântul străin se face deci în două direcții, fie la cuvântul străin anterior formulat, fie la cuvântul străin care ar putea fi formulat.

Natura raportului cu alte opinii poate fi dedusă din sensul general al textului sau poate fi precizată ca atare, iar în cel de-al doilea caz, dialogul apare clar direcționat, marcat ca **atac** (1) sau ca **apărare** (2), eventual cu precizarea exactă a interlocutorului:

(1) "Aici cred că este oportun **să amintesc și *să combat* o celebră opiniune a lui *Auguste Comte*** asupra metodei după care sunt studiate facultățile sufletului de către metafizici. (...)

A.Comte **are dreptate când zice că** știința sufletului nu poate să mai facă un progres ulterior decât pe calea obiectivă. (...) Auguste Comte **ar avea de asemenea dreptate când ar zice că** *observațiunea internă*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

este nesuficientă, fiindcă ea ridică numai un mic colțișor al vălului ce acoperă misterele sufletului; (...). **Dar** marele filozof francez ***nu are dreptate să zică că*** observațiunea internă este curat o iluziune" (Conta, TF: 175–176).

(2) "**S-au găsit persoane care mi-au obiectat că... Voi face însă *întâmpinarea* următoare**: ..." (Conta, TOU: 285).

(3) "**S-a făcut o obiecțiune copilărească la teoria materialistă a memoriei. S-a zis că**, dacă formațiunea și conservațiunea ideilor ar avea de bază niște modificațiuni materiale în creier, atunci ar fi cu neputință ca ideile să fie păstrate de memorie mai mult decât un scurt moment din cauză că moleculele materiale ale creierului, ca și acelea ale oricărui alt organ, se schimbă necontenit în urmarea funcțiunii de asimilațiune și disimilațiune. Fără a intra în alte dezvoltări, ***voi răspunde*** **numai că** întipăririle din memorie nu dispar sub influența schimbării moleculelor decât puțin câte puțin, întocmai precum dezvoltarea unui mușchi exercitat sau o rană dispare încet, încet, și numai dacă cauza care le-a produs a încetat și nu se mai repetează" (Conta, TF: 170).

În forme accentuat dialogice, confruntarea cu alte opinii poate fi organizată fie prin **crearea unui dialog pe care sunt grefate opiniile cu care autorul se confruntă**, fie prin **construirea unui dialog propriu-zis prezentat cititorului**. În primul caz, autorul formulează o întrebare și așază opinia altui filozof și propria sa viziune, ca răspunsuri diferite la această întrebare:

(1) "De ce n-au matematicile previziune? **[formularea întrebării] [1]Pentru că** nu pun în joc decât posibilul și necesarul, nu și realul **[opinia autorului, așezată ca răspuns la întrebare]**.

[2]*Se spune de obicei*: pentru că matematicile sunt dincolo de timp **[opinia străină, așezată ca răspuns la întrebare]**. **[1]Dar** au și ele timp, sau mai ales ele – timpul operațional, cel logic. Nu lipsa timpului, ci lipsa realului face fără sens previziunea în ele **[opinia autorului ca replică la teza străină]**" (Noica, JI: 50).

(2) "Avem acum de răspuns la întrebarea: care este fundamentul antinomiilor, de unde izvorăsc ele? (...) **[formularea întrebării]**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

[1]*S-a descoperit* ca fundament al antinomiilor însăşi realitatea absolută, necondiţionatul, structura intimă a lucrurilor **[opinia străină, aşezată ca răspuns la întrebare]**. (...) **[2]De asemenea, noi avem convingerea că** antinomia – în măsura în care nu este o fabricaţie sofistică – are rădăcini în natura lucrurilor, în structuri efective. **Numai că noi nu admitem că** datele fundamentale ale lumii justifică existenţa antinomiilor în sensul obişnuit, consacrat, nerecesiv, primit în timpul nostru de Nic. Hartmann **[opinia autorului, aşezată ca răspuns la întrebare şi ca replică la teza străină]**" (Florian, RSL: 62–63).

În cel de-al doilea caz, autorul îşi creează în text un interlocutor căruia îi răspunde, construindu-şi discursul ca un dialog filozofic desfăşurat în faţa cititorului:

(1) "Dar rămâne viaţa cealaltă, viaţa *omului*. Şi aceasta se petrece dincoace, printre scheme.

Iată un singur exemplu: omul moral al lui Kant. **[1]Omul acesta nu trăieşte? Omul acesta n-are dramă, nu suferă, nu râde, nu moare?** Şi cu toate astea, el **pare multora atât de absurd [replica autorului, dublu adresată, către cititor şi către opinia străină]**.

[2]Cum – ***ni se spune*** –, un om care nu trăieşte prin instincte, care nu dă curs liber pornirilor sale ... Un om care trăieşte prin imperative. **Ce absurd**. Ce absurd să incorporezi maxime şi reguli, în loc să incorporezi nervi şi patimi. Ce absurd să te formalizezi. Să renunţi la toate mobilurile imediate ale vieţii şi să crezi în 'binele suveran'. Să fii lege, să fii schemă ... **[aducerea în text a unui interlocutor creat de autor, ca în dialogul filozofic ca gen]**

[1]*Da*, să fii schemă. **De ce nu?** Cultura noastră, omenia noastră aşa ne vrea: schematizaţi, formalizaţi, geometrizaţi.

[2]E o insanitate, ***se va spune***. **[1]Dar** toată cultura noastră e insanitate atunci. Se gândeşte cineva la barbarie sau reîntoarcere la natură? **[2 şi 1]**Bine. **[replică-răspuns care sugerează replica anterioară, implicită în text]** *Dar atunci fiţi* **[adresarea la**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

persoana a doua, dialogul direct], **nu spuneți; muriți, nu declamați. De ce ne furați** felul nostru de a pune problemele, metodele noastre de expunere, *ars probandi* a noastră – pentru a dovedi lucruri care nu mai trebuiau dovedite?

Dar, orice s-ar spune despre omul moral al lui Kant, chiar dacă nici un om în istorie n-a fost așa programatic cum îi voia el – acesta e **totuși** omul reprezentativ al culturii noastre, și viața lui e adevăratul nostru destin" (Noica, MB: 26–27) **[primele două paragrafe și ultimul funcționează ca o adresare către cititor, care încadrează dialogul autorului cu alte opinii]**

(2) "Rațiunea nu află de la lucruri decât ceea ce pune ea în ele ...**[1]** Așadar spiritul se caută pe sine în lucruri. Spiritul are o activitate proprie, pe care ne-o revelează lumea. Căci lumea nu este – nu este pentru noi, nu există pentru știință și pentru cultură – dacă nu este și în spirit. Lumea nu are nici un înțeles, pentru noi, fără conștiință **[discursul autorului, adresat cititorului]**.

[2]Dar, *întreba cineva*, dacă e adevărat că lumea nu se constituie decât prin conștiință, atunci **ce era când nu exista nici o conștiință? Ce era în lipsa oamenilor? [invocarea în stil direct a unei opinii anterior exprimate, opinie concepută ca replică la discursul autorului, într-un dialog propriu-zis]**

[2]Ce era atunci? [reluarea replicii anterioare printr-o replică-ecou] [1]Nu era știință, atâta tot. **[2]Dacă e adevărat că exista lumea? [sugerarea replicii anterioare printr-o replică–ecou]** [1]Dar **existența** nu are nici un înțeles în afară de știință. **Existența** e o presupoziție a calculelor noastre, o ipoteză dată în problemele pe care le discutăm. **[2 și 1]A, existența mai are un înțeles: de prezență [sugerarea replicii prin autocorecție]**. Dar cine să spună că lumea era prezentă atunci când nu existau oameni; din moment ce, tocmai, nu existau oameni? Cine să ne vorbească de o prezență, dacă nimeni nu era prezent?" (Noica, MB: 13–14).

2. În structura de tipul procesului, confruntarea cu alte opinii se îmbină, însă, permanent cu **dialogul cu cititorul** care poate fi

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

invocat ca interlocutor, partener sau destinatar al textului. În principiu, raportarea la cititor este evidentă din **aparenta punere în discuție a altei opinii**, fie **prin interogație** ("***Să examinăm*** *totuşi în mod amănunţit valoarea ştiinţifică a* ***determinismului*** **[poziția străină]**, *tocmai în această formă a lui de atotprevăzător. În lupta de cucerire contra neprevăzutului, să fie el atât de victorios, pe cât îl arată filosofia contemporană prin numeroşi reprezentanţi ai ei? Să nu fi rămas ceva în umbră, din întinsul câmp al experienţei, în care prevederea cauzală mecanică să nu se poată aplica?* **[punerea în discuție a poziției străine, prin interogație adresată cititorului]**" – Rădulescu-Motru, TD: 47), fie prin **structuri organizate dialogic** în care autorul mimează confruntarea cu cititorul:

> "Deocamdată **să vedem** ce însemnează 'real'.
>
> **Una din soluțiile cari s-au dat a fost că** 'real' este ceea ce exercită o activitate. (...). Deci **s-a spus** în filosofie **că** realitatea se poate defini prin activitate complementară. (...) **[opinia străină]**.
>
> **[1]**Evident că, în termeni generali, cam aşa este. (...)
>
> ***Vă*** **spusei că** în termeni generali, natural, aşa este: ....**Dar *vă* întreb**: principial, orice realitate poate să aibă o acțiune, dar toate acțiunile acestea sunt datoare să ajungă la cunoştința noastră? Teoretic, evident, realitatea se poate defini în funcție de acțiune, dar practic, adică întrucât sunt cunoscute de noi, toate lucrurile acestea pot să vină la cunoştință? Cu alte cuvinte, toate acțiunile lucrurilor acestora sunt perceptibile la cunoştința noastră? **[replica autorului, adresată cititorului, cu referire la opinia străină invocată în text]** **[2]Este evident că nu [răspunsul imaginat al auditoriului]**. (...)
>
> **[1]**Prin urmare ***vedeți*** că definițiunea aceasta a realității **nu este o definițiune care să ne mulțumească**. Este totuşi ceva adevărat în această discuție. ***Vedeți*** **cum se punea problema?[interogație la persoana a II-a]** **[2]** Se punea în termeni de gândire. Este ceva real, acest ceva real este cunoscut de noi, acest ceva real are o acțiune, acest

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

ceva există ca realitate în măsura în care el are o acțiune. **[1]Dar cunoștința mea? [2]**Cunoștința mea, în cazul pe care l-am expus, făcea oarecum parte integrantă din definiția conceptului de realitate. **[1]Ia să urmăm** calea inversă, adică să scoatem cunoștința din acest proces integrant! Dacă în cazul întâi scoatem cunoștința din acest proces integrant, atunci evident că se ajunge la tautologie: este real ceea ce este real. ***Gândiți-vă*** însă la realitate și ***gândiți-vă*** la cunoștința mea, la gândirea mea, activitatea mea de a gândi această realitate. (...)

Atunci, așa vag, ce ar fi realitatea? [2]Eu zic: realitatea este tot ceea ce poate să fie obiect de gândire, dar care poate să existe indiferent de faptul că eu mă gândesc la el. (...) Deci, **zic eu**, în termeni generali, însemnează realitate ceea ce există ca obiect de gândire pentru mine, dar care poate să existe chiar atunci când gândirea mea nu se exercită asupra lui; adică există tot ceea ce este de sine stătător, există tot ceea ce nu este creațiune a mea, în sens de existență la modul cel mai general **[punerea în discuție a opiniei străine, prin expunere dialogică adresată auditoriului]**" (N. Ionescu, TC: 65–67).

În primul caz, autorul nu concepe textul ca un dialog cu cititorul, dar folosirea pluralului participării ("*să examinăm*") și formularea unei interogații care pune în discuție poziția filozofică menționată pot fi interpretate ca mărci ale pseudo-cooptării cititorului ca partener în polemica față de o poziție străină.

În structura organizată dialogic, relația directă cu cititorul este mult mai clară și se exprimă prin utilizarea formelor verbale și pronominale care indică fie un plural al participării ("*să vedem*", "*nu este o definițiune care să **ne** mulțumească*", "*ia să urmăm*"), fie o adresare directă, construită cu persoana a II-a și cu forme de imperativ ("*vă spusei*", "*vă întreb*", "***vedeți** cum se punea problema?*", "*gândiți-vă*") . Punerea în discuție a altei opinii se realizează, în acest caz, printr-un dialog fictiv cu cititorul, dat fiind că autorul fie imaginează răspunsuri ale auditoriului, ca în citatul anterior ("**[1]*Dar vă întreb**: principial, orice realitate poate să*

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

aibă o acțiune, dar toate acțiunile acestea sunt datoare să ajungă la cunoștința noastră? Teoretic, evident, realitatea se poate defini în funcție de acțiune, dar practic, adică întrucât sunt cunoscute de noi, toate lucrurile acestea pot să vină la cunoștință? Cu alte cuvinte, toate acțiunile lucrurilor acestora sunt perceptibile la cunoștința noastră? **[2]*Este evident că nu*** **[răspunsul imaginat al auditoriului]**", fie răspunde în locul cititorului, așa cum se poate vedea în exemplul care urmează:

> "Perspectiva kantiană **[poziția altui filozof]** însemnează o renunțare tacită la cercetarea științifică asupra originei și evoluției conștiinței. **[1]Este oare probabilă o atare renunțare pentru timpul nostru, necum pentru viitor? [interogație adresată cititorului]**
>
> **[2]*Socotim că nu.* [răspunsul dat de autor, în locul interlocutorului]**" (Rădulescu-Motru, EMFK: 466–467).

Interogațiile care marchează **adresarea către cititor** sunt, în general, întrebări retorice cu răspuns indus, exprimând **critica** (1) sau **îndoiala** (2) cu privire la opiniile altor filozofi:

> (1) "Însemnătatea **existențialismului** stă în contribuția sa reală la cunoașterea omului, așadar la constituirea *antropologiei filosofice*. (...)
>
> **Recunoaștem** dar necesitatea de a studia filosofic, principial, nu numai specialist-naturalist, omul, fiindcă întreaga cultură are rădăcinile în om, în felul său de a fi, în poziția sa în univers. Antropologia filosofică este punctul de intersecție al tuturor cercetărilor referitoare la om și la raportul acestuia cu mediul. (...)
>
> **Dar nu putem concede** caracterul fundamental al antropologiei, pentru o considerație atât de simplă, încât **ne surprinde că a fost trecut cu vederea de cei ce** vor să așeze, ca și psihologismul, psihologia, antropologia la baza filosofiei. Omul **nu** este cheia lumii, fiindcă el nu este faptul cel mai cunoscut, **nu** este existentul ce se dezvăluie direct curiozității noastre. Omul este sieși o taină. ***Cum să pornim de la om***

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

pentru a descifra orice existență, din îndemnul unei filosofii antropocentrice, atunci când este nevoie, pentru a înțelege omul, de analiza existenței în genere? **[interogație adresată cititorului, care exprimă critica față de poziția străină]** Omul ne ajută să dezvăluim lumea numai după ce am proiectat în om cunoștințele descoperite în explorarea lumii" (Florian, FG: 165).

(2) "Este, **spune** Kant (...), avantajul și obligația filosofiei transcendentale de a-și căuta conceptele ei potrivit cu un principiu. **Dar**, pentru a avea aceste concepte în chip complet, trebuia o idee a întregului (...). ***O are Kant cu adevărat?*** **[interogație adresată cititorului, care exprimă îndoiala cu privire la poziția altui filozof]**" (Noica, DÎF: 58).

În structurile mai puțin dialogice, în care receptorul apare mai ales ca destinatar explicit al textului, relația cu cititorul este semnalată doar de **analogii, explicații** și **reformulări**, cu rol de precizare sau de justificare, adresate cititorului, pentru a argumenta propria poziție în dialogul cu alte opinii:

(1) "**[1]**Dacă punem deoparte sentimentul religios, care, după cum am văzut, este destinat a dispărea cu totul, nu mai rămâne din toate religiunile decât niște idei metafizice, și în acest înțeles **se poate zice că** religiunile sunt sistemele metafizice ale omului în primele perioade ale dezvoltării sale, precum cele mai înalte generalizări sistematizate ale științelor pozitive constituiesc, sau vor constitui, sistemele metafizice pentru timpurile ulterioare. **De aici rezultă că *este falsă*** **[poziția autorului]** **[2]opiniunea lui H.Spencer, după care** religiunea și știința **ar avea**, pentru *căutarea adevărului*, domenii *distincte* și *coexistente*, cea dintâi ocupându-se cu *incognoscibilul* și cea de-a doua cu *cognoscibilul* **[opinia străină]**. **[3]A zice că** religiunea ***poate coexista*** și, prin urmare, ***poate fi conciliată*** cu știința **este tot așa de absurd ca și a zice că *pot coexista*** două forme *succesive* ale aceluiași lucru, **ca și a zice**, de exemplu, **că *se poate concilia*** astronomia veche, care zicea că Soarele se învârtește împrejurul Pământului, cu astronomia modernă, care zice că Pământul se învârtește împrejurul Soarelui

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

[analogie prin care autorul își susține, în fața cititorului, poziția față de opinia străină]. Metafizica religioasă este destinată a pieri și a **nu** coexista cu metafizica științifică pentru motivul că ea se transformă pentru a da naștere acesteia din urmă" (Conta, IM: 396).

(2) "Printre semnificațiile extraestetice ale operei de artă, ca și ale contemplării frumosului, încă de la începuturile filosofiei europene, intră și semnificația cognitivă sau gnostică a esteticului. **[1]**Îndeosebi **platonismul și neoplatonismul fac din estetic o** revelare a esenței lucrurilor, un instrument pentru sinteza ultimă, pentru armonia finală a culturii **[opinia străină]**. **[2]**Noi **am respins energic** funcția metafizică, de metodă superioară în cunoașterea realității, atribuită artei sau contemplației estetice **[poziția autorului, în dialog cu opinia străină]**. **[3]**Motivul repudierii ***este acum lesne de înțeles. Esteticul are o referință necesară la un obiect ireal, fictiv, deci se instalează dincolo de realitate, în timp ce metafizica intenționează realitatea absolută*** **[explicație prin care autorul își susține poziția, în fața cititorului]**, adică ***realitatea cu totul desprinsă de om cu aspirațiile lui subiective*** **[reformulare]**" (Florian, FG: 180).

În aceste exemple, secvențele **[1]** și **[2]** reprezintă dialogul implicit al autorului cu opinia altui filozof, iar cea de-a treia secvență se constituie ca o justificare a propriei poziții în fața cititorului, formulată – pentru a fi convingătoare – cu ajutorul unei analogii, în primul caz, și cu ajutorul unei explicații însoțite de o reformulare, în cel de-al doilea.

Intersubiectivitatea cu cititorul oponent

O altă serie de structuri fundamentale ale textului filozofic exprimă intersubiectivitatea cu cititorul oponent, atunci când cititorii sunt divizați în cei care se opun și cei cărora li se cere

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

adeziunea în polemica dintre autor și o parte a receptorilor. În dialogul său cu cititorul, autorul imaginează o posibilă obiecție a receptorului-oponent, căruia îi răspunde, de obicei, indirect, în discursul adresat cititorului-martor:

> "Chiar adevărurile științifice nu scapă de legea ondulațiunii universale. Se știe că adevărul, la urma urmei, n-are decât o valoare relativă (...).
>
> **[1]Se vor găsi, poate, de aceia care să-mi facă obiecțiunea că** nu dispar toate ideile concepute de oameni, că sunt adevăruri considerate ca atare de când omul este om, fără să fie supuse fluctuațiunilor acțiunii și reacțiunii **[invocarea cititorului-oponent]**. **[2]Voi observa că** mișcarea ideilor nu este decât imaginea reflectată sau contrapartea intelectuală a mișcării omenirii. Omenirea se suie acum pe curba suitoare a marii sale unde și, totodată, în mersul său, produce un număr nesfârșit de unde secundare, terțiare etc. Tot astfel este și cu ideile în genere: (...) **[răspunsul dat cititorului-oponent, în discursul adresat cititorului-martor]**" (Conta, TOU: 246–247).

Textul se constituie, după modelul procesului, sub forma prolepsei retorice, iar tiparul de bază al acestei structuri are următoarea formulă: **afirmația autorului [1] + replica–prolepsă a cititorului-oponent [2] + răspunsul autorului adresat cititorului-martor [3]** – "**[1]***Am zis că (...).* **[2]***Mi se va obiecta, poate, că (...).* **[3]***La aceasta voi răspunde că (...)*" (Conta, IM: 394).

În forme retorice, intersubiectivitatea cu cititorul-oponent se construiește după o formulă accentuat dialogală, care conține **interogații adresate cititorului + răspunsul-prolepsă al cititorului-oponent + răspunsul autorului adresat cititorului-martor**:

> "**[1]**Dar **cum** să începem metodic, fixând axiome, sau cum să căutăm puncte de sprijin indiscutabile, când, rupând cu toată tradiția filosofică, filosofia substanțială a concretului, pe care ne propunem

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

s-o înfățișăm, își face o temă esențială din însăși contestarea oricărui 'punct arhimedic', din nerecunoașterea valorii semnificative a pretinselor elemente?

Cum să ne ajustăm unei pretinse metode, care ar fi la baza științei moderne, când, propriu-zis, ne îndoim că metoda experimentală este aceea căreia i se datorește exclusiv progresul științei moderne? [...]

Cum începem de vreme ce nu pornim de la principii certe ori realități solide? **[interogații adresate cititorului]** **[2]*Se va spune că*** însăși această mărginire este o confirmare a metodei raționaliste sau că este o concesie care trebuie justificată **[răspunsul-prolepsă al cititorului-oponent]**. **[3]*În realitate*** este vorba de o necesitate absolută, impusă categorial de însăși categoria individuației, căci avem aci antinomia trecerii de la concret la discursiv, ceea ce va duce la antinomia oricărei expuneri discursive a concretului **[răspunsul autorului adresat cititorului-martor]**" (Camil Petrescu, DS1: 56–58).

Spre deosebire de prolepsa care funcționa ca o formă de intersubiectivitate cu cititorul ca interlocutor și care se construia cu persoana a II-a ("*veți zice*"), în acest caz, prolepsa este introdusă prin formule impersonale ("*se vor găsi, poate, de aceia care să-mi facă obiecțiunea că*", "*se va spune că*"), cu ajutorul cărora se face distincția între cititorul-oponent și cititorul-partener. De regulă, relația cu acesta din urmă este marcată atât prin utilizarea unor forme pronominale de persoana I plural, care pot exprima o pseudo-cooptare a cititorului ("**[1]***Ni se va replica, nu fără dreptate, că faptul acesta dovedește cu suficientă putere cel puțin existența unei spontaneități spirituale.* **[2]***Dar* ..." – Blaga, CL: 10), cât și prin structuri dialogice care semnalează un dialog fictiv cu cititorul–martor despre posibila obiecție a receptorului-oponent: "**[1]***Dar **putea-va zice cineva că** în cazul acesta spiritul se privește pe sine funcționând?* **[2]*Nu***." (Conta, TF: 178).

După cum se poate observa, intersubiectivitatea cu cititorul oponent are, în esență, aceeași structură ca și dialogul cu alte opinii prezentat cititorului, cu singura diferență că, în cazul intersubiectivității

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

cu cititorul–oponent, dialogul cu alte opinii nu se raportează la o poziție străină anterioară, ci, întotdeauna, la o opinie posibilă a altui filozof:

> "[1]În acest punct al argumentării, **nu putem ocoli o ripostă**: metafizica nu este, și ea, o știință sau o disciplină teoretică, deci nu presupune ea logica, și atunci nu este logica sau, poate teoria cunoștinței știința fundamentală, cum au crezut neocriticiștii și mai susțin unii chiar și astăzi? **[raportarea la cuvântul străin care ar putea fi formulat]** **[2]Să fim însă consecvenți**. Dacă primim această argumentare, trebuie să mergem mai departe și vom da câștig de cauză psihologismului sau sociologismului și istorismului. Cel ce face știință este o anumită persoană care trăiește într-un anumit climat social și într-un determinat moment al istoriei. Va trebui atunci să punem la temelie psihologia, la nevoie sociologia sau istoria. (...)
>
> Ieșirea din această confuzie nu este ușoară, dacă ținem să respectăm complexitatea faptelor și dependența lor mutuală **[răspunsul autorului, adresat cititorului-martor]**" (Florian, FG: 157).

Considerăm totuși că intersubiectivitatea cu cititorul-oponent trebuie evidențiată ca o categorie aparte, pentru că textul este orientat către receptor și nu către texte anterioare, iar această orientare către o opinie posibilă face ca discursul să aibă alte caracteristici decât cele semnalate în cazul procesului: în principiu, textul este construit după un tipar diferit, iar invocarea opiniei străine se face prin forme verbale de indicativ viitor sau de condițional prezent ("*mi se va obiecta*", "*s-ar putea zice că*"), spre deosebire de proces, unde cuvântul străin era introdus în text prin forme de indicativ trecut sau prezent ("*s-a zis că*", "*se crede că*").

Prolepsa prin care se exprimă intersubiectivitatea cu cititorul-oponent este, în general, **simplă**, ca în toate exemplele anterioare, dar poate fi și **dublă**, atunci când obiecția posibilă imaginată de cititor se dezvoltă în două direcții:

> "S-ar părea că unda vieții organice nu este compusă din adevărate unde secundare, căci, **[1.a.]de o parte, s-ar putea zice că** speciile sau

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

gradele, prin care a trecut viața organică până acum, există în mare parte, **că**, prin urmare, aceste specii n-au dispărut cu încetul și pe rând, precum ar fi trebuit să facă o succesiune de ondulațiuni secundare, **[1.b.] iar de altă parte s-ar putea crede că, chiar dacă** am considera numai seria succesivă de specii prin care a trecut organismul pentru a ajunge de la formele cele mai simple până la om, **totuși** nu ni se arată speciile decât ca niște nuanțe sau grade nesimțite de înălțime, prin care trece o linie simplă necontenit suitoare, căci, pe cât se știe până acum, formele organice cele mai imperfecte s-au transformat *necontenit* și *totdeauna* în forme din ce în ce mai perfecte.

[2.a.]Contra obiecțiunii dintâi mă rezervez să dovedesc mai la vale că *generațiunea spontanee* este activă până și în zilele noastre, că speciile inferioare, de exemplu la animale, care există astăzi nu sunt aceleași, genealogic vorbind, din care a ieșit și prin care a trecut omul, **că**, în regulă generală, cu cât o specie este mai inferioară, cu atât ea se coboară din o generațiune spontanee mai posterioară **și că**, prin urmare, coexistența speciilor de diferite grade nu împiedică ondulațiunea vieții organice în toate sensurile.

[2.b.]Pentru răsturnarea obiecțiunii a doua, voi dovedi iarăși, mai la vale, un fapt de cea mai mare importanță și care, pe cât știu, n-a fost niciodată observat, **și anume**: orice specie organică care se stabilește într-un habitat nou, puțin deosebit de habitatul părăsit, dobândește o viață nouă, în care face un progres organic superior celui care-l avea în habitatul vechi, **dar**, după ce ajunge un punct culminant, specia degenerează și ajunge să se stingă, afară numai dacă nu va schimba din nou habitatul" (Conta, TOU: 239–240).

În acest fragment, cele două obiecții posibile reprezintă reacții diferite la o singură afirmație a autorului și de aceea, textul are un caracter dialogal mai puțin evident, însă prolepsa dublă se poate constitui și din replici succesive, care alcătuiesc un dialog, dobândind, în acest caz, un pronunțat caracter retoric:

(1) "**[1]**Dacă oamenii de știință specială părăsesc, ei înșiși, de bunăvoie, terenul științei lor, pentru a trece pe terenul metafizicei, **aceasta este o probă că** științele speciale nu satisfac întru toate pretențiunile

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

gândirii omeneşti; şi că este loc pentru o ştiinţă mai ridicată decât ştiinţele speciale **[afirmaţia autorului]**.

[2]O probă, însă insuficientă, ***ni se va zice***. **În tot cazul**, aceasta nu este o probă care să vină în sprijinul exclusiv al metafizicei. Adevăratul om de ştiinţă este totdeauna nemulţumit cu aceea ce ştie; el ar vrea să ştie totdeauna mai mult. (...) Cel nemulţumit poate studia mai departe în câmpul ştiinţei sale speciale, fără a trece dincolo, în metafizică **[obiecţia posibilă a cititorului-oponent, redată în stil direct, ca replică a unui dialog propriu-zis între autor şi cititorul-oponent]**.

[1]*La aceasta răspundem*: aşa ar fi, în adevăr, dacă ar fi numai nemulţumirea. **Dar** este ceva mai mult. Este şi întrezărirea unui alt orizont, înăuntrul căruia cunoştinţele adunate de ştiinţele speciale par mai complete şi mai puţin relative. (...) Cine a întrezărit această unitate, a devenit metafizician, şi pentru totdeauna **[răspunsul autorului, dublu adresat: atât cititorului-oponent, cât şi cititorului-martor]**.

[2]Dar aci este suprema rătăcire a metafizicei! ***ni se va zice iarăşi***. O cunoştinţă deasupra celorlalte cunoştinţe speciale este o simplă iluzie produsă de vanitatea omenească. Proba cea mai evidentă că aşa este o găsim în faptul că sistemele de metafizică s-au surpat, unul după altul, în decursul secolilor **[obiecţia posibilă a cititorului-oponent, redată în stil direct, ca replică a unui dialog propriu-zis între autor şi cititorul-oponent]**. (...)

[1]Această obiecţiune **se pare covârşitoare**; cu toate acestea – şi ea – **nu este decât o obiecţiune superficială, după cum vom vedea îndată [răspunsul autorului, adresat cititorului-martor]**" (Rădulescu-Motru, EMFK: 393–394).

(2) "**[1]**Tangentele inexistente descriu astfel şi definesc, ba chiar măsoară cu perfectă exactitate, realităţi matematice şi fizicale. Nu mai e nevoie să te gândeşti la numărul imaginar, ori la deducerea numerelor reale din cele complexe, spre a vedea cât de adânc operează, o dată cu matematicile, inexistentul din jurul unei existenţe **[afirmaţia autorului]**.

[2]Sunt simple procedee ale gândirii abstracte, ***se va obiecta*** **[obiecţia posibilă a cititorului-oponent, redată în stil direct,**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

ca replică a unui dialog propriu-zis între autor şi cititorul-oponent]. **[1]Dar experienţa umană invocată mai sus? [răspunsul autorului, dublu adresat: atât cititorului-oponent, cât şi cititorului-martor] [2]**Nu e decât dovada, ***se va spune poate***, că omul e singura fiinţă ce se poate abate de la legea ei; omul singur – ***se va preciza*** – poate fi neom, el e singura fiinţă absurdă, pe când arborele e întotdeauna întreg în existenţa lui, aşa cum e vieţuitorul **[obiecţia posibilă a cititorului-oponent, redată în stil direct, ca replică a unui dialog propriu-zis între autor şi cititorul-oponent]**. **[1]** – **Dar** când o aceeaşi tehnică, una de prelucrare a existentului de către inexistent şi de definire a realului prin nimicul lui specific, se dovedeşte activă la cele două extreme ale realităţii, în abstractul matematic şi în concretul uman, atunci e greu de crezut că pe treptele intermediare inexistenţa va rămâne pasivă **[răspunsul autorului, dublu adresat: atât cititorului–oponent, cât şi cititorului-martor]**" (Noica, DTR: 107).

În aceste cazuri, replicile sunt redate în stil direct, constituindu-se ca un dialog filozofic propriu-zis prezentat cititorului-martor. Confruntarea implicită se transformă într-un dialog explicit prin înlocuirea mărcilor vorbirii indirecte cu cele ale vorbirii directe. Această transformare se poate limita la eliminarea conjuncţiei subordonatoare, care leagă cele două planuri, al autorului şi al cuvântului străin ("*O probă, însă insuficientă,* ***ni se va zice***", "***La aceasta răspundem:*** *aşa ar fi, în adevăr, dacă* (...)", "*Dar* (...)! ***ni se va zice iarăşi***"), sau poate merge până la eliminarea inclusiv a verbului *dicendi* care introduce planul cuvântului străin, obţinându-se astfel o structură comparabilă cu dialogul filozofic ca gen:

"**[1]***Tangentele inexistente descriu astfel şi definesc, ba chiar măsoară cu perfectă exactitate, realităţi matematice şi fizicale.* (...).

[2]*Sunt simple procedee ale gândirii abstracte,* ***se va obiecta*** **[replică redată în stil direct, fără conjuncţie subordonatoare]**.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

[1]Dar experiența umană invocată mai sus? **[replică redată în stil direct, fără conjuncție subordonatoare și fără verb *dicendi*]**

[2]*Nu e decât dovada,* ***se va spune poate****, că omul e singura ființă ce se poate abate de la legea ei; omul singur –* ***se va preciza*** *– poate fi neom, el e singura ființă absurdă, pe când arborele e întotdeauna întreg în existența lui, așa cum e viețuitorul* **[replică redată în stil direct, fără conjuncție subordonatoare]**.

– **[1]*Dar*** (...)."

Dialogul cu cititorul despre alte opinii organizate în dialog: "dialogul despre dialog"

Un alt tip de realizare a dublei intersubiectivități, în textul filozofic, îl reprezintă dialogul cu cititorul despre alte opinii organizate, la rândul lor, în dialog. În acest caz, discursul se construiește sub forma unei **confruntări indirecte între texte, prezentată cititorului**, desfășurându-se, de fapt, ca o ***dramă filozofică*** **ale cărei personaje sunt diferitele puncte de vedere aduse în text**. Autorul "asociază toate aceste personaje între ele, le confruntă ori le opune unul altuia, le silește să se cheme, să-și răspundă ori să se divulge reciproc" (Bahtin, 1963: 336). Astfel, vocile aduse în text răsună simultan în cadrul unei singure conștiințe, comunicând într-o manieră specifică, imposibilă între vocile unui dialog real, dat fiind că, "apropiate, împinse una către alta, ele se intersectează parțial", devenind reciproc interpenetrante. În acest caz, discursul autorului "(...) **nu încearcă să convingă**, ci **organizează voci, asociază poziții logice**, în majoritatea cazurilor **sub forma unui dialog imaginar**" (Bahtin, 1963: 129–130), "(...)

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

aşază faţă în faţă poziţii diferite, clădindu-şi printre acestea şi *propria sa poziţie*"[2] (idem: 132):

"Ideea de cauză lasă deschisă legătura dintre un lucru şi altul, sau dintre un fenomen şi altul (...). **[1]Ce fel de legătură?**

[2]Nenumărate gânduri au venit în mintea omului spre a da socoteală de înlănţuirea aceasta[organizarea dialogului: structura *întrebare* + *răspuns*]: [2.a]legătura **ar fi** de la materia lucrului la lucru, de la formă la lucru, de la agent la el, de la intenţie şi scop la el. Şi legătura cauzală poate fi în planul întâmplării, sau al necesarului, sau al posibilului, poate fi în lumea sensibilă ori în lumea inteligibilă, în lumea văzută şi în lumea nevăzută. **[2.b]Sau** legătura **ar fi** dinăuntru în afară, exprimând cauza internă; din afară în afară, exprimând cauza externă. **[2.c]Sau s-a spus** despre cauzalitate **că** reprezintă pur şi simplu constatarea unei legături **(Hume)**; necesitatea constatării unei legături **(Kant) – şi câte altele [opiniile străine aduse în text, organizate ca detalieri diferite ale răspunsului iniţial]**. **[3]** ***Pe toate le cuprinzi cu mintea o clipă, de la toate înveţi, şi pe urmă te întorci cu simplitate către lucruri, să vezi ce mai ştiu să spună ele*** **[dialog cu cititorul despre opiniile organizate într-un dialog implicit]**.

Iar lucrurile, dacă le priveşti aşa, cu liniştea ingenuităţii, îţi arată ceva surprinzător: că în relaţia cauză-efect **nu** sunt doi termeni în joc, **ci** e întotdeauna şi un al treilea. Nu poate fi vorba de legătură *decât* pentru că e în joc un al treilea, **adevăratul** agent, **adevărata** cauză, parcă **[poziţia autorului, inserată în dialogul implicit creat în text]**" (Noica, DTR: 119-120).

Autorul aduce, deci, în dialogul său cu cititorul, alte dezbateri sau organizează o confruntare între texte, multiplicând confruntarea

[2] Bahtin, 1963, face aceste observaţii cu privire la opera lui Dostoievski, considerând că "În locul **raportului cu lumea al 'eului' conştient care judecă**, Dostoievski a plasat în centrul operei sale **problema raporturilor reciproce dintre aceste 'euri' conştiente care judecă**" (139).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

sa cu cititorul prin dezbateri conexe, suprapuse palimpsestic. În exemplul de mai sus, textul are o structură inițială dialogică simplă (întrebare + răspuns), iar opiniile străine sunt organizate ca detalieri diferite ale răspunsului inițial. Dialogul indirect între texte se construiește prin sistematizarea și aducerea în același context a opiniilor străine, care, coexistente în textul autorului, intră în raporturi dialogice implicite (cf. Bahtin, 1963). Astfel, secvențele **[2.a]**, **[2.b]**, **[2.c]** reprezintă răspunsuri diferite la aceeași întrebare și de aceea între ele pot fi presupuse raporturi dialogice implicite, ca într-o dezbatere în care interlocutorii formulează răspunsuri diferite la aceeași întrebare.

Confruntarea se prezintă, așadar, ca un dialog virtual între trei opinii asupra aceleiași probleme, construit sub forma unei sistematizări a soluțiilor anterioare la care se adaugă punctele de vedere ale autorului.

Obiectul dialogului principal rămâne conceptul filozofic, dar autorul alege să-l expună dialogal, și de aceea discursul altor filozofi, prezentat dialogic, devine cel puțin la fel de important ca și conceptul în discuție. În exemplul de față, secvența **[3]** poate fi interpretată ca un discurs adresat cititorului (cf., de pildă, utilizarea persoanei a II-a singular, care nu are numai o valoare impersonală, ci și una de stabilire a contactului direct), unde autorul glosează dialogul creat în text. Ca urmare, în acest caz se poate vorbi de un **dublu dialog** sau de un "***dialog despre dialog***".

1. Formele de bază ale **dialogului prezentat cititorului** sunt, în principiu, de două tipuri: pe de o parte, **dialoguri create de autor**, în care se înscenează o confruntare ad-hoc între diverse opinii introduse în text, ca în exemplul precedent, iar pe de altă parte, **dialoguri aduse ca atare în discursul autorului**, ca în exemplul care urmează:

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

"**Voi reproduce** aci, spre a da o idee despre această **discuțiune**, numai ca exemple, unele din argumentele prin care **materialiștii** se încearcă a dovedi că și facultățile psihice cărora nu s-a putut da încă explicațiune materialistă satisfăcătoare nu pot fi altceva decât tot forțe de-ale materiei și că, prin urmare, nu există suflet în înțelesul ce se dă acestui cuvânt de către **spiritualiști [secvență de introducere a dialogului în discursul autorului]**.

[1]Să presupunem pentru un moment, ***zic materialiștii***, că omul are în trupul său un suflet așa precum îl înțeleg **spiritualiștii**. Se știe însă că facultățile sufletești nu sunt tot una la toți oamenii. Sunt oameni cu inteligență foarte mare, cu o voință foarte puternică și liberă, cu sentimente foarte delicate, în sfârșit cu un suflet foarte pronunțat. Însă, dacă de la acești oameni ne coborâm treptat în jos, găsim pe cei care au facultăți psihice din ce în ce mai puțin dezvoltate, până ajungem la imbecili și idioți la care aceste facultăți sunt foarte slabe. Este însă admis că oamenii imbecili au suflet ca și cei inteligenți. Dacă acum comparăm un om imbecil cu un câine sau cu un elefant, inteligent, vedem că deosebirea în privința inteligenței este între dânșii cu mult mai mică decât între un om foarte inteligent și unul foarte imbecil. Pentru rațiunea dar, pentru care se admite că omul imbecil are suflet ca și cel de geniu, trebuie să se admită că și câinele ori elefantul inteligent are suflet ca și omul imbecil. Dacă de la câine și elefant ne coborâm gradat în jos pe scara ființelor organice, făcând la fiecare grad raționamentul de mai sus, ajungem să recunoaștem că trebuie să fie un suflet chiar în corpul unei simple celule organice, chiar și în corpul unei monere. Monera însă, care după unii, se naște prin generațiune spontanee din apa mării, este globuleț omogen cuasilichid, care mai nu se deosebește de apa în care trăiește. Dacă se atribuie facultățile sufletești până și acestei ființe, atunci nu este vreo rațiune de a nu le atribui și apei. Însă, dacă apa are suflet, atunci trebuie să aibă și toate celelalte corpuri neorganice. **Dar mișcările acestor corpuri sunt ele oare produse de voință, de inteligență, de sentimente? Când o piatră cade la pământ, fiindcă-i dau drumul din mână, este oare această cădere un efect al voinței pietrei? [replică redată în stil direct, care conține și interogații, pentru a marca legătura dialogică directă dintre interlocutorii dezbaterii aduse în text]**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

[2]*Spiritualiştii zic că* **nu [stil indirect]**. Piatra cade, *zic ei*, pentru că este atrasă de pământ, şi această atracţiune este o putere curat materială, precum de altmintrelea sunt toate puterile care pun în mişcare corpurile neorganice lăsate în voia lor **[stil direct]**. **[1]Dar**, dacă toate aceste corpuri sunt puse în mişcare de puteri materiale, tot aşa trebuie să trăiască şi fiinţele care sunt numai cu un grad superioare, precum sunt celulele organice. Dacă de la aceste celule ne suim gradat pe scara vieţii organice, făcând la fiecare grad raţionamentul de mai sus, ajungem să recunoaştem că tot numai de puteri materiale trebuie să fie produse şi mişcările câinilor şi ale elefanţilor, şi acelea ale oamenilor imbecili, şi, în sfârşit, acelea chiar ale oamenilor de geniu. Aşadar, puterile care pun în mişcare omul nu se deosebesc radical de puterile care pun în mişcare celelalte corpuri din natură, deoarece între aceste puteri este numai o deosebire de grad. Cu alte cuvinte, ceea ce se numeşte suflet omenesc nu este decât o combinaţiune specială, un joc complicat de forţe materiale **[replică neintrodusă prin elemente care marchează de obicei joncţiunea între planul autorului şi planul vocilor străine, ci doar printr-o conjuncţie adversativă care semnalează confruntarea]**.

(...)

[2]La toate cele de mai sus, spiritualiştii obiectează că, deşi este asemănare între mişcările omului considerat ca obiect exterior şi mişcările celorlalte corpuri din lumea exterioară, **totuşi** nu este nici o asemănare între toate aceste mişcări aflate pe cale obiectivă şi puterile sufleteşti care se descopăr numai pe cale subiectivă, adică numai prin observaţiunea internă. De aici rezultă că, chiar dacă activitatea sufletească a omului poate fi, sau este, în corelaţiune cu oarecare mişcări materiale ale creierului său sau ale trupului său întreg, totuşi este o deosebire radicală între aceste două ordine de fenomene.

[1]La această obiecţiune, un filozof materialist ar putea răspunde precum urmează.

Omul are un simţ *interior*, numit *conştiinţă*, care este, *poate*, subdivizat în mai multe simţuri particulare şi cu care simte ceea ce se petrece în sufletul său când este în activitate; apoi mai are un simţ *exterior*, subdivizat în mai multe simţuri particulare, cu care simte ceea ce se petrece în afară de sufletul său" (Conta, IM: 456–460).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

În acest fragment, se creează impresia că nu autorul este cel care construieşte un dialog între opinii străine aduse în text, ci acesta doar "reproduce" o confruntare exterioară discursului său, sub forma unui dialog cu mai multe serii de replici, redat atât în variante ale stilului direct ("*Să presupunem pentru un moment,* ***zic materialiştii****, că ...*"; "*Piatra cade,* ***zic ei****, pentru că ...*"; "***La această obiecţiune, un filozof materialist ar putea răspunde precum urmează****. Omul are un simţ interior...*"), cât şi în variante ale stilului indirect ("***Spiritualiştii zic că nu***"; "***La toate cele de mai sus, spiritualiştii obiectează că*** ...").

Din punctul de vedere al modului în care se înlănţuiesc replicile, dialogul adus în text este redat, de obicei, în forme foarte apropiate de dialogul filozofic ca gen, chiar dacă replicile nu sunt aşezate în paragrafe distincte:

> "Nu e nevoie să mai căutăm mult în istorie spre a întâlni acelaşi cerc al cunoaşterii, de îndată ce se pune hotărât problema posibilităţii ei: e marea **dispută pe tema inneităţii ideilor [secvenţă de introducere a dialogului în discursul autorului]**, dispută latentă încă din antichitate şi ieşită la lumină cu empirismul şi raţionalismul modern. **[1]**Nu putem cunoaşte decât prin idei înnăscute, ***vor spune raţionaliştii***, pe linia platoniciană pe care, conştient ori nu, se aşază. Nu putem cunoaşte decât prin ceea ce deţinem dinainte. **[2]Dar** în felul acesta, ***replică empiriştii*** în frunte cu Locke, activitatea gândirii e suprimată; se încurajează lenea spiritului. **[1]Ba, răspund raţionaliştii**, numai aşa se păstrează o activitate de gândire. Şi iată astfel solidare, pe tema nevoii de însufleţire a gândirii, două orientări care păreau peste tot opuse" (Noica, DÎF: 20).

Tot în categoria confruntărilor anterior constituite şi aduse în text ca atare se înscrie şi situaţia în care autorul **redă** anumite **discursuri concepute dialogal de către autorii lor**. În acest caz, fie **se reproduce în rezumat un text unde filozoful prezentat dialoghează cu**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

discursul altui filozof (1), fie **se redă un text al altui autor, construit** de acesta **sub forma unui dialog cu sine** (2):

(1) "**Teza lui Mill**: (...) La început subjugarea femeii a fost un fapt de forță brutală, ca și sclavia. A venit apoi legea civilă, care începe totdeauna prin a recunoaște raporturile de fapt. Subjugarea de fapt a ajuns a fi recunoscută în drept, ca și sclavia. (...)

Astăzi însă dreptul vrea să se întemeieze pe rațiune, nu pe forța brutală.

[1]De ce atunci femeile subjugate? [interogația prin care se presupune că filozoful adus în text își organiza discursul ca un dialog cu alte opinii]

[2.a] a) **'Natura în genere o vrea așa'**, *se zice*. **[1.a]**Tot așa ziceau și apărătorii *sclaviei* în America încă la 1865. 'Natura' însemnează obiceiul, tot ce e obișnuit pare 'natural'. (...)

[2.b] b) **'Femeia primește dominațiunea de bună voie, cu al ei consimțământ'**, ***se mai zice***. **[1.b]Nu este exact**. Multe nu primesc. Îndată ce s-a dat putința mișcării pentru emancipare, mișcarea a crescut. Sporește numărul studentelor, medicelor etc. Crește numărul femeilor care se plâng izolat de cruzimile bărbatului lor. Și sclavii la început s-au plâns numai de cruzimile individuale ale stăpânilor lor, și nu de sclavia ca princip general; această combatere vine mai pe urmă. Dar nici nu poate fi vorba de consimțământul voluntar al femeii, fiindcă toată educațiunea din copilărie îi viațiază judecata liberă asupra acestei materii.

[2.c] c) **'Generalitatea subjugării femeilor în toate societățile dovedește o trebuință generală'**.

[1.c] – **Nu dovedește**. Înaintea secolului nostru era generală domnirea aristocrației de drept divin. Astăzi s-a răsturnat ('trebuința generală' a dispărut) și s-a înlocuit cu principiul adevărat uman, că nici o poprire fatală să nu rezulte pentru individ din oarba întâmplare a nașterii; prin urmare nici la rase nici la sexuri. Subjugarea de drept a femeii este o monstruozitate izolată în mijlocul principiilor conducătoare ale spiritului modern.

[2.d] d) **'Experiența vorbește în favoarea stării de astăzi'**.

[1.d] – O experiență nu poate să decidă între două sisteme, când numai

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

unul a fost pus în practică. Cu acest unul s-a realizat progresul până astăzi; dar nimeni nu poate şti, dacă nu s-ar fi realizat mai mult progres cu celălalt.

[2.e] e) '**Sexul femeii o destinează fiziologic la ce este astăzi**'. **[1.e]** – Fiziologia şi psihologia nu au încă formula ştiinţifică a acestei deosebiri. (...)

[2.f] f) '**Vocaţiunea naturală a femeii este căsătoria şi maternitatea**'. **[1.f]** Singurul mijloc pentru a decide despre o anume vocaţie este putinţa de a alege între mai multe. Această putinţă tocmai trebuie lăsată liberă, şi nu oprită prin lege. Dacă în adevăr *constituţia naturală* a femeii împinge numai spre căsătorie, este de prisos şi nejustificat de a-i face popriri legale pentru alte tendinţe **[opiniile altor filozofi, organizate ca răspunsuri la întrebarea iniţială, de către autorul invocat în text + replicile acestuia la opiniile astfel sistematizate]**" (Maiorescu, PF: 192–193).

(2) "De aici începe Kant, şi cu putere extraordinară de cugetare, el aprofundează, taie mai adânc de-acolo de unde Locke se oprise. ***Kant se întreabă***: **[1]De unde vine** că oricât mi-aş închipui distrugerea lumei întregi, nu ne-ar dispărea nicidecum ideea de *spaţiu*? **De ce**, de ne-am sui până la cel mai de sus astru, închipuirea ar goni continuu la infinit? **Şi de ce** nici pe *timp* nu-l putem tăia, pentru ca să avem un capăt, un moment iniţial de la care să începem? **De ce**, fantezia, când ne oprim într-un moment al timpului, se pierde înaintea şi în urma acelui moment, fără să se oprească vreodată, întinzând astfel în trecut şi în viitor, de la momentul acela, două veşnicii de timp?

Se poate ca aceste idei de *spaţiu* şi de *timp*, pe cari Locke le atribuie şi le leagă de materie, să le avem, sub formă de infinit, de la lumea finită şi sensibilă?...

[2]Nu, [replică în dialogul cu sine al lui Kant, redat de Maiorescu] cauza că limită în timp şi în spaţiu nu există, provine din aceea că ele sunt forme intelectuale, sunt înnăscute în om, sosesc odată cu sosirea lui pe lume şi, departe de a le primi din lumea externă, clădim tot din capul locului în timp, în spaţiu şi prin cauzalitate" (Maiorescu, PF: 7).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

În aceste situații, autorul aduce în textul său alte discursuri concepute dialogal în forma lor originară, și, deci, nu face decât să redea, în diferite forme implicit dialogale, o confruntare anterioară, pe care o prezintă cititorului. În ambele fragmente această confruntare este organizată sub forma unei expuneri dialogice, construită, în primul caz, ca un dialog în care filozoful prezentat se confruntă succesiv cu diferite opinii străine, pe aceeași temă, iar în al doilea caz, ca un dialog cu sine al filozofului adus în text.

2. Cele mai frecvente confruntări prezentate cititorului sunt, însă, **dezbaterile create de autor**, care se pot organiza fie prin **configurarea unui dialog propriu-zis**, după formula dialogului filozofic ca gen, fie prin **sistematizarea implicit dialogală a opiniilor aduse în text**. Astfel, în cazurile cele mai accentuat intersubiective, **autorul creează un dialog propriu-zis**, marcat grafic prin paragraf, comparabil cu structura dialogului filozofic ca specie:

> "**[1]**Universul, cât se vede, și cât se poate cuprinde în gândul nostru, ***zice omul de știință***, este arătarea concretă a unei sume de energii care rămâne totdeuna aceeași. (...) Nimic nu se pierde și nu se câștigă în mod absolut, ci ceea ce se schimbă este numai distribuția părților în hotarul invariabil al sumei totale.
>
> **[2]Dar fenomenele sufletești? [interlocutorul]**
>
> **[1]Fenomenele sufletești, care? Acelea care se petrec într-un corp omenesc?** Acestea sunt și ele strict determinate, fiindcă acestea sunt legate de schimbări materiale. Tot ce se petrece în sistemul nervos al omului este condiționat de legile transformării energiei. (...) **[omul de știință]**
>
> **[2]Dar** fenomenele sufletești, cu toate că le găsim împreunate cu fenomenele din materia nervoasă, sunt totuși deosebite de acestea! **[interlocutorul]**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

[1]Deosebite; cum deosebite? Ele nu pot ieşi din lanţul transformărilor energiei, căci, dacă ies, nu mai aparţin universului **meu [omul de ştiinţă]**.

[2]Dar ele nici nu pot fi identificate cu fenomenele materiale! În deşert **aş privi** cum se modifică neuronii creierului cuiva; din această modificare a neuronilor **nu voi afla** niciodată care a fost gândul care a trecut prin conştiinţa lui! fenomenele de conştiinţă au ceva special lor, care le pune într-o grupă aparte **[interlocutorul]**.

[1]Nu văd unde ar sta această grupă aparte, căci loc în universul **meu**, ***zice omul de ştiinţă***, nu este nicăieri **[omul de ştiinţă]**.

[2]Atunci universul, şi dacă ar lipsi cu desăvârşire fenomenele conştiinţei ar putea să existe? [interlocutorul]

[1]Se înţelege. De fenomenele conştiinţei nu este nici o nevoie. (...) La ce **aş avea** nevoie de conştiinţă şi fenomenele ei **[omul de ştiinţă]**?" (Rădulescu-Motru, EMFK: 408–409).

Acest tip de dialog poate reda o confruntare între două opinii străine diferite, ca în exemplul de mai sus, sau o dezbatere interioară atribuită unui locutor invocat în text prin intermediul persoanei a III-a ("*Soritul cuiva care nu **avea** sensul imediat al vieţii*"), ca în exemplul care urmează:

"Soritul **cuiva care nu avea** sensul imediat al vieţii:

[1]Atitudine demnă. *Etică*. **[2]Dar** *eticul* nu riscă să fie în gol?

[1]Atunci *participaţie* în *stil* etic, alături de cel lovit; cultul generalului. **[2]Dar** *participaţia* în felul *său* nu riscă să cadă sub păcatul orgoliului?

[1]Atunci *participaţie* în sens plin, umilinţa înfrângerii de sine, a nu ieşi din rând, chiar dacă **nu dai** dreptate comunităţii tale. **[2]Dar** aşa **nu subscrii** răului?

[1]Atunci plată pentru răul la care **ai** subscris. Mistificaţie. Refacere a demnităţii prin consecvenţă în înfrângere. **[2]Dar** nu **revii** la etic şi la sterilitatea lui?

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

[1]Atunci renunțare la etic, pedepsire de sine prin consimțirea la întinare. Vinovăție proprie. **[2]Dar** societatea nu te pedepsește pentru că te-ai dezmințit? Ba pedepsește pe cei care s-au asociat nedezmințirii **tale** de sine. (Sentiment al vinovăției față de **tine** și alții.)

[1]Atunci cufundare în solitudinea nedemnității. Sentiment al sfârșitului – și neașteptată purificare. **[2]Dar** o **meriți**?

[1]Atunci acceptarea vieții cum este; a libertății de a fi rodnic. **[2]Dar** poate fi oricare?

[1]Atunci sete de cunoaștere și creativitate, dincolo de bine și de rău – fără comentar propriu. **[2]Dar** *altcineva* nu **te** comentează. **[1]Atunci** întâlnirea cu conștiința ta mai bună. Întrecerea cu ea.

Sensul de viață al **cuiva ce nu s-a deținut** este afirmarea de sine în confruntarea cu viața, cu făptura vie pe care lumea **a pus**-o prin el pe lume – Cu fiul **său**" (Noica, JI: 56).

În primul fragment, paragraful marchează replici distincte, iar textul are toate caracteristicile unui dialog redat în stil direct: formulele de joncțiune dintre planul autorului și cel al participanților la dialog ("***zice omul de știință***"), utilizarea persoanei I a pronumelor și verbelor și punctuația specifică unui dialog efectiv, mai puțin liniuțele de dialog al căror rol este preluat de dispunerea în paragrafe distincte a replicilor. În cel de-al doilea fragment, paragraful delimitează doar un schimb de replici, iar structura dialogică a textului este pusă în relief de dispunerea într-un dublu paralelism anaforic a celor două serii de replici: "***Atunci ... Dar...***", precum și de utilizarea persoanei a II-a în formularea replicilor (mai ales a celor care conțin interogații) sau de ocurența aceluiași lexem central, atât în întrebare, cât și în răspuns:

"**[1]**Atitudine demnă. *Etică*. **[2]Dar** *eticul* nu riscă să fie în gol?

[1]Atunci *participație* în *stil* etic, alături de cel lovit; cultul generalului. **[2]Dar** *participația* în felul *său* nu riscă să cadă sub păcatul orgoliului?

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

[1]**Atunci** *participație* în sens plin, umilința înfrângerii de sine, a nu ieși din rând, chiar dacă **nu dai** dreptate comunității tale. **[2]Dar** așa **nu *subscrii*** răului?

[1]Atunci plată pentru răul la care **ai** *subscris*. Mistificație. Refacere a demnității prin consecvență în înfrângere. **[2]Dar** nu **revii** la etic și la sterilitatea lui?"

În aceste situații, textul se construiește, deci, ca un dialog filozofic propriu-zis, cu seturi de replici succesive, având o structură dialogică explicită, dar, în majoritatea cazurilor, autorul creează doar o **confruntare ad-hoc între diverse opinii aduse în text, prin sistematizarea dialogală a acestora**. Textul este conceput ca o confruntare între diferite opinii ale altor filozofi, care, însă, nu dialoghează în mod direct, ci prin intermediul unui interpret cu mari libertăți în constituirea replicii atribuite participanților la dialog și în selectarea interlocutorului cu care aceștia se confruntă. De obicei, autorul reorganizează celelalte discursuri și le pune în dialog fie prin **înscenarea unei confruntări între discursurile invocate în text**, fie prin **crearea unui dialog pe care sunt grefate opiniile altor autori**.

Atunci când **se înscenează o confruntare între texte**, discursul are o **structură dialogică explicită**, cu replici redate în stil direct și introduse prin verbe *dicendi*:

"**[0]**Condus de metodul acesta al rațiunei pure, **Kant întreprinde critica 'psihologiei raționale'**(...).

Psihologia rațională proceda la demonstrarea existenței și a nemuririi sufletului în chipul următor. **[planul autorului, punerea în scenă a dialogului]**

[1](...). ***Eul, zice* psihologia rațională [replică introdusă în stil direct, prin intermediul unui verb *dicendi*],** e doar o ființă simplă și statornică, fiindcă tocmai de aci, din faptul identității nealterate și prin urmare al simplicității sale, îi vine putința de-a constata

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

ceea ce e mobil şi nestatornic. Dacă acest *eu* e simplu şi constant, el este prin urmare indisolubil şi indestructibil, căci nu se desface şi nu se distruge decât ceea ce e compus şi schimbător şi, la dânsul, tocmai în neschimbare consistă esenţa fiinţei sale, faţă cu timpul în veci mişcător. *Eul* este deci mai departe infinit în durată; ca existenţă se înţelege că nu se poate distruge, e prin urmare nemuritor.

[0]Astfel argumenta psihologia raţională [punerea în scenă a dialogului]. Astăzi, această demonstraţiune nu mai pare însă aşa de mulţumitoare şi de inatacabilă după cum trecea înainte de Kant; (...).**[glosarea de către autor a replicii aduse în text, în dialogul său cu cititorul]**

[2](...). **Bine – *zice* Kant [replică introdusă în stil direct, prin intermediul unui verb *dicendi*, concepută ca răspuns şi continuare a replicii precedente]** – pentru ca **să simţim** schimbarea fenomenalităţii se cere un ce constant, o putere aprioristică şi independentă de sensibilitatea continuu mobilă, – se cere în adevăr un punct fix căruia **să-i raportăm** acele schimbări.

Ce este însă acel ce statornic? Evident că nu poate fi decât simţul intern al timpului, căci el singur e infinit şi afară din experienţă, prin urmare constant şi invariabil, celelalte simţuri comune schimbându-se toate dintr-un minut într-altul ca şi fenomenalitatea lumii externe.

Ceea ce e dar în **noi**, simplu şi statornic, e **dacă se poate zice**, conştiinţa intimă despre timp; acesta e dar punctul fix al mişcării sau al fantasmagoriei. Noţiunea de timp însă e o formă a inteligenţei **noastre** însăşi, e ceva organic, un mod de-a vedea şi de-a pricepe lumea, iar nu o existenţă de sine, distinctă de alcătuirea **noastră** materială. **A zice dar despre *eu* că există veşnic în timp este a lua o însuşire a lui proprie, însuşirea de-a pricepe timpul, ca argument al existenţei sale independente, este a enunţa o formă a existenţei pentru existenţa în sine, şi a pretinde că s-a demonstrat tocmai ceea ce trebuie dovedit, că forma adică a înţelegerii, că cugetarea în genere, ar fi ea însăşi nemărginită.** Forma înţelegerii fiind, în creierii **noştri** animalici, o proprietate organică, vremelnică şi trecătoare, numai pe cât **sunt** aşa cum **sunt pot** afirma ceva despre timp şi schimbări, iar dincolo de realitatea aceasta organică şi fenomenală, în vid de existenţă materială, **nu sunt în stare să pricep şi să cunosc** nimic. A vorbi despre existenţă în timp este

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

a cuvânta după cum înțelegem **noi** lucrurile, iar nu despre cum vor fi ele în sine. Această față a lumii **ne** este, precum știm, absolut inaccesibilă.

[0]Demostrația psihologiei raționale era, dar, ***precum vedem***, **paralelogism**, sau mai bine o **amfibologie**, deoarece noțiunea de timp e o formă a *eului* pentru demonstrarea în sine a aceluiași eu.

Astfel **Kant**, cu metodul critic al rațiunii pure, **a spulberat**, ***precum ziceam***, din temelie, **construcția sofistică a psihologiei raționale** și a salvat învățământul de **o filosofie ce nu explica și nu servea la nimic [glosarea de către autor a confruntării create în text, în dialogul său cu cititorul]**" (Maiorescu, PF: 10–14).

În general, însă, se creează un **dialog pe care sunt grefate opiniile altor autori**, adresat cititorului. În acest caz, autorul orchestrează întâlnirea opiniilor străine în același spațiu, formulând o întrebare și așezând tezele altor filozofi ca răspunsuri la această întrebare:

"Spre a ajunge până la om, care îl gândește, realul a trebuit să afirme nespus de multe lucruri. Spre a ajunge îndărăt, până la ființa realului, din care pleacă toate, omul trebuie deci să nege o mulțime de lucruri. Reflexiunea începe cu negația, de vreme ce face întotdeauna calea întoarsă. Ființa lumii *nu* e asta, nici asta. **[1]Dar ce este? [interogație urmată de secvențe-răspuns]**

[2.a]Primul răspuns a fost: ființa lumii e altceva. Ceea ce se arată nu e decât aparență. Dincolo de lucruri și procese, este ceva anumit: apă, foc, număr, atom, ființă pur și simplu; neant chiar, **a îndrăznit să spună gândirea indiană**.

[2.b]Un al doilea răspuns a fost: ființa lumii nu e asta, nici asta, dar nu e nici altceva determinat, ci e tocmai nedeterminarea materiei, oarba indistincție din care se trag și la care vor veni toate.

[2.c]Un al treilea răspuns a fost: ființa lumii nu e nici ceva determinat, dar nici nedeterminare oarbă, ci posibilitatea nesfârșită, sortită să se împlinească printr-un intelect a toate rânduitor, sau prin forme și legi gata date din afară. **[serie de secvențe-răspuns concepute în stil direct]**

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

[2.d]Iar ultimul gând, cel al omului de azi, **pare a fi cum că, într-adevăr**, ființa lumii e nesfârșita posibilitate a materiei, dar nu a celei care este in-formată din afară, ci a celei care-și face singură forma, **că** deci ființa lumii este o devenire cu istorie **[secvență–răspuns concepută în stil indirect]**.

Această istorie a realului care afirmă, o descrie, treaptă cu treaptă, de-a lungul propriei sale istorii, gândirea care neagă" (Noica, DTR: 13–14).

Structura dialogică are, astfel, două secvențe principale – punerea problemei și sistematizarea în dialog a celorlalte opinii –, construite după formula **întrebare + răspuns 1 + răspuns 2 ...**, iar replicile acestei configurații dialogice pot fi concepute atât în stil direct, ca în exemplul anterior, cât și în stil indirect: "**[1]***Ce este ființa, predicat sau subiect? Asta e totul.* **[2.a]***Aristotel* ***spune că*** *e predicat (e ca și universalul).* **[2.b]***Platon* ***spune că*** *e subiect. – Nu s-a ieșit de aci.*" (Noica, JI: 46).

În aceste cazuri, confruntarea este, în principiu, **explicită**, dar sistematizarea dialogală a opiniilor se poate face și după o formulă **implicită**, în care tezele altor filozofi nu sunt introduse în stil direct sau indirect, ci sunt doar organizate în aceeași schemă, implicit dialogală. Sistematizate și aduse în același context, opiniile străine intră în raporturi dialogice implicite, așa cum se poate vedea în exemplul care urmează, unde confruntarea se prezintă ca un dialog virtual între 3 opinii + cea a autorului, neintroduse prin stilurile vorbirii:

"Revenim la **[1]*problema*** **[interogație indirectă]** raporturilor dintre științele pozitive și filosofie. Această problemă pune în discuție, în primul rând, ordinea ierarhică a celor două părți sau poziții teoretice. **[2]Trei sunt *soluțiile* posibile [punerea în dialog prin sistematizare]**. **[2.a]Cea mai veche** și persistentă propagă primatul filosofiei față de științe, acestea fiind numai diferențieri sau aplicări speciale ale filosofiei. **[2.b]Cea mai nouă**, reprezentată de pozitivism,

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

răstoarnă **[raport dialogic de opoziție, evident la nivel semantic]** ierarhia, stabilind primatul științelor speciale, care s-au construit rând pe rând independent de filosofie, dar dependente unele de altele. De aceea întâi se plasează științele pozitive, iar filozofia urmează fie ca sinteza acelora, fie ca prelungirea lor ipotetică sau metafizică. Primatul filosofiei a însemnat primatul metafizicii, proclamate ca știință perfectă, întrucât avea secretul realității superioare, din care derivă realitatea inferioară (sensibilă) a științelor speciale; primatul științelor a dus la răsturnarea poziției avute de metafizică: aceasta e tolerată numai ca o completare ipotetică, probabilă a științelor. **În sfârșit [organizarea dialogului (sistematizare)], [2.c]a treia soluție** înlătură raportul ierarhic, **așezându-le pe același plan [raport dialogic de sintetizare a celor două poziții anterioare, evident tot la nivel semantic]**, acordând dar științei și filosofiei egală îndreptățire. Acest ultim punct de vedere nu are o semnificație istorică, adică n-a fost îmbrățișat de o anumită doctrină, însă are o semnificație sistematică, întrucât este primit tacit. Semnificația sistematică tacită constă în convingerea că filosofia și știința pozitivă se pot dezvolta neatârnat, fără a ține seama una de alta.

[2.d]Soluția noastră este nevoită să treacă peste toate cele trei soluții [raport dialogic de sinteză critică], integrând ca momente ceea ce este valid în fiecare din ele. **Vom da dreptate soluției a treia [dialog, concesie]**, anume că nu există o ierarhie, un raport de superioritate a uneia față de cealaltă, **însă [timpul al doilea al concesiei] înlăturăm despărțirea lor** și preconizăm colaborarea lor pentru a realiza 'unitatea conștiinței'.

De la primele două eliminăm [opoziție] pretențiile de dominare ale unei părți asupra celeilalte, **dar păstrăm [acord]** o anumită ierarhie, ierarhia logică sau de fundare. Fundarea nu are însă un sens unic, de la filosofie la științe sau de la științe la filosofie, ci un sens dublu, fiecare cu limitările necesare, pe care le vom vedea mai jos, pentru a strânge cât mai mult colaborarea dintre cele două mari forme ale teoriei" (Florian, FG: 16–18).

În această situație, confruntarea rămâne subînțeleasă și este evidentă doar la nivel semantic. Spre deosebire de forma explicită

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

a acestui tip de confruntare, în cazul de față, sistematizarea dialogală a opiniilor se face în jurul unui nucleu cu o configurație dialogală implicită: **substantiv cu valoarea unei interogații (*problemă*) + substantiv care evocă ideea de răspuns (*soluții*)**, opiniile aduse în text constituindu-se ca detalieri ale secvenței-răspuns.

Structura **întrebare (substantiv care substituie o interogație) + răspuns (substantiv care evocă ideea de răspuns)** nu este singura manieră de sistematizare dialogală a tezelor altor filozofi, dat fiind că tot un dialog implicit se obține și prin **așezarea opiniilor străine în aceeași schemă, sub un lexem comun** ("*Cu aceasta ajungem la* ***principalele obiecții*** **[lexemul comun]** ***împotriva metafizicii****. Ele pot fi reduse la* ***două****.* **[1]** ***a)*** *Există o ordine metafizică, însă ea nu poate fi cunoscută. E* ***poziția lui Kant****, pe care* ***noi o formulăm cu rezerve*** *(...).* **[2]** ***b)*** *Ordinea metafizică ar putea fi cunoscută, dar nu există; incognoscibilul e inexistentul. Ceea ce pretinde a fi realitatea maximă e o iluzie.*" – Florian, DM: 25) sau prin **dispunerea tezelor altor filozofi în antiteză** ("***Pentru pneumatici*** **[1]** *Cristos* ***era*** *o ființă de natură divină 'încarnată'.* ***Pentru adopțianiști*** **[2]** *Cristos* ***era*** *un profet înălțat din grația lui Dumnezeu la demnitatea divină.*" – Blaga, ED: 29).

În toate aceste cazuri, sistematizarea dialogală a opiniilor aduse în text se poate face după o schemă care să exprime **opoziția**, așa cum se vede și din exemplele anterioare, dar și după o schemă care exprimă **acordul** între opiniile organizate în dialog:

> "Vom înfățișa câteva **ilustrări** ale acestei prime și persistente ***convingeri*** **filosofice. [a]Pentru Aristotel** este un adevăr elementar că 'perfecția stă înainte', iar o axiomă scolastică enunță că *ens et bonum convertuntur* (existentul și binele sunt convertibile).
>
> **[b]Filosoful francez Felix Ravaisson** *scrie în spirit aristotelic*: *le meilleur est toujours d'abord.* **[c]Un alt gânditor contemporan, elvețianul Charles Secretan, mărturisește** în scrisoarea de rămas-bun de la studenții săi: 'Datele pure ale rațiunii se rezumă în aceasta: perfecția

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

este eternă. A împăca eterna realitate a perfecției cu datele experienței, iată problema unică, a cărei soluție filosofia trebuie să o caute într-o independență absolută'. **[d]** ***Tot astfel*, neohegelianul Benedetto Croce notează** încă mai drastic, cu toată rezerva lui obișnuită împotriva metafizicii: 'Faptul, realitatea sunt totdeauna raționale și ideale, totdeauna adevăr, totdeauna înțelepciune și bunătate morală. Dar, bineînțeles, faptul care este în adevăr un fapt, realitatea care în adevăr este realitate. Ceea ce este ilogic, stupid, urât, rușinos, capricios nu e un fapt, ci mai degrabă absența faptului, golul, nonexistența, este cel mult nevoia de a fi adevărat, un stimul al realității, însă nu realitatea'.

[e]Un alt gânditor al prezentului, Maurice Blondel, ***este tot așa de categoric***. 'Existența involuntară și constrânsă n-ar mai fi existență: într-adevăr, e adevărat că ultimul cuvânt al tuturor lucrurilor este bunătatea; și că a fi înseamnă a voi și a iubi'. Iar ultimele cuvinte ale acestei opere clasice sunt: 'Dar, dacă e îngăduit de a adăuga un cuvânt, unul singur, care trece peste tărâmul științei umane și peste competența filosofiei, unicul cuvânt capabil de a exprima, în fața creștinismului, această parte, cea mai bună, a certitudinii care nu poate fi comunicată, fiindcă ea ține numai din intimitatea acțiunii cu totul personale, un cuvânt care să fie el însuși o acțiune, trebuie să spunem: 'este' '.

În sfârșit – exemplele se pot înmulți oricât –, **[f]**un bun cunoscător al filosofiei grecești, **Julius Stenzel, notează următoarele**: 'Când Solon vorbește despre bine și despre cei buni, desigur rezidă în aceasta o semnificație morală, însă se adaugă gândul că binele este totodată adevărata realitate, existentul însuși, acela care dăruiește oricărei existențe particulare consistență, succes, prosperitate și fericire'" (Florian, FG: 69).

3. Aceste confruntări create în text sunt întotdeauna legate într-un fel sau altul de dialogul dintre autor și cititor, constituindu-se, în general, ca obiect al acestui dialog. În astfel de cazuri, intersubiectivitatea dintre autor și cititor se prezintă fie ca un dialog **unilateral**, atunci când nu pot fi constatate în text decât intervențiile autorului, formulând aprecieri la adresa pozițiilor aduse în discursul său, fie ca un dialog **în două sensuri**, în situațiile în care apar în text și intervențiile cititorului, imaginate de autor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Cele mai frecvente structuri sunt cele în care **intervine cu replică propriu-zisă în dialog doar autorul**, comentând intervențiile participanților la confruntarea creată în text, într-un discurs adresat cititorului:

"**[I.1]Ce e dar metafizica?** (...)

[I.2]Un prim punct e unanim recunoscut: metafizica se îndreaptă spre realitate, existență sau ființă (...). **[I.2.a] Aristotel** (...) i-a atribuit două teme (...) Pe scurt, celor două teme metafizice le corespund două titulaturi clasice: *ontologia*, doctrina existenței ca existență (*on*), și *teologia*, doctrina existenței în gradul cel mai înalt. **[replicile confruntării create în text de către autor]**

[II.1.a] Din această primă determinare **decurge că** metafizica nu se ocupă cu orice fel de existență sau realitate. (...) Tot ce e obiect de experiență revine unei științe speciale și pozitive care se constituie neatârnat de metafizică. (...)

Urmează dar că existența metafizică nu e existența empirică, dată printr-unul din cele două izvoare ale experienței, ci este o existență suprasensibilă, metempirică, dincolo de orice afectare prin simțuri (...). **Aici *descoperim* cel dintâi echivoc** al metafizicii tradiționale. **Realitatea metafizică stă oare dincolo de orice fel de experiență, deci dincolo nu numai de experiența externă a corpului (a materialului), dar și de aceea internă a sufletescului, sau numai de experința fizică, nu și de cea internă? Metafizica** acordă netăgăduită precădere spiritului și drept urmare e înclinată a confunda realitatea suprasensibilă cu realitatea spirituală. **Dar realitatea spirituală nu este și ea obiect de experiență internă, psihologică? Sau despărțim hotărât, săpăm o prăpastie între experiența externă a corpurilor și experiența internă a sufletului, decretând că aceasta prinde o realitate mai profundă? [dialogul cu cititorul: glosarea replicii aduse în text]**

(...)

[I.2.b] Realitatea absolută a fost numită și *transcendentă* [replică în confruntarea creată în text de către autor]. (...) **[II.1.b]Numai că**, de la început, se impune o **precizare** pentru a dezarma un **al doilea echivoc** de asemenea răspândit. 'transcendent' și corelativul

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

său 'imanent' au în cugetarea contemporană două înțelesuri diferite, deși conexate uneori, și de aceea primejdia confundării lor e reală **[dialogul cu cititorul: glosarea replicii aduse în text]**. (...)

Năzuința spre unitate și totalitate explică unele **definiții contemporane** ale disciplinei noastre, cum e aceea tipică a lui **[I.2.c]Erich Becher**: metafizica e știința realității totale și a părților privite în relație cu totalitatea (...) **[replică în confruntarea creată în text de către autor]**. **[II.1.c]Și această definiție închide un echivoc** căci totalitatea realității poate fi *suma* realităților empirice de care se ocupă științele speciale, deci poate fi *întreaga* realitate a lumii noastre. Pentru metafizică, totalitatea realității metafizice e mai mult decât suma sau adițiunea părților empirice, este acel plus ce depășește orice realitate 'mundană' (...). Astfel definiția de mai sus **se întregește** astfel: metafizica e știința esenței imateriale (spirituale), datorită căreia lumea e unificată sau totalizată **[dialogul cu cititorul: glosarea replicii aduse în text]**" (Florian, DM: 17–22).

Autorul formulează interogații adresate cititorului în legătură cu una dintre replicile dialogului, dar **răspunsul interlocutorului lipsește**:

"Aici *descoperim* **[pluralul participării]** cel dintâi **echivoc** al **[I.1]metafizicii tradiționale [sintagmă care evocă opinia străină]**. **[II.1]Realitatea metafizică stă *oare*** dincolo de orice fel de experiență, deci dincolo nu numai de experiența externă a corpului (a materialului), dar și de aceea internă a sufletescului, sau numai de experiența fizică, nu și de cea internă? **[interogație retorică adresată cititorului] Metafizica** acordă netăgăduită precădere spiritului și drept urmare e înclinată a confunda realitatea suprasensibilă cu realitatea spirituală. **Dar realitatea spirituală nu este și ea** obiect de experiență internă, psihologică? *Sau* despărțim hotărât, săpăm o prăpastie între experiența externă a corpurilor și experiența internă a sufletului, decretând că aceasta prinde o realitate mai profundă? **[interogație dialectică adresată cititorului]**"

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

În general, autorul expune un comentariu **critic** la adresa opiniilor organizate în dialog, dar, în egală măsură poate **adopta** și **completa** poziția unuia dintre interlocutori:

> "(...) **[I.1]Nicolai Hartmann dezvoltă o 'ontologie critică'** (...). Vorbind de problemele metafizice, **el scrie**: "însă ele nu se mai află dincolo de lume și nici dincolo de orice experiență sau dat, ci în cea mai apropiată vecinătate, tangibile, în mijlocul vieții. Ele aderă la orice experiență, întovărășesc cognoscibilul în toate domeniile. Căci în toate domeniile cognoscibilul e încadrat de incognoscibil."(...)
>
> **[I.2]S-a obiectat lui Hartmann că** o asemenea metafizică nu se deosebește esențial de unele concluzii negative ale criticismului **[replicile indirecte ale dialogul organizat de autor]** (...). **[II.1]Dar teza lui Hartmann ridică și o altă nedumerire**: se mai poate vorbi îndreptățit de incognoscibil dacă acesta e nemijlocit aderent la experiență, la cognoscibil? De asemenea, mai e un incognoscibil autentic acela care e obiect de cercetare pentru o disciplină universală, cum e metafizica? **[replica autorului adresată cititorului, în care adoptă și completează una dintre pozițiile așezate în dialog]** " (Florian, DM: 53–54).

Discursul adresat cititorului se poate constitui, însă, și ca un **dialog în două sensuri**, în care replica cititorului este imaginată și adusă în text. În această situație, autorul reorganizează celelalte discursuri și le pune în dialog cu opinii posibile ale cititorului:

> "**[I.1]Kant zice**: 'Ceea ce afirm eu despre conștiință este valabil pentru toate conștiințele, nu pentru conștiințele concrete ale lui A, B, C, ci pentru orice conștiință, pentru orice conștiință în genere, o conștiință pur și simplu'. Același punct de vedere l-a urmat și **[I.2]conscienționalismul**, care **și el spune că** tot ce există există ca și conținut de conștiință și nu poate să existe altfel. (...)
>
> **[I.3]O altă școală filosofică însă**, care a ținut să se amuze, **spune**: 'Da, este adevărat ceea ce susține conscienționalismul. Dar ce

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

însemnează conştiinţă? Eu care stau singur şi gândesc pot să afirm un singur lucru şi anume că am anumite conţinuturi de conştiinţă, am anumite cunoştinţe. Ca om, eu am imaginea unei existenţe; ea închide o lume reală în mine (...). Dar această lume este singura lume existentă? D-ta o să afirmi că şi d-ta ai o asemenea lume. Se poate, însă d-ta nu exişti pentru mine decât ca un conţinut al conştiinţei mele, d-ta nu eşti o realitate, şi nici conştiinţa d-tale nu este o realitate pentru mine, ci este un conţinut de conştiinţă, este o cunoştinţă a mea'. **[reorganizarea dialogică a celorlalte discursuri]**

(...)

[II.1]Ce se poate obiecta acestui punct de vedere? [II.2]Logic, absolut nimic. (...) Acum, se poate întâmpla foarte adesea ca lămurirea care este logică să nu satisfacă, după cum se poate întâmpla ca o lămurire care nu este logică să satisfacă.

Ei bine, această lămurire, această rezolvare, această soluţionare solipsistă a problemei este foarte logică, dar nu satisface **[dialogul autorului cu cititorul despre confruntarea creată în text, construit sub forma unei expuneri dialogice]**" (N. Ionescu, TC: 80–82).

În acest caz, dialogul autorului cu cititorul despre confruntarea creată în text apare sub forma unei expuneri dialogice **(întrebare adresată cititorului cu privire la una dintre opiniile aduse în text + răspunsul autorului în locul cititorului)** care mimează confruntarea cu interlocutorul: "**[II.1]***Ce se poate obiecta acestui punct de vedere?* **[II.2]***Logic, absolut nimic*". Alteori, însă, replica cititorului poate fi imaginată şi adusă în text prin **prolepsă**, într-un **dialog efectiv cu interlocutorul**:

"**[I]**Dacă nu ţinem seama, deocamdată, de unele definiţii prea speciale, dar în fond şi ele clasificabile, putem încadra **toate determinările filosofiei** în ***două mari grupe***, potrivit cu modul de a înţelege rolul explicativ sau totalizator al principiilor, precum şi cu raportul dintre disciplina fundamentală şi ştiinţele pozitive. (...)

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Principiile care explică lumea și experiența sunt **[a]**în afară de lume, respectiv înapoia ei, deci sunt *transcendente*, **[b]**sau înăuntrul lumii, deci sunt *imanente*. (...) **[sistematizarea celorlalte opinii în dialog]**

[II.1]*Poate că un spirit neprevenit*, încă nefalsificat de controverse filosofice, ***va fi surprins*** la auzirea celor două posibilități de mai sus, care, la început formulate sibilin, își vor dezvălui îndată sensul adevărat. **Surprinderea** se va manifesta diferit, după cum se pornește de la un punct de vedere sau altul – așadar, după cum se consideră ca de la sine înțeles un răspuns, și ca absurd cel opus.

[II.1.a]Cum – ***se va întreba unul*** –, filosofia a crezut vreodată că principiul explicativ, determinant sau generator al lumii se situează 'dincolo' de ea sau este transcendent ei? Ce valoare are explicația printr-un principiu ce stă pe alt plan decât acela al experienței de explicat? Istoria ne documentează că omenirea a avut această credință nu numai sporadic, dar din vechi timpuri și stăruitor, fiindcă ea continuă a obseda și astăzi spiritele. **[II.1.b]*Tot așa, un alt spirit de formație diferită va ridica întrebarea***: **cum, înseamnă oare** a da o explicație lumii dacă admitem că aceasta are în sânul ei principiul explicativ, fie că acest principiu este materia, fie că este un spirit legat de lumea materială, cum susține panteismul? Nu este o explicație imanentă, un refuz de explicație, deoarece explicația cere ca principiul explicativ să fie 'superior' obiectului de explicat? **[replicile imaginate ale cititorului la cele două opinii sistematizate dialogal în textul autorului] [II.2]**Rămâne să examinăm întâi sumar și apoi mai amănunțit, cele două explicații" (Florian, FG: 81–82).

În sfârșit, în situațiile marcat dialogice, textul poate fi construit ca un **dialog generalizat, mediat de autor, în care intervine și autorul și cititorul**. Spre deosebire de toate exemplele anterioare, unde cele două confruntări se desfășurau succesiv (timpul dezbaterii organizate în text fiind anterior celui al dialogului autorului cu cititorul despre această dezbatere), în cazul de față, cele două dialoguri se întrepătrund și se desfășoară simultan:

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

"[1]Prin urmare, geometria euclidiană vi se pare că este de înțeles, pentru că ne-am obișnuit cu spațiul acesta cu trei dimensiuni **[replica autorului]**. [2]***Apoi cum să nu aibă trei dimensiuni? Orice obiect se poate plasa în trei dimensiuni: lungime, lărgime, înălțime*** **[intervenția cititorului, replică imaginată].** [1]Este exact **[răspunsul autorului].** Ce înseamnează? [3]Spune un filosof german – Dumnezeu să-l ierte, a murit acum câtva timp (a murit cam târziu, pentru că a apucat să scrie diferite cărți) **[paranteza denigratoare, în dialogul autorului cu cititorul despre opiniile așezate în dialog]**, că sunt trei direcțiuni, trei acte fundamentale în spațiu, cari sunt date de trei perpendiculare, cari se întâlnesc într-un singur punct **[opinia străină redată ca intervenție a unui alt interlocutor în dialogul autorului cu auditoriul]**. [1]Dar ce înseamnează 'direcțiune fundamentală'? De ce trebuie să fie numai înainte-înapoi, sus-jos, dreapta-stânga? Numai acestea sunt direcțiuni, axe fundamentale? de ce adică n-ar fi fundamentale și alte axe **[replica autorului]**? [4]Atunci intervine un altul și zice: 'Este natural, pentru că mie îmi este suficient să am trei planuri pentru ca să pot defini un punct în spațiu'. Aceasta este altceva. Este adevărat că în trei planuri eu definesc un punct în spațiu, dar însemnează că sunt numai trei direcțiuni fundamentale ale spațiului? **[opinia străină redată ca intervenție a unui alt interlocutor în dialogul autorului cu auditoriul]** [1]Nu, însemnează că este spațiul euclidian, pe care eu l-am creat prin postularea unei singure paralele, însemnează că aceste trei direcțiuni îmi sunt mie fundamentale pentru a defini un punct **[răspunsul autorului]**" (N. Ionescu, TC: 45).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Capitolul 4

SCHEMA FORMELOR DE INTERSUBIECTIVITATE ÎN LIMBAJUL FILOZOFIC ROMÂNESC

În cele ce urmează, redăm în rezumat structurile textuale ale LF generate de dialogul-principiu, pentru a avea o imagine de ansamblu atât asupra specificului textual al LFR, cât şi asupra formelor dialogului interior, a căror sistematizare ar putea fi preluată pentru analize aplicate altor tipuri de texte sau pentru eventuale clasificări ale dialogului.

1. Structuri textuale prin care se exprimă intersubiectivitatea în LF

***I.* Forme de intersubiectivitate cu cititorul**: textul filozofic – dialog între autor şi cititor

I.1. Forme de intersubiectivitate cu cititorul în calitate de **interlocutor**

a) adresarea directă către cititor

b) expunerea concepută dialogic (pseudo-dialog între autor şi cititor)

c) dialog propriu-zis cu cititorul adus în text cu replică presupusă (prolepsa)

I.2. Forme de intersubiectivitate cu cititorul în calitate de **partener la realizarea textului**

a) forme ale comunicării retorice: experimentul, interogaţia formulată la persoana I plural (autointerogaţie care îl implică pe cititor)

b) expunerea sub formă de interogaţie care presupune răspunsul cititorului: interogaţia deschisă, dialectică, retorică

c) semnificarea implicită: analogia implicită

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

I.3. Forme de intersubiectivitate cu cititorul în calitate de **destinatar** explicit al textului; explicitarea procesului de constituire a semnificării pentru cititor

a) metadiscursul autorului – dialog constant cu cititorul asupra structurii textului

b) figurile semantice – procedee de definire şi de explicare

c) sintaxa retorică – rezultat al adresării textului către cititor

II. **Forme de intersubiectivitate cu cititorul şi cu alte opinii – dubla intersubiectivitate**: textul filozofic – dialog între autor şi cititor, în care replica autorului dezvoltă dialoguri interioare

II.1. **Dialogul cu cititorul despre alte opinii – "procesul"**: în discursul autorului se polemizează cu discursul anterior al altui filozof, luând ca martor cititorul

- dubla relaţie (cu cititorul, cu alte opinii)
- structura generală: ***enunţarea tezei altui filozof + adresarea către cititor + respingerea tezei menţionate***

A. relaţia cu alte opinii (intersubiectivitatea intertextuală): confruntarea cu alte opinii decât ale cititorului în faţa acestuia

a) tipul de raportare
- raportarea la cuvântul străin anterior formulat (replica pe care autorul o dă unei opinii anterioare)
- raportarea la cuvântul străin care ar putea fi formulat (autorul imaginează o replică posibilă la discursul său)

b) precizarea raportului
- atac
- apărare

c) structuri
- crearea unui dialog pe care sunt grefate opiniile cu care autorul se confruntă
- construirea unui dialog propriu-zis între autor şi alte opinii

B. relaţia cu cititorul

a) aparenta punere în discuţie a altei opinii prin **interogaţie** adresată cititorului, care marchează **îndoiala** sau **critica**

b) dialogul aparent cu cititorul asupra altei opinii – punerea în discuţie a opiniei străine prin **expunere dialogică** adresată cititorului

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

c) alte procedee pentru obținerea adeziunii cititorului: analogii, explicații, reformulări

II.2. **Intersubiectivitatea cu cititorul oponent**: divizarea cititorilor în interlocutori și martori (după formula procesului) – prolepsa. În dialogul său cu cititorul, autorul imaginează o posibilă obiecție a receptorului-oponent, căruia îi răspunde în discursul adresat cititorului-martor

➢ structura de bază: ***afirmația autorului + replica-prolepsă a cititorului-oponent + răspunsul autorului adresat cititorului-martor***

II.3. **Dialogul cu cititorul despre alte opinii organizate în dialog – "dialogul despre dialog"**: textul – confruntare indirectă între alte discursuri, prezentată cititorului. Autorul organizează o confruntare între texte, multiplicând dialogul său cu cititorul prin dezbateri conexe, suprapuse palimpsestic. În acest caz, dialogul principal are ca obiect atât conceptul filozofic în discuție, cât și confruntarea altor opinii pe aceeași temă

A. Formele de bază ale dialogului prezentat cititorului

1) dialoguri aduse în text ca atare

a) autorul aduce în dezbaterea lui alte dezbateri intertextuale

b) autorul redă discursuri anterioare concepute dialogal de către autorii lor

➢ reproduce în rezumat un text în care filozoful prezentat dialoghează cu alt text

➢ redă dialogul cu sine al altui filozof

2) dialoguri create de autor în care se înscenează o confruntare ad-hoc între diverse opinii introduse în text

a) crearea unui **dialog propriu-zis**, marcat grafic prin paragraf

➢ confruntare între două opinii străine diferite

➢ dezbatere interioară atribuită unui locutor invocat în text prin intermediul persoanei a III-a

b) crearea unei confruntări ad-hoc între diverse opinii aduse în text, prin **sistematizarea dialogală** a acestora

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

(reorganizarea celorlalte discursuri şi punerea lor în dialog). Forme de organizare a dialogului între texte:

- înscenarea unei confruntări directe între opiniile altor filozofi (structură dialogică explicită)
- crearea unui dialog pe care sunt grefate opiniile altor autori (autorul orchestrează întâlnirea altor opinii în acelaşi spaţiu, formulând o întrebare şi aşezând opiniile străine ca răspunsuri la această întrebare):
  - structură dialogică explicită: ***întrebare + răspuns 1 + răspuns 2 ...***
  - structură dialogică implicită:
  - ***substantiv cu valoarea unei interogaţii + substantiv care evocă ideea de răspuns + opiniile străine formulate ca detalieri ale secvenţei-răspuns***
  - aşezarea opiniilor străine în aceeaşi schemă sub un substantiv comun
  - dispunerea tezelor altor filozofi în antiteză

B. Dialogul autorului cu cititorul despre confruntarea creată în text

1) dialog **unilateral**, implicit (atunci când nu pot fi constatate în text decât intervenţiile autorului, care comentează intervenţiile participanţilor la confruntarea creată în text, într-un discurs adresat cititorului)
2) dialog **în două sensuri** (în cazurile în care apar în text şi intervenţiile cititorului, imaginate de autor)
   - expunerea dialogică: ***întrebare adresată cititorului cu privire la una dintre opiniile aduse în text + răspunsul autorului în locul cititorului***
   - prolepsa: reorganizarea dialogică a celorlalte discursuri şi punerea lor în dialog cu opinii posibile ale cititorului
   - dialog generalizat, mediat de autor, în care intervine şi autorul şi cititorul.

2. Tabloul tipurilor de dialog interior deduse din analiza LFR (posibilă tipologie a dialogului interior rezultată din analiza corpusului LFR)

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

caracteristicile dialogului				Interlocutori				Forme generale	Forme particulare
				Aut.	cit.	A. op. (1)	A. op. (2)		
Dialog simplu	raportare	simplă	unilaterală	+	–			*Dialogul Autor–cititor*	adresarea directă către cititor, experimentul, autointerogația care îl implică pe cititor, metadiscursul autorului, figurile semantice, sintaxa retorică
			2 sensuri	+	+				expunerea concepută dialogic, prolepsa, interogația (deschisă, dialectică, retorică), semnificarea implicită (analogia, metafora)
		dublă	unilaterală	+	–	–		*Procesul și Intersubiectivitatea cu cititorul oponent*	aparenta punere în discuție a altei opinii prin interogație adresată cititorului
			2 sensuri	+	+	–			dialogul aparent cu cititorul asupra altei opinii, dialogul cu cititorul oponent
				+	–	+			dialog cu altă opinie la care cititorul este martor – raportarea la cuvântul străin anterior formulat (replica pe care autorul o dă unei opinii anterioare) – raportarea la cuvântul străin care ar putea fi formulat (autorul imaginează o replică posibilă la discursul său)
				+	+	+			dialog simultan cu altă opinie și cu cititorul

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

caracteristicile dialogului		Interlocutori				Forme generale	Forme particulare
		Aut.	cit.	A. op. (1)	A. op. (2)		
Dialog dublu	unilateral	+	–	+	–	*Dialogii Despre Dialog*	glosarea critică a altei opinii aflate în dialog
	2 sensuri	+	+	–	–		întrebare adresată cititorului cu privire la una dintre opiniile aduse în text + răspunsul autorului în locul cititorului, reorganizarea dialogică a celorlalte discursuri şi punerea lor în dialog cu opinii posibile ale cititorului
		+	–	+	+		redarea altei dezbateri intertextuale, redarea discursului dialogat al filozofilor, crearea unui dialog propriu-zis, sistematizarea dialogală a altor opinii
		+	+	+	+		dialog generalizat, mediat de autor, în care intervine şi autorul şi cititorul

Aut. = autorul, **Cit.** = cititorul, **A. op. (1)** = alte opinii (1), **A.op. (2)** = alte opinii (2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

CONCLUZII

Lucrarea de față constituie o tratare monografică a limbajului filozofic românesc, realizată din dorința de a extinde cercetarea limbajelor specializate şi asupra domeniului filozofiei. Punctul de vedere adoptat pune între paranteze perspectiva lexical-terminologică în studierea limbajelor specializate şi se circumscrie unei analize a textului din perspectivă tipologică, dat fiind că stilul filozofic nu se distinge numai printr-o terminologie proprie, ci şi printr-o autonomie discursivă manifestată printr-o constantă de construcție a oricărui text filozofic, conceput obligatoriu pe principiul dialogic.

Lucrarea noastră a avut ca obiectiv principal elaborarea unei construcții teoretice care să permită o definire a limbajului filozofic prin ceea ce are distinctiv, precum şi identificarea unei metode de analiză care să surprindă specificul acestui tip de limbaj.

Astfel, prima parte conține o trecere în revistă a bibliografiei românești şi străine consacrate definirii şi cercetării LF, precum şi încercarea de a delimita limbajul filozofic ca modalitate de uz lingvistic, prin revizuirea teoriei stilisticii funcționale, pe baza sugestiilor oferite de teoria coşeriană asupra limbajului.

Pornind de la distincția între cunoaşterea ştiințifică şi cea filozofică, realizată în domeniul epistemologiei, am încercat să găsim un corespondent lingvistic al acestei delimitări, arătând că limbajul filozofic este în primul rând diferit față de limbajul

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

științific, cu care apare în general asimilat în definițiile stilisticii funcționale.

Obiectivul circumscrierii unui tip de limbaj se înscrie prin tradiție în demersul stilisticii funcționale și de aceea lucrarea noastră se plasează în cadrele acestui domeniu de cercetare. Dat fiind însă că nu poate fi menționată până acum, în cadrul stilisticii funcționale, o tentativă de diferențiere a LF față de limbajele cu care apare în general asimilat, deși uneori se precizează totuși că acest tip de limbaj constituie un compartiment distinct al limbii, am considerat că este necesară revizuirea cadrelor stilisticii în următoarele direcții:

1) reconsiderarea conceptului de limbaj în stilistică
2) abandonarea conceptului de abatere și înlocuirea lui cu conceptul de creație lingvistică
3) mutarea discuției din planul limbii în planul textului
4) luarea în considerare a naturii demersului cognitiv care orientează folosirea limbajului și transformarea lui în criteriu pentru delimitarea tipurilor de limbaj
5) subordonarea demersului de delimitare și de analiză a unei modalități de uz lingvistic față de o teorie a limbajului care să răspundă exigențelor de mai sus

Elementele raționamentului nostru au fost următoarele:

Una dintre teoriile limbajului care pot constitui un sistem de referință pentru demersul nostru o reprezintă lucrările lui Coșeriu.

În cadrul acestei teorii, conceptul de limbaj este definit în primul rând în forma sa absolută, ca formă de cunoaștere, **primară** și generală, care face posibilă utilizarea limbajului în modalități **secundare** ale lingvisticului, orientate fie de intenția logică, fie de cea practică, fie de cea fantastică.

Conform lui Coșeriu, știința și filozofia reprezintă modalități secundare de uz lingvistic orientate de intenția logică.

Dacă însă luăm în considerare natura demersului cognitiv care orientează folosirea limbajului, știința și filozofia pot fi distinse

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

ca două modalități diferite de uz lingvistic, având în vedere că știința, **orientată către obiect**, își creează un limbaj autonom, derivat din limbajul primar, iar filozofia, **orientată către semnificații**, re-semnifică limbajul deja constituit, într-o manieră logică sistematică, fără crearea unui limbaj derivat din cel primar.

În plus, dacă limbajul în forma sa primară constituie obiectivarea unui conținut subiectiv al conștiinței prin semnificare intersubiectivă (activitatea prin care se creează semnificate și expresiile corespunzătoare acestora, prin raportare la alți subiecți care folosesc limbajul), știința **atenuează** dimensiunea intersubiectivă a limbajului (funcția de obiectivare prin intersubiectivitate cu o comunitate de vorbitori fiind substituită de constrângerile unui aparat formal care stabilește condițiile de obiectivare a conținuturilor), iar filozofia **accentuează** această dimensiune a limbajului, prin raportarea sistematică și explicită la receptor și la alte discursuri.

Astfel, orientarea către **obiect** sau către **semnificație** și prezența sau absența **mărcilor intersubiectivității** în text devin criterii distinctive între limbajul științific și cel filozofic.

În consecință, am avut ca obiectiv principal identificarea structurilor generate de natura accentuat intersubiectivă a limbajului filozofic, și am încercat să stabilim, prin analiza corpusului LFR, o retorică a discursului de acest tip, pornind de la premisa că modelul oricărui text filozofic îl reprezintă, în cele din urmă, dialogul platonician.

Pentru a face evidentă relația între forma dialogală a discursului filozofic și genurile nedialogate explicit, am studiat comparativ caracteristicile acestor tipuri de text, constatând că formele nedialogate ale LFR interiorizează confruntarea consacrată de dialogurile platoniciene. În acest ultim caz, discursul filozofic se prezintă ca o confruntare implicită a autorului cu cititorul, în care replica acestuia din urmă este eliptică, iar cea a autorului poate dezvolta diferite dialoguri interioare adresate cititorului ca martor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Principiul fundamental al discursului este deci, în mod obligatoriu, unul dialogic şi se manifestă vizibil sau implicit în orice text care poate fi inclus în sfera limbajului filozofic.

Pentru identificarea structurilor caracteristicile acestui tip de text, am încercat să stabilim, în sub-capitolul *Dialogul-principiu în limbajul filozofic* (p. 77 ş.u.), grila necesară recunoaşterii dialogului interior specific LF, având ca punct de plecare lucrările lui Bahtin pe acest subiect (cf. rezumatul acestei secţiuni şi tabloul de sinteză, pp.113–115). Pe baza acestei grile, în partea a doua a lucrării, sunt, apoi, delimitate configuraţiile textuale specifice limbajului filozofic, fiind trecute în revistă cele mai importante structuri prin care se exprimă intersubiectivitatea în LFR: pe de o parte formele de intersubiectivitate cu cititorul, iar pe de altă parte, formele de dublă intersubiectivitate, cu cititorul şi cu alte opinii în acelaşi timp (cf. rezumatul acestei secţiuni şi tabloul de sinteză, capitolul **4.**, *Schema formelor de intersubiectivitate în limbajul filozofic românesc*, pp.208–213).

În ansamblu, cercetarea noastră a condus la delimitarea teoretică a LF ca limbaj distinct (definit după criteriul rolului pe care îl are intersubiectivitatea în discursul filozofic) şi la identificarea unei perspective din care se poate surprinde şi analiza specificul LF, şi anume retorica. În egală măsură, lucrarea noastră stabileşte criteriile necesare pentru recunoaşterea configuraţiilor textuale (retorice) care exprimă specificul LF (intersubiectivitatea explicită, sistematică şi permanentă) şi realizează tabloul structurilor celor mai importante ale LFR.

De aceea, studiul de faţă poate constitui o bază teoretică utilă pentru analize detaliate (cum ar fi cercetarea evoluţiei LFR sau analiza particularităţilor limbajului unui anumit autor) şi, de asemenea, poate fi continuat de o examinare amănunţită a profilului lingvistic al structurilor dialogice, după criterii formale, furnizate în primul rând de perspectiva pragmaticii sau a analizei textuale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Bibliografie generală

ADAM, J.-M., 1990: *Eléments de linguistique textuelle*, Bruxelles, Mardaga.

ADAM, J.-M., 1992: *Les Textes: types et prototypes. Récit, description, argumentation, explication et dialogue*, Paris, Editions Nathan.

ANDRIESCU, Al., 1977: *Stil şi limbaj*, Iaşi.

APOSTOL, Pavel, 1967: *Pe marginea unui text inedit de Lucian Blaga. Câteva reflecţii asupra limbajului filosofic românesc*, Viaţa românească, XX, nr. 2, pp. 182–186.

Argumentation et rhétorique, 1995, vol. 1, vol. 2, Hermès 15, 16, Cognition, Communication, Politique, CNRS Editions, Paris.

ARISTOTEL, 1961: *Organon III. Analitica secundă*, traducere, studiu introductiv şi note de Mircea Florian, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

ARISTOTEL, 1984: *Organon V. Les Topiques*, trad. J. Tricot, Vrin.

ARISTOTEL, 1957: *Poetica*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

ARISTOTEL, *Poétique* et *Rhétorique*, Paris, Librairie Garnier Frères, [f.a.].

AUCHLIN, A., 1995: "Une approche discursive du Menon: sur le dialogisme explicite et la participation", în *L'écriture des philosophes I Colloque organisé par le Collège International de Philosophie*, Paris.

BAGDASAR, N., 1941: *Istoria filozofiei româneşti*, ediţia a II-a, Bucureşti.

BAHTIN, M. 1963: *Problemele poeticii lui Dostoievski*, Bucureşti, Editura Univers (trad.rom. 1970).

BAHTIN, M. M., 1928: *Metoda formală în ştiinţa literaturii*, Editura Univers (trad. rom.1992).

BAHTIN, M., 1975: *Probleme de literatură şi estetică*, Bucureşti, Editura Univers (trad. rom. 1982).

BARILLI, Renato, 1975: *Poetică şi retorică*, Bucureşti, Editura Univers.

BARTHES, R., 1970: "L'ancienne rhétorique", *Communications*, 16, Seuil.

BEARDSLEY, Monroe, 1958: *Aesthetics*, New York, Harcourt, Brace and World.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

BENVENISTE, Emile, 1967: "La forme et le sens dans le langage", în *Le langage. Actes du XIIIe congres des sociétés de philosophie de langue française*, Neuchâtel, La Baconniere, pp. 27–40.

BERCA, Olimpia, BERCEA, Livius Petru, DASCĂLU, Crişu, 1982: *Stilurile non-artistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea. Structura imaginii în stilul ştiinţific*, Timişoara, TUT.

BERCA, Olimpia, BERCEA, Livius Petru, DASCĂLU, Crişu, 1986: *Imaginea în stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea*, Timişoara, TUT.

BIDU-VRĂNCEANU, Angela, CĂLĂRAŞU, Cristina, IONESCU-RUXĂNDOIU, Liliana, MANCAŞ, Mihaela, PANĂ-DINDELEGAN, Gabriela, *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1997.

BLAGA, Lucian, *Geneza metaforei şi sensul culturii (Trilogia culturii III)*, Bucureşti, Humanitas, 1994.

BORDRON, J.F., 1995: *Signification et subjectivité*, Langages, 119, pp. 63–78.

BORDRON, J.F., 1987: *Descartes. Recherches sur les contraintes sémiotiques de la pensée discursive*, Paris, PUF.

BORDRON, J.F., 1991: "Schématisme et signification", în *Sémiotique, ontologie et iconicité. Poetica et Analytica*, Copenhague.

BOREL, M.-J., VIGNAUX, G., 1971: *Stratégies discursives et aspects logiques de l'argumentation*, Langue française, 12, 68–82.

BOTEZATU, Petre, 1982: "Erotetica – logica întrebarilor", în *Interpretări logico-filosofice*, Iaşi, Editura Junimea, 152-176.

BOUACHA, Magid Ali, 1995: *De l'ego à la classe de locuteurs: lecture linguistique des Méditations*, Langages, 119, pp. 79–94.

BOUVERESSE, Jacques, 1988: *Limbaj obişnuit şi filozofie*, Secolul 20, nr. 325-327, pp. 286–292.

BRUAIRE, C. 1985: *La Dialectique*, Paris, PUF.

CAZAN, Gh.Al, 1975: *Istoria filosofiei universale 5. Istoria filosofiei româneşti*, Bucureşti, TUB.

CHESNY, J., 1979: *Analogie-illustration et analogie-preuve*, Revue Européenne de Sciences Sociales, t. XVII, nr. 45, 143–157.

CHIRIŢĂ, Romulus, 1997: *Ştii să citeşti filosofie?*, Bucureşti, Editura Niculescu.

CHIVU, Gh., 1981 : *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640-1780). V. Stilul textelor filozofice*, LR, XXX, nr.5, pp. 505–511.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

CODOBAN, Aurel, 1990: *Deconstruirea discursului metafizicii şi ontologia suprafeţei semnificante*, StUBBPH, 35, nr. 1, pp. 39–46.
CODOBAN, Aurel, 1992: *Filosofia ca gen literar*, Cluj-Napoca, Dacia.
CODOBAN, Aurel, 1993: *Discursul filozofic ca discurs literar*, Revista de filozofie, 40, nr. 6, pp. 565–568.
COHEN, Jean, 1966: *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion.
COHEN, Jean, 1970: *Théorie de la figure*, în Communications, 16, Seuil.
COSERIU, Eugenio, 1962: *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco Estudios*, Madrid, Gredos.
COSERIU, Eugenio, 1977: *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Gredos (ed. a II-a: 1985, ed. a III-a: 1991).
COSERIU, Eugenio, 1997: *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, Roma, NIS.
COSSUTTA, Frédéric (ed.), 1996: *Structures de l'argumentation philosophique*, Paris, PUF.
COSSUTTA, Frédéric, 1991: *Lire un texte philosophique. Questions de méthode*, Paris, College International de Philosophie.
COSSUTTA, Frédéric, 1994: *Catégories discursives et analyse du discours philosophique, Parcours linguistiques de discours spécialisés*, în eds Moirand, Ali Bouacha, Beacco, Collinot, Berne, Peter Lang, 349–360.
COSSUTTA, Frédéric, 1994: *Dimensions dialogiques du discours philosophique: les dialogues de Platon*, în Luzzati, Daniel, Beacco, Jean-Claude, Mir-Samii, Reza, Murat, Michel, Vivet Martial (ed.), *Le Dialogique*, Colloque international sur les formes philosophiques, linguistiques, littéraires, et cognitives du dialogue, Université de Maine, 15-16 septembrie, Peter Lang, Berna, Frankfurt pe Main, New York, Paris, Viena, 1997, 27–45.
COSSUTTA, Frédéric, 1995: *Pour une analyse du discours philosophique*, Langages, 119, p. 12-39.
COŞERIU, Eugeniu, 2000/1973: *Lecţii de lingvistică generală*, trad. Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, ARC (ed. orig.: 1973).
COTEANU, Ion, 1973: *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Bucureşti, EARSR.
CRUCERU, C., 1985: *Dialog şi stil oral în proza românească actuală*, Bucureşti, Editura Minerva.
CUCERZAN, Eugen S., 1985: *Lucian Blaga şi terminologia filozofică românească*, Tribuna, 29, nr. 35, 6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

CUCERZAN, Eugen S., 1987a : *Terminologia filozofică românească*, Tribuna, 31, nr. 36, 1, 3.
CUCERZAN, Eugen S., 1987b: *Terminologia filozofică românească* (VI). Realitatea, Echinox, 19, nr. 8, 9.
CVASNÎI CĂTĂNESCU, Maria, 1982: *Structura dialogului din textul dramatic (cu aplicare la dramaturgia românească)*, Bucureşti, TUB.
DECLERCQ, Gilles, 1993: *L'art d'argumenter. Structures rhétoriques et littéraires*, Bruxelles, Editions Universitaires.
DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix, 1991: *Qu'est-ce que la philosophie?*, Paris, Les Editions de Minuit, Collection "Critique".
DIACONESCU, Paula, 1974: *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, SCL, 25, nr. 3.
Dicționarul operelor filozofice românești, coord. general Ion Ianoşi, coord.: Vasile Morar, Ilie Pârvu, Dragan Stoianovici, Gheorghe Vlăduțescu, Bucureşti, Humanitas, 1997.
DU MARSAIS, C., *Despre tropi*, Bucureşti, 1981.
DUCROT, Oswald, SCHAEFFER, Jean-Marie, 1996: *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, în colaborare cu Marielle Abroux, Dominique Bassano, Georges Boulakia, Michel de Fornel, Philippe Roussin, Tzvetan Todorov, Bucureşti, Editura Babel.
EHLICH, Konrad, 1995: *Manière de penser, manière d'écrire: la procédure phorique dans le texte hégélien*, Langages, 119, pp. 109–122.
FLORESCU, Vasile, 1973: *Retorica şi neoretorica. Geneză şi evoluție, perspective*, Bucureşti, Editura Academiei.
FONTANIER, Pierre, 1977: *Figurile limbajului*, Bucureşti, Editura Univers.
GAUVIN, Joseph, 1966: *Structure linguistique du discours de philosophie systématique*, Le langage, Actes du XIIIe Congrès des Sociétés de Philosophie de langue française, Genève, pp. 185–188.
GENETTE, G., 1970: *La rhétorique restreinte*, Communications 16, Seuil.
GHERGHEL, Valeriu, 1979: *Introducere la o tipologie a discursului filozofic*, Revista de filozofie, 26, nr. 2, pp. 195–197.
GOLDSCHMIDT, Victor, *Les dialogues de Platon: structure et méthode dialectique*, PUF, Paris, 1963.
GRANGER, Gilles Gaston, 1974: *Remarques sur l'usage de la langue en philosophie*, Langages, 35.
GRANGER, Gilles-Gaston, 1968: *Essai d'une philosophie du style*, Paris, Librairie Armand Colin.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

GRANGER, Gilles-Gaston, 1988: *Pour la connaissance philosophique*, Paris, Editions Odile Jacob.

GRECU, C., TUTOI, M., 1966: *Cu privire la specificul şi criteriul cunoaşterii filozofice*, Revista de filozofie, 13, nr. 1, pp. 97–108.

GRIZE, Jean-Blaise, 1990: *Logique et langage*, Ophrys.

GRUPUL μ (J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klinkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trinon) (Centrul de studii de poetică, Universitatea din Liege), 1970/ 1974: *Retorică generală*, introducere de Silvian Iosifescu, traducere şi note de Antonia Constantinescu şi Ileana Littera, Bucureşti, Univers.

GUELLOUZ, Suzanne, 1992: *Le dialogue*, Paris, PUF.

GULICIUC, Viorel, 1987: *Metafora filozofică şi metafora poetică*, AUIFiloz, 33, nr. 2, 89–95.

HAGEGE, Claude, 1985: *L'homme de paroles. Contribution linguistique aux sciences humaines*, Fayard.

HARVEG, Roland, 1971: *Quelques aspects de la constitution monologique et dialogique des textes*, în Semiotica, 1972, IV: 2, pp. 127–148.

HĂULICĂ, Cristina, 1981: *Textul ca intertextualitate. Pornind de la Borges*, Bucureşti, Editura Eminescu.

HENRY, Albert, 1971: *Métonymie et métaphore*, Paris, Editions Klincksieck.

HESTER, Marcus, B., 1967: *The Meaning of Poetic Metaphor*, Haga, Mouton.

HOTTOIS, Gilbert, 1979: *L'inflation du langage dans la philosophie contemporaine: causes, formes et limites*, Editions de L'Université de Bruxelles, Bruxelles.

IAKUBINSKI, L.P., 1983: "Despre dialog", în *Ce este literatura? Şcoala formală rusă*, Editura Univers.

IANOŞI, Ion, 1996: *O istorie a filosofiei româneşti. În relaţia ei cu literatura*, Cluj, Biblioteca Apostrof.

ILIESCU, Adrian-Paul, 1989: *Filosofia limbajului şi limbajul filosofiei. O investigaţie privind identitatea şi autenticitatea filosofiei*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Intertextualitatea, SCL, 34, nr. 1, 1985.

IONESCU-RUXĂNDOIU, Liliana, 1991: *Naraţiune şi dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

IORDAN, Iorgu, 1977: *Limba lui Creangă*, în *Limba literară. Studii şi articole*, ediţie îngrijită şi note de Pavel Ţugui şi Ion Trăistaru, Craiova, Scrisul Românesc, pp. 217–262.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

IRIMIA, Dumitru, 1986: *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Bucureşti, EŞE.

Istoria filosofiei româneşti, Bucureşti, Editura Academiei RSR, vol. 1, 1972, vol. II, 1980.

IVĂNESCU, G., 1956: "Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne", în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. 1, 171–204.

IVĂNESCU, G., 1988: *Terminologia filozofică şi politică a lui C.Dobrogeanu-Gherea*, AUILingv, 34, 96-100.

JACQUES, Francis, 1979a: *Dialogiques. Recherches logiques sur le dialogue*, PUF.

JACQUES, Francis, 1979b: *Logique ou rhétorique de l'argumentation*, Revue Internationale de Philosophie, 127/128, pp. 47–69.

JACQUES, Francis, 1982: *Différence et subjectivité. Anthropologie d'un point de vue relationnel*, Editions Aubier Montaigne.

JACQUES, Francis, 1985: *Dialogiques II. L'espace logique de l'interlocution*, Paris, PUF.

JAKOBSON, Roman, 1963: *Essais de linguistique générale*, Paris.

JOJA, Ath., 1971: *Limbaj natural şi limbaj ştiinţific*, în *Probleme de logică*, III, pp. 9–26.

KIBEDI VARGA, A., 1989: *Discours, récit, image*, Liège-Bruxelles, Pierre Mardaga, Editeur.

La question, sous la direction de Catherine Kerbrat-Orecchioni, Lyon, PUL, 1991.

Langages. L'analyse du discours philosophique, Paris, Larousse, 119, 1995.

LAVELLE, Louis, 1942: *La parole et l'écriture*, Paris (III. *Le dialogue*).

LE GUERN, Michel, 1973: *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris, Librairie Larousse.

LECLERE, P., 1980: *La concession: rhétorique et linguistique*, "Folia Linguistica, 13, 63–73.

LIICEANU, Gabriel, 1992: *Cearta cu filozofia. Eseuri*, Bucureşti, Humanitas.

Logica interogativă şi aplicaţiile ei (selecţia textelor, traducerea, studiu introductiv, note de Constantin Grecu), Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.

LUZZATI, Daniel, BEACCO, Jean-Claude, MIR-SAMII, Reza, MURAT, Michel, VIVET, Martial (ed.), 1994: *Le Dialogique*, Colloque international sur les formes philosophiques, linguistiques, littéraires, et

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

cognitives du dialogue, Université de Maine, 15–16 septembrie, Peter Lang, Berna, Frankfurt pe Main, New York, Paris, Viena, 1997.
MAINGUENEAU, Dominique, 1983: *Sémantique de la polémique*, L'age d'homme.
MAINGUENEAU, Dominique, 1993: *Le contexte de l'oeuvre littéraire*, Paris, Dunod.
MAINGUENEAU, Dominique, 1995: *L'énonciation philosophique comme institution discursive*, Langages, 119, pp. 40–62.
MANCAŞ, Mihaela, 1970: *La structure sémantique de la métaphore poétique*, RRL, 15, nr. 4.
MANCAŞ, Mihaela, 1972: *Notes pour une analyse distributionelle des styles du discours*, CLTA, IX, fasc. 1, pp. 99–109.
MANCAŞ, Mihaela, 1972: *Stilul indirect liber în româna literară*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
MANCAŞ, Mihaela, 1976: *Configuraţia textului şi retorica*, LL, nr. 1, 20–30.
MANCAŞ, Mihaela, 1980: *Introducere în studiul stilurilor vorbirii*, LLR, 6, nr. 1.
MANCAŞ, Mihaela, 1983: *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
MANCAŞ, Mihaela, 1988: *Coerenţa textului şi figura retorică*, SCL, 39, nr. 4, 297–305.
MANCAŞ, Mihaela, 1988: *Metaforă, metonimie, comparaţie: analogii şi delimitări ale figurilor*, LL, 4, pp. 489–500.
MANCAŞ, Mihaela, 1991: *Limbajul artistic românesc în secolul XX (1900–1950)*, Bucureşti Editura Ştiinţifică.
MANCAŞ, Mihaela, 1992: *Extensia figurii oximoronice la Lucian Blaga*, LR, XLI, nr. 6, 321–336.
MARCUS, Solomon, 1970: *Poetica matematică*, Bucureşti, EARSR.
MARGA, Andrei, 1991: *Raţionalitate, comunicare, argumentare*, Cluj, Dacia.
MARGA, Andrei, 1992: *Introducere în metodologia şi argumentarea filosofică*, Cluj-Napoca, Dacia.
MEYER, Michel, "Y a-t-il une modernité rhétorique?", în Meyer, Michel (ed.), *De la métaphysique à la rhétorique*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1986.
MEYER, Michel, 1982: *Logique, langage et argumentation*, Hachette, Paris.
MEYER, Michel, 1986: *De la problématologie: philosophie, science et langage*, Pierre Mardaga, Bruxelles.
MEYER, Michel, 1988: *Rhétorique et langage*, Langue Française, 79, pp. 96–111.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

MEYER, Michel, 1993: *Questions de rhétorique: langage, raison et séduction*, Paris, Librairie générale Française.
MEYER, Michel, 1995: *Problématologie et argumentation ou la philosophie à la rencontre du langage*, Hermes, nr. 15.
MEYER, Michel, 1996: *Argumentation et questionnement*, Paris, PUF.
MEYER, Michel, 1997: *Qu'est-ce que la philosophie*, Paris, Le Livre de Poche.
MIHAI, Gheorghe, 1998: *Retorica tradițională și retorici moderne*, București, All
MIHĂILĂ, Ecaterina, 1981: *Stilistica funcțională și taxonomia textelor*, SCL, 32, nr. 1, pp. 37–42.
MOESCHLER, Jacques, *Modélisation du dialogue. Représentation de l'inférence argumentative*, Paris, Hermes, 1989.
OLBRECHTS-TYTECA, Lucie, 1963: *Rencontre avec la rhétorique*, în *La théorie de l'argumentation*, Louvain, Nauwelaerts, pp. 3–18.
OPREA, Ioan, 1983–1984: *Un făuritor al limbii și culturii românești moderne: Simion Bărnuțiu*, Anuar de lingvistică și istorie literară, 29, A, 523–531.
OPREA, Ioan, 1984: *Aspecte caracteristice și posibilități de inovare ale terminologiei filozofice românești*, AUIFiloz, 30, 71–76.
OPREA, Ioan, 1986: *Rolul limbii germane la formarea terminologiei filozofice românești*, Interferențe culturale româno-germane, 4, 89-97.
OPREA, Ioan, 1987: *Contribuția lui Timotei Cipariu la formarea terminologiei filozofice românești moderne*, AUILingv, 33, 92–94.
OPREA, Ioan, 1996: *Terminologia filozofică românească. Studiu asupra epocii de formare*, București, Editura Științifică.
PEQUEGNAT, C., 1984: *La construction des points de vue dans le raisonnement*, în *Sémiologie du raisonnement*, J.-B. Grize (ed.), Berne, P. Lang, 57–66.
PERELMAN, Chaïm, 1989: *Rhétoriques*, Editions de l'Université de Bruxelles.
PERELMAN, Chaïm, OLBRECHTS-TYTECA, L., 1952: *Rhétorique et Philosophie. Pour une théorie de l'argumentation en philosophie*, Paris, PUF.
PERELMAN, Chaïm, OLBRECHTS-TYTECA, L., 1958: *La Nouvelle Rhétorique. Traité de l'argumentation*, Paris, PUF.
PERELMAN, Chaïm, 1999/1977: *O império retórico. Retórica e argumentaçao*, Porto, Ediçoes ASA, 1999 (ed. orig.: 1977).
PERELMAN, Chaïm, *Droit, morale et philosophie*, Paris, Librairie générale de Droit et de jurisprudence, 1968.
PHILIPPE, Gilles, 1995: *Embrayage énonciatif et théorie de la conscience: a propos de L'Etre et le Néant*, Langages, 119, pp. 95–108.
PLANTIN, Christian, 1996: *L'argumentation*, Paris, Editions du Seuil.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

PLATON, *Gorgias*, în *Opere I*, ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, traducere de Alexandru Cizek.
PLATON, *Theaitetos*, în *Opere VI*, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, introducere de Alexandru Surdu, traducere de Marian Ciucă.
PLETT, Heinrich F., 1975/1983: *Știința textului și analiza de text. Semiotică, lingvistică, retorică*, București, Editura Univers.
Poetică și stilistică. Orientări moderne, Prolegomene și antologie de Mihail Nasta și Sorin Alexandrescu, București, Editura Univers, 1972.
PUȘCARIU, Sextil, 1976: *Limba română*, I *Privire generală*, Editura Minerva.
QUINTILIANUS, M. Fabius, 1974: *Arta oratorică*, traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco, București, Editura Minerva.
RĂDULESCU-MOTRU, C., 1984: *Elemente de metafizică pe baza filozofiei kantiene*, în *Personalismul energetic și alte scrieri*, studiu, antologie și note de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gheorghe Pienescu, București, Editura Eminescu, pp. 389–524.
RICHARDS, Ivor Armstrong, 1936: *The Philosophy of Rhetorique*, Oxford University Press.
RICOEUR, Paul, 1984: *Metafora vie*, trad. și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, Editura Univers.
RORTY, Richard, 1979: *Philosophie and the Mirror of Nature*, Princeton, Univ. Press.
ROUGIER, Louis, 1973: *La métaphysique et le langage*, Paris, Denöel.
ROVENȚA-FRUMUȘANI, Daniela, 1988: *Langage scientifique et langage artistique*, RRL, 33, nr. 1, pp. 23–29.
ROVENȚA-FRUMUȘANI, Daniela, 1995: *Semiotica discursului științific*, București, Editura Științifică.
ROVENȚA-FRUMUȘANI, Daniela, *Introducere în teoria argumentării*, București, Editura Universității București, 1994.
SALLENAVE, Daniele, *A propos du 'monologue intérieur': lecture d'une théorie*, în *Littérature*, 5, 1972, 69–87.
SAPIR, Edward, 1968: *Linguistique*, Les éditions de minuit.
SĂLĂVĂSTRU, Constantin, 2001: *Critica raționalității discursive. O interpretare problematologică a discursului filosofic*, Iași, Polirom.
SĂLĂVĂSTRU, Constantin, *Raționalitate și discurs: perspective logico-semantice asupra retoricii*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996.
SECRETAN, P., 1984: *L'analogie*, Paris, PUF.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

SFÎRLEA, Lidia, 1972: *Contribuții la delimitarea stilurilor literare românești*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, pp. 146–206.
Sistemele limbii, București, 1970.
STATI, Sorin, 1990: *Le transphrastique*, Paris, PUF.
STOICHIȚOIU-ICHIM, Adriana, 2001: *Semiotica discursului juridic*, București, Editura Universității din București.
ȘTEFĂNESCU, Marin, 1922: *Filosofia românească*, București.
TĂUȘAN, Grigore, *Magicieni ai stilului* [I.Petrovici], București, "Universala" Alcalay, [f.a.].
TODOROV, Tzvetan, 1970: *Synecdoques*, în *Communications*, 16, Seuil.
TODOROV, Tzvetan, 1981: *Michail Bakhtine: le principe dialogique, suivi de Écrits du cercle Bakhtine*, Paris, Seuil.
TODOROV, Tzvetan, 1983: *Teorii ale simbolului*, București, Editura Univers.
TONOIU, Vasile, 1995: *Omul dialogal. Un concept răspântie*, București, Editura Fundației Culturale Române.
TPR, 1994: *Terminologie poetică și retorică*, Iași, Editura Univeristății Al. I. Cuza.
TUȚESCU, Mariana, 1987: *La rhétorique, composante de la théorie linguistique*, AUBLLS, 36, pp. 3–7.
USCHERSOHN, H., 1975: *"Materie" și "energie" în accepția filozofiei și științei*, Rfiloz, nr. 6, 743–748.
USCHERSOHN, H., 1980: *Două sensuri ale termenului "conștiință"*, RPsih, 26, nr. 3, pp. 375–387.
VASILIU, Emanuel, 1984: *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
VERNANT, Denis, "Dialectique, forme dialogale et dialogique", în Luzzati, Daniel, Beacco, Jean-Claude, Mir-Samii, Reza, Murat, Michel, Vivet Martial (ed.), *Le Dialogique*, Colloque international sur les formes philosophiques, linguistiques, littéraires, et cognitives du dialogue, Université de Maine, 15-16 septembrie, 1994, Peter Lang, Berna, Frankfurt pe Main, New York, Paris, Viena, 1997, 11–26.
VIANU, Tudor, 1957: *Problemele metaforei și alte studii stilistice*, București, ESPLA.
VIANU, Tudor, 1971: *Filosofie și poezie*, studiu introductiv de Mircea Martin, București, Editura enciclopedică română.
VLAD, Carmen, 1982: *Semiotica criticii literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
VLĂDUȚESCU, Gh., 1990: *Presiunea limbajului*, Viața românească, 85, nr. 6, pp. 107–119.
WHORF, Benjamin Lee, 1969: *Linguistique et anthropologie*, Editions Denöel.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Surse

Blaga, C: Lucian Blaga, *Cugetări*, în *Zări şi etape. Studii, aforisme, însemnări*, Bucureşti, Editura Minerva, 1990, pp. 261–264.

Blaga, CC: Lucian Blaga, *Cultură şi cunoştinţă*, în *Zări şi etape. Studii, aforisme, însemnări*, Bucureşti, Editura Minerva, 1990, pp. 265–304.

Blaga, CL: Lucian Blaga, *Trilogia cunoaşterii*: III.*Cunoaşterea luciferică*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Blaga, CT: Lucian Blaga, *Trilogia cunoaşterii*: II.*Cenzura transcendentă*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Blaga, ED: Lucian Blaga, *Trilogia cunoaşterii*: I. *Eonul dogmatic*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Blaga, PT: Lucian Blaga, *Pietre pentru templul meu*, în *Zări şi etape. Studii, aforisme, însemnări*, Bucureşti, Editura Minerva, 1990, pp. 9–22.

Camil Petrescu, DS1, DS2: Camil Petrescu, *Doctrina substanţei*, vol. I, II, Bucureşti, EŞE, 1988.

Conta, BM: Vasile Conta, *Bazele metafizicii*, în *Opere filozofice*, ediţie îngrijită, cu un studiu introductiv, comentarii şi note de Nicolae Gogoneaţă, Bucureşti, EARSR, 1967.

Conta, IM: Vasile Conta, *Introducere în metafizică*, în *Opere filozofice*, ediţie îngrijită, cu un studiu introductiv, comentarii şi note de Nicolae Gogoneaţă, Bucureşti, EARSR, 1967.

Conta, TF: Vasile Conta, *Teoria fatalismului (Încercare de filozofie materialistă)*, în *Opere filozofice*, ediţie îngrijită, cu un studiu introductiv, comentarii şi note de Nicolae Gogoneaţă, Bucureşti, EARSR, 1967.

Conta, TOU: Vasile Conta, *Teoria ondulaţiunii universale*, în *Opere filozofice*, ediţie îngrijită, cu un studiu introductiv, comentarii şi note de Nicolae Gogoneaţă, Bucureşti, EARSR, 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

DS: *Dialoguri de seară*, Părintele Galeriu, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleşu, Sorin Dumitrescu, Bucureşti, Editura Harisma, 1991.

Eminescu, F: Mihai Eminescu, *Fragmentarium*, ediţie după manuscrise, cu variante, note, addenda şi indici de Magdalena D. Vatamaniuc, Bucureşti, EŞE, 1981, pp. 59–108.

Florian, DM: Mircea Florian, *Destinul metafizicii*, în *Metafizică şi artă*, ediţie îngrijită şi postfeţe de Ilie Pârvu şi Ion Ianoşi, Cluj, Editura Echinox, 1992.

Florian, FG: Mircea Florian, *Filosofie generală. Metafizică şi epistemologie*, ediţie îngrijită şi prefaţă: Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Bucureşti, Editura Garamond Internaţional, 1995.

Florian, RSL: Mircea Florian, *Recesivitatea ca structură a lumii*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Bucureşti, Editura Eminescu, vol. I: 1983, vol. II: 1987.

Iorga, C: Nicolae Iorga, *Cugetări*, ediţie îngrijită şi prefaţă de Barbu Theodorescu, Bucureşti, Editura Tineretului.

Maiorescu, L: Titu Maiorescu, *Logica*, 1873.

Maiorescu, PF: Titu Maiorescu, *Prelegeri de filosofie*, ediţie îngrijită, note, comentarii şi indice de Grigore Traian Pop, Alexandru Surdu, cuvânt înainte de Grigore Traian Pop, Craiova, Scrisul Românesc, 1980.

N. Ionescu, CM: Nae Ionescu, *Curs de metafizică*. Teoria cunoştinţei metafizice: 1. Cunoaşterea imediată. 2. Cunoaşterea mediată. 1928–1929, 1929–1930, ediţie îngrijită de Marin Diaconu, Bucureşti, Humanitas, 1991.

N. Ionescu, TC: Nae Ionescu, *Teoria cunoştinţei*, prefaţă de Octav Onicescu, ediţie îngrijită de Dora Mezdrea, Bucureşti, Editura Anastasia, 1996.

N. Ionescu, TM: Nae Ionescu, *Tratat de metafizică*, curs inedit, stenografiat şi transcris de Dumitru Neacşu, ediţie îngrijită de Marin Diaconu şi Dan Zamfirescu. Cuvânt înainte şi postfaţă de Dan Zamfirescu. Însemnările inedite despre Curs şi o Mărturie de Nestor Ignat şi un document inedit prezentat de Octavian Ghibu, Bucureşti, Editura Roza Vânturilor, 1999.

Noica, DC: Constantin Noica, *De caelo. Încercare în jurul cunoaşterii şi individului*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Noica, DÎF: Constantin Noica, *Devenirea întru fiinţă*, vol. I: *Încercare asupra filosofiei tradiţionale*; vol. II: *Tratat de ontologie*, Bucureşti, EŞE, 1981.

Noica, DTR: Constantin Noica, *Douăzeci şi şapte trepte ale realului*, Bucureşti, Humanitas, 1999.

Noica, JF: Constantin Noica, *Jurnal filozofic*, Bucureşti, Humanitas, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Noica, JI: Constantin Noica, *Jurnal de idei*, text stabilit de Thomas Kleininger, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleşu, Sorin Vieru, Bucureşti, Humanitas, 1990.

Noica, MB: Constantin Noica, *Mathesis sau bucuriile simple*, ediţia a doua, Bucureşti, Humanitas, 1992.

Noica, SLH: Constantin Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, Bucureşti, Cartea Românească, 1986.

Rădulescu-Motru, EMFK: C. Rădulescu-Motru, *Elemente de metafizică pe baza filozofiei kantiane*, în *Personalismul energetic şi alte scrieri*, studiu, antologie şi note de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gheorghe Pienescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1984, pp.389–524.

Rădulescu-Motru, SNN: C. Rădulescu-Motru, *Sufletul neamului nostru. Calităţi bune şi defecte*, Bucureşti, Editura Anima, 1990.

Rădulescu-Motru, TD: C. Rădulescu-Motru, *Timp şi destin*, ediţie îngrijită, prefaţă şi tabel cronologic de Constantin Schifirneţ, Bucureşti, Editura Minerva, 1997.

Şora, DG: Mihai Şora, *Eu&tu&el&ea...sau Dialogul generalizat*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1990.

V. Lovinescu, JA: Vasile Lovinescu, *Jurnal alchimic*, ediţia a II-a, prefaţă şi note de Roxana Cristian şi Florin Mihăescu, Iaşi, Institutul European, 1999.

Vianu, J: Tudor Vianu, *Jurnal*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1961.

Vulcănescu, CLM: Mircea Vulcănescu, *Creştinul în lumea modernă*, în *Logos şi eros. Creştinul în lumea modernă. Două tipuri de filosofie medievală*, Bucureşti, Editura Paideia, 1991.

Vulcănescu, DRE: Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenţei*, în *Dimensiunea românească a existenţei*, ediţie îngrijită de Marin Diaconu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1991.

Vulcănescu, ID: Mircea Vulcănescu, *Ispita dacică*, în *Dimensiunea românească a existenţei*, ediţie îngrijită de Marin Diaconu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1991.

Vulcănescu, OR: Mircea Vulcănescu, *Omul românesc*, în *Dimensiunea românească a existenţei*, ediţie îngrijită de Marin Diaconu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1991

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

CUPRINS

Introducere 5

partea I – Individualitatea limbajului filozofic

CAP. 1 – CERCETAREA FILOZOFIEI CA LIMBAJ 11
Analize lexicologice 11
Analiza discursului filozofic 13
Bibliografia românească 18
CAP. 2 – INDIVIDUALITATEA LIMBAJULUI FILOZOFIC 22
Filozofia ca formă de literatură 22
Filozofia între literatură şi ştiinţă 27
Specificul filozofiei ca limbaj 40
Semnificarea intersubiectivă în filozofie 44
CAP. 3 – PERSPECTIVA RETORICĂ ÎN ANALIZA LIMBAJULUI FILOZOFIEI 62
Noua retorică 62
Retorica, o posibilă lingvistică a textului 71
CAP. 4 – DIALOGUL ÎN LIMBAJUL FILOZOFIC 77
Caracterul lăuntric dialogal al discursului 79
Discursul lăuntric dialogizat în limbajul filozofic 82
Dialogul în limbajul filozofic 86
Dialogul-principiu în limbajul filozofic 93

partea a II-a – Forme ale intersubiectivităţii în limbajul filozofic românesc

CAP. 1 – ANALIZA FORMELOR DE INTERSUBIECTIVITATE ... 119
CAP. 2 – FORME DE INTERSUBIECTIVITATE CU CITITORUL ... 123

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Forme de intersubiectivitate cu cititorul ca interlocutor 124
Forme de intersubiectivitate cu cititorul ca partener la realizarea textului 137
Forme de intersubiectivitate cu cititorul ca destinatar explicit al textului 147
CAP. 3 – FORME DE INTERSUBIECTIVITATE CU CITITORUL ŞI CU ALTE OPINII. DUBLA INTERSUBIECTIVITATE .. 164
Dialogul cu cititorul despre alte opinii: "procesul" 165
Intersubiectivitatea cu cititorul oponent 177
Dialogul cu cititorul despre alte opinii organizate în dialog: "dialogul despre dialog" 184
CAP. 4 – SCHEMA FORMELOR DE INTERSUBIECTIVITATE ÎN LIMBAJUL FILOZOFIC ROMÂNESC 208

Concluzii 215
Bibliografie 219
Surse 229

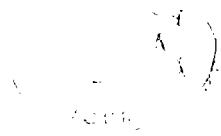

VERIFICAT
2017

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

Tiparul s-a executat sub c-da nr. 1247/2004 la
Tipografia Editurii Universității din București

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro

112.500 lei

Lucrarea de față propune o definire a limbajului filozofic, pe baza unor concepte care țin de lingvistica generală, stilistică, retorică, teoria argumentației și analiza textuală, adresându-se în special lingviștilor și studenților (masteranzi, doctoranzi) de la facultățile cu profil umanist. Cartea conține o analiză a limbajului filozofic românesc, subsumată unui obiectiv preponderent teoretic, și anume identificarea unor tipare textuale care exprimă specificul limbajului filozofic și îl disting de alte tipuri de limbaj.

ISBN: 973-575-936-5

https://biblioteca-digitala.ro / https://unibuc.ro